מדובר בוותיקי הישוב, שברובם היו אשכנזים, ובאופן מוצהר השתייכו ל"שמאל" או כפי שנהגו לכנות את זה אז: "מחנה תנועת העבודה". הפוליטיקאים ועובדי מערכת הקליטה היו מונעים משקולים פוליטיים ואידיאולוגיים. מבחינה פוליטית היה להם רצון עז לשמור על שלטונם, ועל כן ניסו לכוון את העולים במישור הפוליטי לעבר המפלגות שלהם (מפא"י ומפ"ם), ולמנוע ממפלגות אחרות, ובמיוחד המפלגות הדתיות ומפלגות הימין, להתחזק עקב העלייה הגדולה.

לשם ביצוע מדיניותם ניצלו אנשי השמאל תפקידיהם ואת שליטתם במערכת הפוליטית בכלל ובמערכת הפוליטית בכלל ובמערכת הקליטה בפרט[4]. בהקשר זה יש לזכור את התלות הגדולה של העולים בקולטים בתקופת שהייתם במחנות העולים, וגם מאוחר יותר כאשר עברו למעברות או למושבי עולים. באופן מיוחד יש לציין את תקופת השהות במחנות ובמעברות. שוב היו אלו העולים מארצות המזרח אשר שהו תקופות ממושכות במתקנים זמניים אלו.

עולי תימן התגוררו במחנות העולים תקופה ארוכה יותר מכל קהילת עולים אחרת. בממוצע שהו עולי תימן 6–8 חודשים במחנות, אך היו גם כאלו ששהו שם אפילו שנה. התימנים, שהגיעו מתרבות אחרת ועם מנטליות שונה, היו תלויים לחלוטין במדריכים ובמנגנוני הקליטה[5]. הדבר הגיע לידי ביטוי בארבעת תחומי החיים העיקריים: **דיור, עבודה, שֵרות רפואי וחִנוך ילדיהם.** המאבק המפלגתי–הפוליטי החריף שהתנהל על גבם של העולים בכלל, ועל גבם של עולי תימן בפרט, לא הקל על השתלבותם של העולים בישראל. למרות שהגורם המוביל בכל הקשור לפוליטיזציה של מערכות העלייה והקליטה היה מפלגות השמאל, הרי שגם המפלגות הדתיות לא טמנו ידיהן בצלחת, וגם הן ניסו להתחזק בעקבות העלייה הגדולה. המאבק הפוליטי על נפשות העולים הגיע לשיאו במשבר החינוך. עניינם של עולי תימן תפס מקום מרכזי מאוד במשבר הפוליטי הממושך סביב שאלת החינוך. פרשה זו נדונה בהרחבה בספרות המקצועית[6] וזכתה להתייחסות גם ב–**"אפיקים"**[7]. אשר על כן נסתפק כאן רק בסיכום עיקרי הפרשה. בעקבות טענות קשות של עולים, של נציגי ציבור ונציגי המפלגות הדתיות באשר לחינוך חילוני מובהק שניתן במכוון לילדים במחנות העולים, פרץ בתחילת שנת 1950 משבר פוליטי קשה. המשבר הממושך הביא בסופו של דבר להקדמת הבחירות בשנתיים ולעריכתן בחודש יולי 1951. במהלך המשבר הוקמה בחודש ינואר 1950 ועדת חקירה בראשותו של שופט בית משפט העליון בדימוס גד פרומקין. בתאריך 9 למאי 1950 הגישה ועדת החקירה את הדין וחשבון לממשלה. הממצאים היו קשים ואישרו באופן חד–משמעי כי במחנות העולים בוצעו מעשים של כְּפִיָּה אנטי–דתית. בפרק המסקנות קבעו חברי הועדה בין השאר כי,

1. גזירת פיאות – הייתה שיטה ולא מקרה ויש לציין שהטעו את שר החינוך והתרבות בהודעה כי היו רק 12 מקרים ואלה – מחמת גזזת.

2. גם הפרעת לימוד תורה הייתה שיטה. מחסור במורים דתיים אינו סיבה מספקת, מאחר שבלאו הכי הרוב העוסקים בהוראה במחנות היו מחוסרי הכשרה פדגוגית.

3. לא דקדקו די בשמירת שבת ותפילה ואף היו מקרים של הפרעת תפילה.

בהמשך הדו"ח ניסו חברי ועדת החקירה לרכך במקצת את הממצאים הקשים, ולטעון כי למרות הכל 'לא הייתה מלחמה מחושבת בדת'[8]. אולם מעבר לדיון במאבק הפוליטי שהתנהל בתקופה ההיא על גבם של העולים, עולה כאן בכל חריפותה השאלה הבסיסית ביותר והיא, האם יש זכות לגורם ממסדי ו/או לגורם אחר לקבוע את דרכי החינוך של ילדיו של מישהו אחר? האם אין זאת הזכות הטבעית המוקנית לכל הורה, שהוא זה אשר יקבע כיצד ילדיו יתחנכו? האם המדינה, או מפלגה או כל גורם אחר יכולים להפקיע מההורים את הזכות הזאת? היום התשובות לשאלות האלו הן פשוטות, חד–משמעיות וברורות לכל. ההורים ורק ההורים הם המחליטים בנושא חינוך ילדיהם! (להוציא מקרים קיצוניים כאשר בית המשפט נאלץ להתערב עקב אי–כשירות של הורה לטפל ולחנך את ילדיו). כפי שנראה להלן השאלה הנדונה היא לא רק מהי שיטת החינוך והתכנים שרצוי לתת לילד. מדובר כאן במתן חינוך שלא רק היה מנוגד לדעתם של ההורה אלא אף הביא להתרחקות הילד מההורה. בעוד שהחינוך הפוליטי–האידיאולוגי–ההומניסטי תמיד ידע לחנך ליחס של ההערכה וכבוד כלפי המורה והמחנך הרי שבמקביל נוצר מצב של חוסר יחס, ולפעמים אף לניכור כלפי ההורים. בכוח הנסיבות הוצגו ההורים באור שלילי, אנשים פשוטים ואולי אפילו פרימיטיביים שלא יודעים לבחור מה טוב לילדיהם.

הגישה הזאת מגיעה לידי ביטוי לא רק בחינוך הפורמלי אלא גם בחינוך הלא פורמלי. דוגמא בולטת היא אשר התרחשה בתנועות הנוער. בתנועות אלו נחשפו ילדי העולים לתופעות ולהתנהגויות שלא היו מוכרות להם. הכוונה היא לדברים שהיו טבעיים

---

[4] מצב זה תואר באופן ציורי בסרט הידוע, סאלח שבתי.

[5] Dov Levitan: **The Uniqueness of the Yemenite Immigration to Israel**, Presented at the International Congress for Research on Yemenite Jewry, Bar-Ilan University, Ramat-Gan, 28-30 August 1990.

[6] ראה לדוגמא: צבי צמרת, **ימי כור ההיתוך ועדת חקירה על חינוך ילדי העולים (1950)**, המרכז למורשת בן–גוריון קרית שדה–בוקר, הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן–גוריון בנגב, תשנ"ג; תום שגב, **1949 – הישראלים הראשונים**, הוצאת 'דומינו, תל אביב 1984; דב לויטן, **עליית מרבד הקסמים ("על כנפי נשרים") כהמשך היסטורי לעליות מתימן מאז תרמ"ב, ניתוח סוציו–פוליטי של עלייתם וקליטתם של יהודי תימן בישראל בעת החדשה**, עבודת M.A, אוניברסיטת בר–אילן, רמת גן 1983; דני קורן ובועז שפירא, **קואליציות, הפוליטיקה הישראלית 50 שנים - 100 אירועים**, הוצאת זמורה–ביתן, תל–אביב, 1997. וקליטתם של..... בועז משברים פוליטיים בישראל.

[7] דב לויטן, 'פרשת "משבר החינוך" מראשית שנות המדינה שוב עולה לכותרות', **"אפיקים"** צט, אדר ב' תשנ"ב–מארס 1992.

[8] **דו"ח ועדת פרומקין מופיע במלואו בספרו של צבי צמרת, ימי כור ההיתוך ועדת חקירה על חינוך ילדי העולים (1950)**, שם.

ומקובלים על ילידי הארץ ועל העולים שהגיעו מאירופה, כגון ריקודי עם מעורבים ולבישת מכנסיים קצרים. ברם, לגבי ילדי העולים מארצות המזרח היו הדברים האלו זרים ואף היוו מבחינתם "מהפכה זוטא". אבל לא מדובר רק בנושאים תמימים כמו ריקודים ולבוש. בדומה למישורים חברתיים אחרים היו תנועות הנוער של השמאל, כלומר תנועות הנוער של מחנה תנועת העבודה הדומיננטיות בשטח. הפעילות בתנועות נוצלה לעתים קרובות להכוונה חברתית–פוליטית כאשר המטרה המוצהרת הייתה לקרב את הנוער של העולים מקרב עדות המזרח לאתוס הישראלי. הדבר נעשה בדרכים שונות כאשר הדבר היה מלווה בניסיון ברור להעביר את בני העולים תהליך של חילון. הגורם המוביל בתחום זה היה ללא ספק תנועת "השומר הצעיר" שלא חסכה שום מאמץ כדי להציל את העולים הצעירים "מחשכת הדת והמסורת". הם עמלו קשה כדי להוביל אותם לעבר "האור והקדמה" של החברה הישראלית המודרנית והמתקדמת שהייתה מושתתת על יסודות סוציאליסטים–חלוציים–חילוניים בריאים. במסגרת מלאכת "ציד הנפשות" הזה לא נחסך שום מאמץ. הפעולות תוכננו בקפידה ותנועת "השומר הצעיר" אף ציידה את מדריכי החניכים במדריך כתוב שנקרא **"המדריך השומרי"**. במדריך היו דברי רקע, הנחיות, שלבי פעולה וטיעונים מוכנים מראש. הכל נעשה במטרה להציל את ילדי העולים, לשכנעם שאין אלוהים ולהרחיקם מההורים ומסורת אבותיהם. היות והנושא הזה כבר נידון בהרחבה ב**"אפיקים"**[9] נסתפק כאן בכמה ציטוטים מתוך קטע ב"מדריך השומרי" שנושא את הכותרת:

כיצד ננהג בחניכים דתיים

בין חניכינו אנו פוגשים לא אחת בחניכים דתיים בייחוד בהדרכה במעברות [וב]יישובי עולים. מובן שכוונתנו היא להביאם לידי הכרה, כי אמונתם באלוהים משוללת הגיון והצדקה וכי הדת היא פרי המשטרים הריאקציונרים ואין לה זכות קיום אצל הנלחמים למשטר מתקדם. אולם דרך החינוך להכרה זו אינה קצרה. נשאלת השאלה מה צריכה להיות תגובתו הראשונה של המדריך ומה הדרך בה יחנך את הנערים והנערות להבנת מהותה של הדת והתרחקות ממנה... **לאחר ההסברה כזאת, שלא כלולה בה התקפה ישירה על הדת, כי אם השמטת הבסיס מתחתיה יגיע החניך בעצמו להכרה שאין אלוקים ויטוש את האמונה הדתית[10]...**

ההנחיות שניתנו למדריכים היו אפוא ברורים ואף נוסחו בכתב בשפה שלא משתמעת לשני פנים. המטרה המוצהרת הייתה לחנך את ילדי העולים מחדש ולהפוך אותם ל"ישראלים חדשים" (וחילוניים). האמצעים שנבחרו היו שיטות של שכנוע הדרגתי ורציונלי מחד גיסא, ונטרול השפעתם של ההורים מאידך גיסא. נשאלת כאן השאלה האם המדריכים שבאו במגע עם העולים הצעירים אכן פעלו על פי הכללים שנקבעו "במדריך השומרי"?

גדעון ספירו, פעיל שמאל ידוע, שבעבר היה חבר קיבוץ מרחביה של הקיבוץ הארצי (השומר–הצעיר) ועסק בשנות ה–50 בהדרכת נוער עולה סיפר בראיון עיתונאי שנערך בשנת 1991 על פעילותו בקן השומר הצעיר בעפולה–עילית בשנת 1953, ...זו הייתה אז עיירת עולים נידחת, הרבה עוני ודלות, שנבעו מאחוז גבוה של חוסר עבודה או משכורת מעליבה לאלה שעבדו אז בעבודות דחק. הרוב המכריע של האוכלוסייה היה מורכב מעולי עדות המזרח, ושומרי מצוות.

ההנחיות שקיבלנו אז מהתנועה הקיבוצית היו חדות ופשוטות: להוציא את הבנים ממעגל ההשפעה הרוחני של בית ההורים ולטעת בהם עולם רוחני אלטרנטיבי של השקפת עולם חילונית וסוציאליסטית. את זה כמובן עשינו בשיטות ובדרכים מותאמות לילדים צעירים, שגילו סקרנות לשמוע את השכנים העשירים מהקיבוץ.

אני הייתי הגשר שדרכו היו צריכים לעבור מעולם ההורים, אותו העריכו התנועה הקיבוצית כחשוך ומפגר, אל עולם האמונות שלנו, אותו ראינו נאור, מאיר ומשחרר. לפעולה שעשיתי אז אין שם יותר קולע מאשר להעביר צעירים על דתם. מבחינת החרדים זה היה שמד רוחני[11]...

גדעון ספירו ומדריכים אחרים שעבדו בתנועות הנוער של "מחנה תנועת העבודה" עשו אם כן כל מה שביכולתם כדי לתקוע טריז בין ילדי העולים ולבין הוריהם.

לאחר שלמדנו את אשר התרחש בכיתות הלימוד במחנות העולים ובמעברות ואת הנעשה בתנועות הנוער נשארת סוגיה מרכזית אחת לדיון, והיא מה הייתה מידת ההשפעה של שיטות הקליטה שהופעלו כלפי ילדי העולים בכלל, וכלפי הילדים של העולים מארצות המזרח בפרט?

הסוגיה שעומדת לדיון היא האם נפגעה הסמכות הטבעית של ההורים בעיני ילדיהם. בהקשר זה יש להקדים ולציין כי במישור הסוציולוגי מוכרת היטב תופעת המשבר שאדם עובר או שמשפחה עוברת, כאשר היא מהגרת ממדינה אחת למדינה אחרת בעלת מאפיינים תרבותיים וחברתיים שונים. המשבר הזה הוא טבעי ומובן. ככל שההבדלים בין ארץ המוצא לבין הארץ אליה מהגרים הם גדולים יותר, ניתן לצפות למשבר קשה יותר. המשבר מגיע לידי ביטוי בתחומים שונים, כאשר אחד המישורים העיקריים הוא המישור של יחסים הורים–ילדים. היות וכוון ההגירה, בעת החדשה הוא, בדרך כלל מארץ וחברה מסורתית לארץ וחברה ליברלית יותר, הרי שההורים באופן טבעי מנסים לשמור ככל הניתן על אורח החיים המסורתי, ולהמשיך לחנך את ילדיהם על–פי הדרכים והערכים שהכירו במשך דורות רבים. אשר על כן ההורים מנסים לגונן על הילדים מפני השפעות חיצוניות שבעיניהם הם לא רצויים או אף מזיקים. הילדים שבאים במגע מתמיד עם המוסדות והארגונים של החברה החדשה, כגון בתי ספר, נחשפים לאורח חיים שונה בתכלית מזה שההורים מנהלים. הילדים והנוער המהגר מוצאים אפוא את עצמם בתווך שבין המשפחה המסורתית לבין החברה המודרנית.

[9] ראה לעיל הערה מס' 7.

[10] **המדריך השומרי לשאלות בחינוך השומרי, בהוצאת הסתדרות השומר**, דצמבר 1956.

[11] **מעריב**, 21 ליוני 1991.

אחת ההשלכות האפשריות של מפגש זה בין שתי מגמות מנוגדות היא פגיעה בסמכותם והשפעתם של ההורים על ילדיהם. זאת משום שהילדים והנוער נמשכים באופן טבעי לעבר "העולם החדש והקסום" שהתגלה לנגד עיניהם. הדבר בולט במהגרים שבאים מארצות, דוגמת אותן ארצות שעולי המזרח הגיעו מהן בתקופת העלייה הגדולה לישראל. הפגיעה הייתה קודם כל במעמדו של האב, שבארץ מוצאו היה ראש המשפחה שעל-פיו יישק דבר. אולם, עם ההגירה לארץ החדשה מצא האב את עצמו במעמד חדש, ובדרך כלל נחות יותר. הוא היה צריך להסתגל לחברה ולסביבה החדשה וגם לנסות ולפרנס את משפחתו, דבר שבדרך כלל היה כרוך בקשיים גדולים ובצורך לעבוד בעבודה לא אטרקטיבית עם שכר נמוך. הפגיעה באוטוריטה של אבי המשפחה הייתה לעתים קשה ביותר, והדבר פגע בכל מבנה התא המשפחתי.

ברם, לאור מה שנאמר כאן נשאלת השאלה האם יש כלל מקום להתייחסות מיוחדת לאירועים ולקשיי הקליטה שיוצאי ארצות ערב עברו כשעלו לישראל בראשית המדינה? אולי מדובר בסך הכל בקשיים שכל מהגר מתמודד איתם בעת קליטתו במדינתו החדשה? התשובה לשאלה הזאת היא כי המיוחד בעלייתם וקליטתם של היהודים שהגיעו מארצות המזרח הוא העובדה שהעולה/המהגר נאלץ להתמודד עם קשיים בשני מישורים:

1. הקשיים הרגילים שכל מהגר מחברה מסורתית לחברה ליברלית יותר נתקל בהם.

2. הקשיים שנגרמו כתוצאה מיישום שיטת "הקליטה באמצעות מודרניזציה". כלומר בנוסף לאתגרים המקובלים שהמהגר/העולה צריך להתמודד איתם, נוספו בעיות מיוחדות בעקבות רצונם של גורמים במערכת הקליטה לפעול כדי להשפיע ולשנות את אורח החיים של המהגר ושל בני משפחתו.

כאמור לעיל, היו המניעים של הקולטים לעתים קרובות פוליטיים ואידיאולוגיים וכוונו לעבר ילדי העולים, במטרה להעביר אותם תהליך מואץ של מודרניזציה שהיה מלווה בניסיון להעבירם במקביל תהליך של חילון. הניסיונות של הקולטים נשאו במקרים רבים פרי. ילדי עולים רבים הושפעו משיטת החינוך שהופעלה, והתוצאה הכמעט בלתי נמנעת הייתה יצירת מצב של ניכור בין העולים לילדיהם. דוגמא למקרה כזה הוא חינוך שקיבלו ילדי עולי תימן במוסד החינוכי "נחלת יהודה". מדובר בבית ספר עם פנימייה שנוהל בצוותא על-ידי מועצת הפועלות (אגף הנשים בהסתדרות) וויצ"ו. המורים והמחנכים השקיעו עבודה רבה במלאכת הקניית ידע, ערכים ואהבת הארץ לתלמידים הצעירים. יחד עם זאת הם לא חסכו כל מאמץ כדי להבהיר לחניכי המוסד מהי דרך החיים הרצויה במדינת ישראל. "גולת" תימן תוארה כמקום נכשל לעומת ישראל. למנהגים ולמסורת העתיקים שהורי התלמידים הביאו עמם לא היה מקום במדינת ישראל החדשה והמתחדשת.

ההשפעה של המחנכים והמחנכות על ילדי העולים הייתה גדולה מאוד. במכתב שכתבה אחת התלמידות לרות בירן, שבעבר שימשה מחנכת שלה במוסד, מביעה הנערה-העולה, שכנראה הייתה בגיל 14–13 שנים, הן את אהבתה והן את הערצתה כלפי המורה:... 'ולא חסר לנו מאומה אלא פניך היקרים והנעימים ומשתוקקים לראות אותך'... בהמשך המכתב מודה הכותבת על החינוך הטוב והמסור שהיא קיבלה. היא מרגישה שהיא התקדמה ולמדה דברים רבים. אך דבר אחד מעיב על שמחתה והוא לחזור מעת לעת הביתה ולראות את הוריה הפרימיטיביים. היא מספרת על תקוותה הגדולה שגם ההורים יזכו ללמוד כיצד יש לחיות את החיים החדשים והנכונים במדינת ישראל,... איך שאינם מבינים את האורח החיים התרבותיים שעוד הם חיים במנהגיהם שהביאו מהגולה החיים של תימן שהם בלתי מסודרים ואינם שוכחים אותם מלבם[,] וכשאנו מנסים לדבר על לבם להוכיח להם בהסברות אולי יבינו אותנו, ואין אנו מתאפקים לראותם אלא משתדלים שהם לכל הפחות ילמדו קצת מן החיים הנכונים... שגם הם יבינו ילמדו [ילמדו] ויהיו מסודרים בעזרת מנהלי המחנות שרואים אותם באמת משתדלים בכל כחם להסביר להם ולהפוך אותם לאנשים מסודרים וילמדו את מנהג הארץ ונמוסיה[12]. (לגבי הנוסח המלא של המכתב מתפרסם כאן במסגרת נפרדת).

במכתב זה מבטאת התלמידה-העולה בלשונה שלה, ובתמימות רבה, את העימות הקשה בין החינוך המסור, המודרני והחילוני שהיא וחבריה זכו לקבל במוסד "נחלת-יהודה" לבין החינוך והחיים שהיא מקבלת מהוריה. לגבי התלמידה אין ספק מה עדיף, וכיצד עליה לבחור. לא רק שהיא מודה למחנכת הדגולה על מה שזאת העניקה לה, אלא העולה הצעירה הולכת צעד אחד הלאה ומביעה את סלידתה מהוריה שממשיכים לחיות בתרבות [המפגרת] של תימן וממשיכים להחזיק 'במנהגיהם [ולא במנהגינו] שהביאו מהגולה'. בדרך זו מגיעה לידי ביטוי, בצורה החריפה ביותר, ההשלכות והמחיר של החינוך שהיא קיבלה, דהיינו יצירת יחס של זלזול וניכור כלפי הוריה.

אין מקום לבוא בטענות כלפי הנערה. היא פשוט הגשימה בדבריה הלכה למעשה את החינוך שקיבלה. יחד עם זה היא מסיימת את מכתבה בדרך אופטימית שיום יבוא ובעזרת 'מנהלי המחנות' גם ההורים ישתנו לטובה ויהפכו אותם לאנשים מסודרים.

סיכום

תוכנו של מכתב זה מחזיר אותנו לסוגיה שנדונה בראשית מאמר זה, כלומר האם הממסד-המדינה יכולים לערער על זכותם הטבעית של הורים לקבוע את הדרך ואת הערכים שלאורם ייחנכו ילדיהם. במקרה של ילדי עולים שהגיעו מארצות המזרח בכלל, ולגבי ילדי עולי תימן בפרט, שהגיעו לישראל בתקופת העלייה הגדולה. התשובה היא חיובית; אכן היה ניסיון להפקיע מההורים לקבוע את החינוך שהילדים יקבלו. היה זה תוצאה בלתי נמנעת של מימוש גישת "הקליטה באמצעות מודרניזציה", גישה אשר הביאה לחוסר יחס נאות כלפי העולים מצד עובדי מערכת הקליטה. העובדה כי שיקולים

[12] **אגרות ילדי תימן**, עמ' 6, פברואר 1952, המחלקה לעליית ילדים ונוער, הארכיון הציוני.

פוליטיים–מפלגתיים עמדו ברקע להפעלת השיטה רק החריפו את המשבר שהעולים ממילא עברו כאשר עלו לישראל. החינוך החילוני–המודרני שהוענק לילדי העולים במחנות העולים, במעברות, בתנועות הנוער של השמאל ובמוסדות הפנימיתיים הביא בעקבותיו סתירה גדולה. מצד אחד חונכו הילדים להתייחס בכבוד ובהערכה למורים ולמדריכים, ומצד שני ליחס של אי–כבוד כלפי ההורים. הדבר פגע קשות בחיי המשפחה ובתא המשפחתי. בסופו של דבר יצאו שני הצדדים, הן ההורים והן הילדים נפגעים. את היסודות ואת הרקע של הרבה תחושות של תסכול ותחושות של קיפוח שהתפתחו בקרב העולים שהגיעו בעלייה הגדולה, ניתן למצוא בגישת "הקליטה באמצעות מודרניזציה" ובשיטות החינוך שהופעלו על–ידי מערכת הקליטה. את הנזקים ואת ההשלכות של תהליכים האלו ניתן לראות גם היום כ– 50 שנים לאחר הגעתה של העלייה הגדולה.

הנוסח המקורי של המכתב שעולה צעירה שהייתה התלמידה במוסד "נחלת יהודה" שלחה למחנכת רות בירן:

לכבוד רות בירן –שלום רב לך,

רוצים אנו להודיעך שאנו בקו הבריאות ולא חסר לנו מאומה אלא פניך היקרים והנעימים ומשתוקקים אנו לראות אותך כי הרבה זמן לא ראינו אותך מהתחלת שנת הלימודים החדשה. השנה החדשה חושבים אנו שתהיה שנת הצלחתנו להתקדמות בלימודים וחושבים אנו שהכל תלוי באנו שבאמת השנה צריכים אנו ללמוד בהתאמצות רבה בכדי שנוכל להספיק ללמוד את אורח החיים והקשיים שמחכים לנו אחרי שנגמור את הלימודים אנו משתדלים ללמוד שיהיו החיים לנו קצת קלים ומתוכננים אנו לקראתם אומנם בשנה שעברה לא שמנו את לבנו ללמודים ונחשבו בעינינו כדברים פשוטים שחשבנו עוד יש זמן ואנו יכולים להספיק בכל המקצועות שאנו לומדים היינו חושבים את עצמנו לגאונים גדולים בזה שאנו יודעים קצת לקרא ולכתוב ושואלים את עצמנו האם יש אנשים שיודעים כמו אנחנו. בייחוד אנחנו מתעניינים שנוסעים הביתה ורואים את הורינו איך שאינם מבינים את אורח החיים התרבותיים שעוד הם חיים במנהגיהם שהביאו מהגולה החיים של תימן שהם בלתי מסודרים ואינם שוכחים אותם מלבם וכשאנו רואים את הורינו מחזיקים ומקימים את המנהגים ואינם רוצים לשכוחם אנו מנסים לדבר על לבם ולוכיח להם בהסברות אולי יבינו אותנו אין אנו מתאפקים לראותם אלא משתדלים שהם לכל הפחות ילמדו קצת מן החיים הנכונים שאנו נמצאים בהם היום וגם להבא. אבל אנו חושבים שיבוא זמן שגם הם יבינו ילמוד ויהיו מסודרים בעזרת מנהלי המחנות שרואים אותם באמת משתדלים בכל כחם להסביר להם ולהפוך אותם לאנשים מסודרים וילמדו את מנהגי הארץ ונמוסיה.

עברית ביורוקרטית

מאת ניר שׂוֹחֵט

הביורוקרטיה היא שלטון הניירות והחתימות. היא גם תופעה פסיכולוגית הגורסת שכל אחד אשם עד שיוכיח את חפותו. זוהי עמדת התנשאות הרואה באחרים טועים תמיד, ורק העמדה המאובנת שלה – כזו ראה וקדש – היא הכשֵׁרה והמקובלת. זוהי עמדה פסיכולוגית הבאה מתוך מעמד חברתי מתנשא ומתעלה. במשך הזמן מקבלת הביורוקרטיה הסכמה כללית בשתיקה, ואיש אינו מהין לומר שהמלך ערום.

צא אל הרחוב וראה את השלטים ואת הכותרים – אירופיזציה בנוסח עברי. אתה קורא: "טרקלין דירות", "חיים במות", "גלעד שלטים", "פינחסי פרסומים", "אורי הובלות" ועוד ועוד. סמיכות אנגלית, צרפתית גרמנית – רק לא עברית. דהיינו הסומך במקום הנסמך ולא ההפך כמו: דירות טרקלין, במות חיים, שלטי גלעד, פרסומי פינחסי, הובלות אורי כפי שהעברית התקנית קובעת, שהנסמך קודם לסומך.

אחד–העם למד רוסית דרך שלטי החוצות, אבל שם לא היו טעויות או סנוביזם לועזית. העיריות שלנו אמנם גובות מסים נכבדים מבעלי השלטים, אך אינן גובות את המס על השם הנכון או על תוכן השם או לשונו, אלא רק על הימצאות הלוח במקום. כל ניסוח מקובל, ובלבד שישולם עליו המס המוטל. אשר למודעות בעיתונים, היו העיתונים מתרוששים אילו היו מפרסמים רק מודעות אמת, בתוכן ובלשון. אמנם עסק פורח בעברית מרושלת ובתוכן מוגזם טוב מעסק כן בתוכנו ובלשונו ואין לו הצלחה. אולם לא שמענו שיש כישלון בגלל צחות העברית, ושמות כמו "שמן", "יצהר", "תנובה", "כור", "המשביר" לא אבד עליהם הכלח.

נראה שהצלחה בימינו מחייבת התייוונות בלשון, ולא – הרי העסק נחשב

לנאיבי ולמיושן.

אם אתה בא אל קניון (מילה עברית המוחלפת בטעות במילה האנגלית קָנְיוֹן) אתה חייב לקחת אתך מילון לועזי, כדי להבין את העברית שלו בשמות המוצרים. כאן איש לא יעז לומר איני יודע, כי מי ירצה להיראות כאנאלפבית? הסנוביות משתוללת בכל תחום, והאירופיזציה היא השולטת בכיפה (כשיצא אלכסנדר למסעי המלחמה שלו, בירכו מורו אריסטו לאמור: לך לַמֵּד את האסייתים הברברים האלה תרבות יוונית. אלכסנדר שב ממסעיו בלבוש פרסי, מדבר פרסית, ולימינו אישה עילמית המיועדת להיות אשתו בטקס חתונה פרסית).

ההגמוניה של העליונות השלטת ברחוב שלנו שלטת גם בתחום הלשון, ומי שאינו רוקד לפי חלילה הרי הוא מוקצה מחמת פיגור וניוון, ומקומו לא יכירנו בחברת ימינו.

לעתים נאלץ דובר העברית הנכונה לתאם את עצמו למצב ולדבר בעילגות מכוונת כאותו רב יהודי ההולך למכור את החמץ לגוי (ע"פ עגנון). מה עושה? מקלקל את היידיש שלו כדי שתישמע בגרמנית טובה באזני הגוי. בדומה לכך קרה לבלשן יצחק אבינרי, כששאל ילד בגבעת ברנר: מה שמך? ענה הילד: טוב מאוד. אמר לו: לא שאלתי מה שלומך, שאלתי: איך קוראים לך? אז הובנה השאלה בעברית המקובלת (המשובשת).

על כן אתה רוצה להצליח, דאג ללשון מתאימה, לא ללשון נכונה, ותו לא.

* * *

לאמתו של דבר, לא הלועזית היא שכפתה את עצמה עלינו, אלא אנחנו נמצאנו כפויים לפניה ודחויים מפניה. מרצוננו עשינו את הנסיגה הזאת כשם שיש מתייוונים בפוליטיקה אשר דוחים את עצם קיומנו בכל דיון למען השלום המלאכותי שנכפה עלינו בימים אלה.

ביחידה צבאית היה חייל שקראו לו בשם "דליה". תמהתי על שם זה שניתן לחייל גבר. רק לאחר ימים ארוכים התברר לי ששם החייל הזה "גדליה", ולא דליה כפי שנשמע לי בקריאתו המלעילית המעוותת. כך נקראים שמות דומים כמו ישעיה, עזריה, עובדיה, נפתלי בהארכה מלעילית מעוותת לאות האמצעית.

גם בתחום השירה המושרת בפי הציבור הרחב יש וולגריות וברבריזם. אתה שומע את הפזמון "לכה דודי לקראת כַּלָּה" ללא הדגש החזק כמקובל, אלא כָּלָה, כלומר כילין, ועוד מוסיפים בכל ביטחון "שָׁבַת שלום" במקום "שַׁבָּת שלום" בדגש חזק בבי"ת, וכך שובת השלום, וכך עושים שלא מדעת את מלאכתו של בלעם, והפעם בהיפוך מגמה. גם שמות כמו רינה, חנה, צילה נעלם מהם הדגש החזק ללא שוב.

כך נתקבלה מסורת הרחוב, ומי יהין לקרוא שמות כאלה בהטעמה מקורית? לא מקורי ייקרא, ולא דייקן, אלא חסַר דעת ובטלן, אף גם יוצמד לו מוצא עדתי שלא לתפארת; "והברווזון המכוער" נאלם מפני בושה, ורבים רבים אחרים מעוותים ביודעין את לשונם, כדי שלא לחרוג מהמקובל בביורוקרטיה הלשונית שהתאבנה.

אם יש מי שמקפיד בכל זאת בהגיית המלרע התקני בשמות עצם למיניהם, הרי בביטויים הארמיים נמשך המלעיל הגלותי כאילו הארמית אינה ממשפחת העברית. כך נקראים ניבים וצירופי לשון ארמיים במלעיל גלותי: עורבא פרח, מלחכי פינכי, תרתי דסתרי וכדומה. חבל שוועד הלשון אשר אישר את המבטא הספרדי כמבטא נכון התעלם מקריאת הארמית המשולבת בעברית או במקורותיה באותה דרך. אף כי אין ראיה שדווקא הארמית תישאר שמורת טבע להגיית המלעיל שבהברה האשכנזית. על כך יצאה קריאתו של פרופ' ש"ד גוייטין: "המבטא שלנו ספרדי לפי הרצון ואשכנזי לפי היכולת". דוד ילין כתב ("לקט תעודות", עמ' 27 – האקדמיה ללשון העברית), "ואמנם על פי טבע העניינים היה המבטא המזרחי – המבטא החי בין הספרדים – לשפת הדיבור, ומירושלים נפוץ המבטא הזה לכל דוברי עברית בארץ".

אולם בסדנת החיים התהפכו היוצרות, והיכולת גברה על הרצון (ע"פ גוייטין), והמציאות הייתה שונה. "הזלזול במבטא הספרדי – כותב עוזי אורנן ב"לשוננו לעם", א באלול תשל"ז, עמ' 262 – התחיל בין אנשי העלייה השנייה. אל היישוב העברי הצטרפו יהודים ממזרח אירופה שלמדו עברית במזרח אירופה והייתה להם מסורת ההשכלה. מסורת ההשכלה לא כללה את תרבות הדיבור, אלא זו הייתה תרבות של כתב וספר. אף-על-פי-כן כשם שראו עצמם נעלים על יושבי הארץ בשאר המובנים, ראו עצמם מוסמכים גם בתחום ההגייה, ולא נתנו דעתם לפרטי המבטא הספרדי, שהיה המבטא השולט בארץ. כלפי חוץ ורשמית אמנם ידעו שהם "חוטאים" בעניין זה, אך למעשה זלזלו בכל שאר דוברי העברית בארץ-ישראל".

* * *

גם מבחינת תוכן הדברים, ולא רק בצורתם, נתקבלו שבלונות והֶטפסים בדיבורנו. אדם מכובד שמופיע לפני ציבור מברך את הנוכחים בלשון נסתרים, ואומר: "שלום על כולם", ונמצא שאינו מברך איש מן הנוכחים, כי בירך את הנסתרים (לא "כולכם", כמחויב, אלא "כולם"). כך יש מודעה "העיתון של כולם" (לא של כולנו), וכך גם אומרים לפני קהל: כולם ישירו, כולם יקומו. בכך ניטשטשו ההבדלים בין הגופים הדקדוקיים כדבר מובן מאליו.

אנשים מסורים מתוארים כ"עושים ימים כלילות על משמר ארצנו", דהיינו אינם עושים כלום, כי עושים את הימים ללילות ישנים ומתבטלים (במקום עושים לילות כימים – אינם ישנים). נוהג הוא לכנות את הפחדן "שפן", וכאן אין הכוונה אלא לארנב, ולא לשפן ההרים שעליו אמר נעים זמירות ישראל "סלעים מחסה לשְׁפָנִים". גם שיר הילדים "השפן הקטן" אשם בחילוף המשמעות, והוא שר אך על הארנב. עוד נסחפים דוברים שונים בלשון לא לשון כגון: לא בא לי (לא חשקה נפשי); עושה חיים (משתעשע); נופל מן הרגליים (יגע); כמות גדולה של מבקרים (מספר גדול); אין לי מתי (אין לי פנאי). גם ריבויים לא לגיטימיים כמו: ברזלים, לחמים, זהבים, קמחים, אורזים (אין ריבוי לחומר).

גם סופרים ואנשי עט נשחקו תחת גלגל הביורוקרטיה בלשונם. לא ייאמן שסופרים הנמנים עם אנשי השורה הראשונה אינם נרתעים מלהשתמש בלשון לא-נקייה ובביטויי מין זולים, אולי כדי למשוך קוראים הנוהים אחרי ביטויים אופנתיים. על כל פנים

אין עוד בלשון סופרי ימינו ניבים מקראיים או צירופי לשון מסורתיים, כי זה מתחת לכבודו של הכותב, נאיבי ומיושן. במקום הביטויים האלה תפשו ביטויי הלעז (בשני מובני המילה) את המקום הראוי. המדרוג (הרייטינג) הוא הקובע. ההצלחה תלויה בקופה ולא ברמה הנאותה.

בתחום המשמעויות "מצוות אנשים מלומדה". אם האחרים טועים, סימן שזה נכון. סופר גדול כעגנון קורא – בהשפעת היידיש – ללילֿ שבת "ליל שישי". וכך נתקבל ברחוב שלנו, ותכנית החדשות של ליל שבת בערוץ מכובד בטלוויזיה נקראת "אולפן ששי" ותכנית בידור באותו לילה, ליל שבת נקראת "שישי בטברנה", מבלי לשים לב שליל השבת או החג מתחילים בישראל בבוא הערב, לא בחצות כמנהג הנוצרים ולא בעלות השחר כמנהג המוסלמים.

אתה מהלך בחוצות עיר ומוצא שלטים כגון: "צורף ותכשיטים", כאילו מוכרים בו שני סוגי סחורות והסוחר נמכר עם התכשיטים; "תכשיטים ואומנות" לא דברי אומנות, מבלי להבדיל בין מוחשי (תכשיטים) למופשט (אומנות); "בגדי יבוא ואופנה" – גם כאן יש ערבוב מוחשי במופשט; "לימודי ערב ויהדות" – שני מושגים שאינם מסוג אחד ועוד.

טבע הדברים שהשימוש המתמשך הופך את הדבר הלא הנכון לנכון. כך נעשים דברים מעוותים לפרות קדושות, ואין עוררין. כאן זורמת העברית ללא השגחה עצמית וללא ביקורת בזרימה ספונטנית ונעשית קבועה. השימוש המתמשך מקבל לגיטימציה וטוהר הלשון הופך מעשה מיושן ובלתי מותאם לזמן. יחד עם ההיסחפות הזאת בתחום הלשון יש גם היסחפות בתחום החשיבה. כך נידלדלו ערכים יקרים ונעשו מיושנים ובלתי אופנתיים. אכן השפה אינה רק אמצעי דיבור, היא גם אמצעי מחשבה ואורח חיים. אשר יַרד ערכה, גם ערכנו ירד עמה.

אשר לשימוש בשם המספר, ניטשטשו ההבדלים בין המינים. אין עוד שמונֶה עשרֵה לנקבה, אלא שמונֶה עשרֵה (שעטנז משותף לשני המינים, שמונֶה זכר, עשרֵה נקבה). אם הלירה הייתה נקבה, גם השקל קיבל מין נקבה, עד שאתה מתבייש באינטליגנציה הגבוהה שלך, אם דיברת כהלכה ודייקת. אם אומרים לך שלישי או רביעי, אינך יכול לדעת אם זה תאריך או יום בשבוע (כי אין מבדילים בין מספר יסודי לתאריך למספר סידורי לימי השבוע), וחודש מרס אינו נאמר בשמו שנקבע בעברית, אלא כשמו הגרמני "מרץ", והצדי" הגרמנית הזאת היא השלטת גם בתרגומים. אין עוד: צדאם, נאצר, צברי, צאלח, בצרה אלא: סדאם, נאסר, סברי, סאלח, בסרה. כשם שבשפות אירופיות (לא אירופאיות) אין עיצור צ ואינם מבדילים בין ס–צ, כך אצלנו כאילו אין לנו אות צ; ואם בשפות אירופיות מחליפים קמץ בסגול – כמו מָפה, חָלָב, אחָמד – כך נהגו גם אצלנו. גם אומרים בחיקוי עיוור אלהמברה (במקום אלחמרה), זנית (במקום סַמָת, כשהשמש ניצבת על הקודקוד ביום 21 ביוני), גיברלטר (גַ'בַּל טארק). אולם לגבי שמות טֶטְריים, קוזקיים, סלביים, אנגלו–סקסיים וכדומה אתה חייב לדייק כדיוק כשרות בשחיטת בהמה טמאה. זאת ועוד: מילים כמו צולחה (שפרושה פיוס), תפ'צ'ל, צאחְבַּך, כ'לאץ – נכתבות: סולחה, תפדל, סחאבק, חאלס, כדרך שהן נכתבות ונהגות בלשונות זרות שאין בהן העיצורים צ' וצ רפויה, וגרוע מזאת הפיכת פ' סופית דגושה לק'. המלים דכילך, עלא כַּיפַּך– נכתבות: דח'ילק, עלא כַּיפַק, בהגייה זרה המנוגדת לטבעה של השפה השמית.

דהיינו: דע לך היכן מותר לך לטעות, ורצוי לטעות, והיכן אסור לך לטעות, גם לא יאה. אין עוד ברכת שלום תמימה – יש: האי, אהלן, צ'או, באי, או קיי, אולרייט, פרפקט, פרוסְפֶּריטי, סַלְבריטי (מעשה בנער שנתן עדות בבית–משפט בבגדאד על תאונת דרכים, והרבה להשתמש במונחי מכונאות בשפה האנגלית, כנהוג אצל נהגים אנאלפביתיים. השופט צעק עליו: מדוע לא הודעת שאתה דובר אנגלית כדי להזמין לך מתורגמן?). כך גם אצלנו. והלועזית בימינו אינה אותה לועזית מקובלת המצויה בלקסיקונים עבריים, אלא סלנג אנגלי או אמריקאי, שגם במילונים הרגילים אינו מצוי. גם האקדמיה ללשון העברית נותרה חסרת אונים כי אין משתמש בחידושיה. אתה שומע בתוכניות הנוער בטלוויזיה "זאפ" (ולא שלטוט, כלומר קיפוץ מערוץ לערוץ בשַלְט שלך), טריוויה (תכנית בלתי רצינית) מבלי שאיש יטרח ויבאר את המילה המוזרה ולוא פעם אחת. במודעות משתמשים בגי'נגיל (ולא זמריר), דאיט (ולא בְּרוּח, ובכתב: דיאת – הכתב צרפתי, הקריא אנגלי), וידיו (אבל בכתב: וידאו), רייטינג (מידרוג) ועוד מונחים יום יומיים כמו: דיוטי פרי (במקום ללא מכס) ויקאנד (סוף שבוע) אפטֶר....(חופשה נוספת וכדומה), אוטו–סטראדה (כביש מהיר), פנצ'ר (נקר), ביס (נגס), ג'ינג'י (אדמוני), סנטר (מרכז). אפילו יש מסעדה שהשתמשה בחריזה לועזית והודיעה "טייק א–סטייק", (כלומר קח אומצה), או טייק אווי (קח הביתה), ואף בלועזית אזלה האנרגיה, וחנות מכובדת קבעה לעצמה באנגלית את השם "נו ניים" (אין שם, או בן בלי שם). כאן כלו כל הקיצין.

כאן הכלל שכל עגה (סלנג) או דיאלקט (ניב) מתפתחים ונעשים שפה מתהפך, ואנו רואים ששפתנו העברית שעמלנו רבות לקיומה ולקידומה הולכת ומתנוונת לעגות נלעגות ולערב רב של פירורי לשונות.

הוסף לכל אלה את הנוהג החדש של דיבור מהיר – לעתים מגומגם ומאונפף – בייחוד בתכניות שידור דחוקות. אם אינך אץ בלשונך ואינך מתוח מדי ונמהר, לא תספיק לומר את דבריך ולא תישמע (אמר בצלאל יפה באחד הקונגרסים הציוניים: "דברי חכמים" בנחת נשמעים – על כן אינם נשמעים. נשיאנו הראשון חיים וייצמן היה נוהג באספות צעקניות להנמיך בכוונה את קולו, ככל שהרעש עולה, כך היה משיג באירוניה הזאת את השקט הדרוש). כאן נקשרת צחות הלשון עם נימוסי האדם (פתגם ערבי: כבודו של איש – צחות לשונו): כשם שלא יאה ולא נימוסי לשלוח מכתב לאדם נכבד על פיסת נייר כתובה בשרבוטי עיפרון, כך לא מן הנימוס למסור דברים משובשים ואינם ברורים ומובנים.

אמר רבי יהודה, אמר רב: **בני יהודה, שהקפידו על לשונם – נתקיימה תורתם בידם; בני גליל, שלא הקפידו על לשונם – לא נתקיימה תורתם בידם** (עירובין נג ע"ב).

שמירה על צחות הלשון ועל טהרתה אינה רק טיפוח חן אישי וקפידה על דרך ארץ ונימוס, אלא גם שמירה על מהות, מסורת ומורשת.

אם נהדר את לשוננו, כולנו נתהדר בה.

מקום בגן עדן סיפור

(מעשה שהיה בתימן, משמו של הרב עובדיה דמתי הי"ו, כפר גבירול)

מאת נסים בנימין גמליאלי

חודש תמוז. השמים כחולים מאופק עד אופק, והשמש קופחת בחוסר חמלה ומאיימת לייבש את הנצרים הרכים של הדורה שנזרעו וטופחו בְּדֵי עמל. גשמי האביב, היורדים באמצע אדר ובתחילת ניסן, אִפשרו את חרישת השדות וזריעתם, ולאחריהם באה תמיד הפסקה בַּגְּשָׁמִים. אם ההפסקה מתארכת, הצמחים קמלים וכל העולם נידון לרעב.

אותה שנה, ההפסקה בין שתי עונות הגשמים התארכה יותר מִדַּי, וגידולי התבואה הגיעו לגבול הסכנה. הבריות נשאו עיניהם לשמים יום יום ושעה שעה, ושאלו בייאוש: מה יהיה? הירחם אלוהים על ברואיו ויציל את התבואה או ידונם בשבט עברתו לרעב ולמוות? ואם האדם חטא והשחית דרכו על הארץ – הבהמה האילמת במה חטאה? הרבה תפילות נשפכו, וכל עב השט בשמים עורר תקוות גדולות שסופן אכזבה ומפח נפש. שער התבואה בשווקים האמיר מיום ליום, וכל עוד לא ירדו גשמים הוא מוסיף לנסוק מעלה מעלה. בעלי התבואה שאגרו ד'ורה באסמיהם בעונת השפע, מָנְפְּקִים עתה את תבואתם במשורה ובמחירים מופקעים. מי שהשקיע מאה ריאל בתבואה בזמן הקציר, הרוויח אלף ריאל בחודשי הרעב תמורת השקעתו.

המחסור בתבואה הלך והחמיר; שמינית קדח ד'ורה נמכרה בשני ריאלים, ולא תמיד הייתה מצויה. מעטים מאוד התעשרו, ורבים מָטָה ידם. וכשנראה היה שהרעב יביא כָּלָיָה על האדם והבהמה, התקדרו השמים בעבים כבדים וארובות הגשם נפתחו. ברקים הבריקו ואחריהם באו התפוצצויות אדירות של רעמים וזוועות שהרעידו מצוקי ארץ והניסו כל נפש חיה לתוך הבתים. אלוהים בחזק יבוא! ואחרי כל רעם מתגלגל ירדו גשמי זעף מלווים סופות וברד, ונהרי נחלי מים שטפו ברעש גדול מן ההר אל הבקעה והציפו פני הארץ. בעלי השדות לא חָתו מהזוועות ולא מהברד העורף בעורפו' ויצאו מבתיהם לכוון מי השיטפונות אל שדותיהם להציפם באדמת סחף פורייה. לא היה בית שלא שרתה בו שמחה, שמחת הגשם.

גם מרי עוּאץ', איש כפר אלחד'ד', סגר חנותו, והגיף דלתותיו, וכינס רגליו אל תוך ביתו, עמד מקשיב בלב נפעם לקול המון הגשם המרבץ בחוצות הכפר, ואחרי כל רעם מתפוצץ שהיה מזעזע את הבית, לבו היה ניתר מפחד ה' ומהדר גאונו, והיה קופץ ומברך: "ברוך שכוחו וגבורתו מלוא העולם כולו". ומנגד, בבית הקרוב לביתו, שבו למדו ילדי המקום, היה נשמע קולם של תינוקות דבית רבן קוראים בקול עוז: "יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים...". קולם של הילדים הרנין את לבו עד שעמד וצירף קולו והמשיך עמם את הפסוק: "לתת מטר ארצכם בְּעִתּוֹ יורה ומלקוש וְהָלוית גויים רבים ואתה לא תָלוה".

ומשעמד והרהר במשמעות המילים "והלוית גויים רבים", הצטער על התמהמהו במכירת תבואתו, כי אמר: "עתה, לאחר שירדו גשמי ברכה, שער התבואה ודאי יֵרד, ונמצא שאהיה מן המפסידים". עם זאת חשב: "חלילה לי לחשוב אך ורק על טובת עצמי, כי טובת הכלל היא גם טובתי, כמו שאנו אומרים בְּתְפִלַּת יום כיפור: "תן שׂוֹבַע בעולם" – בעולם כולו ולא לי לבדי. הגשמים המבורכים סגולה הם להצלחה גם בעסקים".

עודו מהרהר בשאלת תבואתו האצורה עדיין במחסניו, תוך שהוא מחליט להוציאה מהר למכירה, נשמעה דפיקה על דלת ביתו, ואחריה קול של גוי הקורא לו בשמו: "יא מֻעלם עוּאץ', יא מֻעלם עוּאץ'!".

בחוץ כבר זרחה השמש, והשמים רחוצים מעננים. רק בראשי ההרים נראו כיפות לבנות שהעידו כי אך לפני שעה התחוללו באזור זה מַטרות-עוז וסופות ברד, שנערמו בַּפְּסָגוֹת שלבנוניתם כעין השלג.

מרי עוּאץ', הוא הרב עובדיה, ישב אותה שעה במקום מושבו, והיה מעיין בְּהֲלכות נשים להרמב"ם ובדיני גיטין. הוא חזר זה עתה ממסעו לעדן, והיה מהרהר בשליחות החשובה שקיבל על עצמו – לשחרר אישה מעגינותה.

הנקישה בדלת נשמעה שוב, ומרי עוּאץ' הפסיק את עיונו בספר שלפניו וקרא לעבר שתי נשותיו שישבו אותה שעה בחדר נפרד ועסקו בעבודת רקמה של בגדי נשים: "תקום אחת מכן ותראה מי דופק בדלת", ולא פירש למי משתיהן הוא פונה.

אשתו הצעירה סברה שמותר לה לצפות מצרתה שתרד ותפתח את הדלת, ולכן לא מיהרה לקום ממקומה. לעומתה, צרתה הקשישה ממנה סברה אחרת: "לא אליי הוא פונה, אלא אֲלֵיהָ", אמרה לַצְּעִירָה. "את אשתו האהובה, והוא פונה רק אלייך בכל דבר ועניין. הוא כמעט אינו מדבר אתי, ואני איני מדברת אתו", הוסיפה בנימה מרירה.

הצעירה הבינה את הרמז ונמנעה מהיגררות לדברי ריבות ולווכחנות. היא הניחה את המחט מידה, קמה ופתחה את הדלת. היא העריצה את בעלה, חרדה לְשרתו בכל עת ובכל רגע, וקיימה את מוצא פיו. מרי עוּאץ' לא היה יהודי פשוט. הוא בלט באישיותו מכל יהודי כפָרו ושמו הלך למרחוק. תלמיד חכמים מובהק בן תלמיד חכמים בן בנו של תלמיד חכמים, רב גדול ומורה הוראה על אף גילו הצעיר. סוחר מוכשר היה ויהודי גאה, דובר צחות ולשונו תדבר משפט.

בפתח הופיע שַׁיך' ערבי מנכבדי הגויים ואדם מוּכּר. מרי עואץ' קיבלו בסבר פנים ובנועם לשון והתנצל בפניו על שמצא דלת נעולה בגלל הגשם וסופת הברד.

עמד מרי עואץ' לקרוא לאשתו להכין קפה לאורח, ועד שלא פצה פיו, קנקן הקפה כבר הגיע. האישה הצעירה אמונה הייתה על הכנסת אורחים, וידעה לקרוא מראש את מחשבות לב בעלה ואת אשר עליה לעשות.

"**ברוך** בואך, יא שיך'. מה הביא אותך היום אלינו?", פתח מרי עואץ' בברכה ובתמיהה. יודע הוא שמהגוי הזה לא תצמח שום ברכה, ואף על פי כן זירזו להתרווח במקום מושבו ומזג לו מלוא הספל קפה.

"**ראה** נא עד כמה בני אדם קטני אמנה הם", הוסיף מרי עואץ' דברים מעניין השעה. "הכל חשבו שהבצורת כבר עומדת בשער, אבל אלוהים, ישתבח, אינו שוכח את עבדיו; היום, הוא, יתעלה שבחו, פתח את אוצרות טובו והעשיר את העולם בשעה אחת".

"**אכן** כן, ישתבח שמו של הטוב והמיטיב שריחם על בריותיו", אמר האורח. "אבל אל תשכח, אנחנו עומדים עדיין בסוף סיוון, והתבואה החדשה, נראה אותה רק בראשית הסתיו, ועד אז אנו צריכים לחם לאכול".

"**הלוא** תאמר לי אם כן מה אוכל לעשות למענך, ידידי?", שאל מרי עואץ', שהבין אל מה זה מרמז בדבריו. "לבי אומר לי שלא באת אלי אלא לצוֹרך כלשהו".

"**אכן** כדבריך כן הוא, באתי לבקש ממך טובה", אמר השיך' בעיניים מישירות מבט. "רצוני ממך עשרה קדח ד'ורה, הלוואה לאלוהים, עד ימי הקציר".

"**נכון** אני למדוד לך עשרה קדח ד'ורה, במחיר השוק, אבל לא כהלוואה, שכן ידוע לך שמחיר קדח תבואה היום בַּשוק של דמת הוא עשרה ריאלים, בעוד מחיר קדח בימי הקציר יהיה רק ריאל אחד".

"**אינני** מבקש אלא הלוואה, תבואה תמורת תבואה, כי כן דרך עבדי אלוהים להלוות בלי נשך ובלי ריבית".

"**לא** ריבית ולא נשך, שכן תורתנו אוסרת עלינו את הריבית כשם שהיא אסורה עליכם. עשרה קדח תבואה מחירם כיום, לפי השער בשוק, הוא מאה ריאלים, ואתה מבקש ממני לתתם לך בתור הלוואה עד ימי הקציר, כשערך התבואה יֵרֵד ויהיה אז לא יותר מעשרה ריאלים? זה לא ייתכן. אני סוחר ורוצה להרוויח, ולא אני הוא שקובע את גובה השער".

"**ובכל** זאת אני מבקש ממך להתחשב במצבנו, ואתה לא תצא נפסד".

"**נכון** אני להלוות לך מיד מאה ריאלים כסף, מתוך התחשבות במצבך, על מנת שתחזיר לי את ההלוואה בימי הקציר. ללא שום רווח, והיכן עוד תמצא ידיד מתחשב אשר כמוני?".

"**לא**, יא מֻעלם, לא כסף אני מבקש אלא תבואה, הלוואה לאלוהים, ומי שעושה את רצון אלוהים – אלוהים ירוויח לו ממקום אחר. עם זאת גם אני לא ארצה לקפח את שכרך: תן לי תשעה קדח ותקבל עשרה בקציר".

מה שאתה מציע רחוק הוא ממידת הצדק והיושר, יא שיך'. כבר ויתרתי לך על תשלום במזומנים, ואני מוכן לוותר לך עוד, תרומה לאלוהים: אמדוד לך עשרה קדח ותכתוב לי שטר חוב על סך שמונים ריאל בלבד. אני מוותר על עשרים ריאל בתורת חסד למען ה', ולא תוסיף עוד דַּבֵּר דָּבָר או לערב את אלוהים בענייני מסחר והלוואות. אלוהים אוהב צדק, ואתה אינך צודק..."

לאחר דברים ברורים אלה, אפשר היה לְצַפּוֹת שהערבי יתייאש ממחשבתו לקבל מהיהודי תבואה כמעט בחינם, אבל לא כך היה. הערבי לא התייאש, והוסיף להתפתל ולהתחכם ולהתחנן – והכול בשם אלוהים ולמען אלוהים והידידות והשכנות.

"**אל** תשכח שאנו ידידים ושכנים קרובים, יא מֻעלם", המשיך השיך' הערום במתק לשון, "וביתי וכפרי פתוחים לפניך בכל עת. הכסף אוזל, ואילו הידידות עומדת לעד. הנה גם אני בא לקראתך: תן שמונה וחצי ואחזיר עשרה".

היהודי לא ידע כיצד להיפטר מהאיש הזה ובחר להתעלם ממנו. כביטוי למורת רוחו הוא פתח את הספר שלפניו והתחיל לעיין בו בפיזור נפש, מתוך תקווה שהערבי יקום ויסתלק. אבל בִּמקום שזה יבין את הרמז ויסתלק, נקט הערבי בצעד דרמטי שהביך את מרי עואץ' וגרם לו תחושה של אי–נחת מרובה. הוא הרים מצנפתו מעל ראשו, השליכה לרגלי היהודי ואמר בהבעה מתרפסת: "האד'א גאהי בין אַרְגִּילוּךְ, יא מעלם – את כבודי אני משליך לרגליך. אל תשיב בקשתי ריקם!".

היהודי הנדהם נרתע ונחרד מההשפלה העצמית של השיך', עד שחשש שאם יוסיף לעמוד על ממונו, ייהפך זה לאויב לו. הוא נזדרז, הרים את המצנפת בשתי ידיו ואמר: בִּיַשָּׁת בנו, יא שיך'! כבודך יקר ונעלה מעשרה קדח ד'ורה, ולא אסכים שמצנפתך תוכפש בעפר בעד כל הון".

שתי עיניים בורקות ירו זיקים מעבר למפתח הדלת הפנימית, ומרי עואץ' קלט אותן בניד עפעף. היו אלה עיניה היפות של אשתו הצעירה המרמזות לו דבר מה. הוא ענה לה בתנועת יד מרגיעה, כאומר: "הבנתי אותך, אל דאגה", וחזר לעניינו.

"**הבאת** אותי במצר, יא שיך'", המשיך מרי עואץ' ממקום שהפסיק "ולא הותרת לי ברירה אלא להיענות לבקשתך. יודע אני מה זה מעשה–חסד, אלא שהצרה אִתך שאתה אישית אינך ראוי לחסד. אתה לא אדם עני ולא מסכן. שדותיך פרושים בכל מקום, והיבול שתאסוף השנה עשוי להעשירך".

אתה טועה, יא מֻעלם; היבול שאמרת, מי יודע כמה יישאר ממנו לאחר ניכוי הזכאה ופירעון החובות? ספק אם יישאר לחם לילדים. ועם זאת, השבח לאל, אינני מתלונן: אני לא מסכן ולא מבקש נדבה, וכל מה שאני מבקש הוא רק הלוואה בגלל השעה הדחוקה".

דבריו המתחסדים האחרונים של השיך' הרתיחו את מרי עואץ': "מה כל השקר הזה יא שיך'? לשווא תתפאר שאינך מבקש נדבה, נדבה במסווה של הלוואה שאינה הלוואה אלא עושק. אתה למעשה רוצה לעשוק אותי, לגזלני בשם אלוהים, משום שאני יהודי. אבל

למה נכביר בדברים, מילתי כבר יצאה מפי ולא אחזור בי. כתוב לי שטר ותקבל את התבואה, ויחשבה לי אלוהים לצדקה".

השיך' שמח שתחבולתו הצליחה. השלכת המצנפת היא ששברה את היהודי והיא שהכריעה את הכף. ההצגה שעשה שקולה כנגד שמונים ריאלים שהוא עומד לקבל עתה חינם מהיהודי. הסוחר היהודי סבור היה שהוא פיקח, ולא ידע שגם גוי עשוי להיות פיקח יותר גדול.

"**תן** לי עלה נייר ואכתוב לך את השטר", מיהר השיך' לבקש, מחשש שמא יתחרט היהודי ויחזור בו מהסכמתו.

נטל את הנייר וכתב: "זה כתב ידי יעיד בי שיש עלי חוב על צווארי, בפניי ובכבודי, לבן החסות עואץ' אלמעלם אבן יוסף עואץ' אלמעלם, עשרה קדח ד'ורה לבנה, הלוואה לאלוהים, מעשה חסד, עד למועד האסיף של שנה זו. ולא יוסר קולר מעל צווארי אלא עם פירעון חוב זה". תאריך וחתימה.

מרי עואץ' קיבל את השטר, קרא אותו במקורו הערבי ודחהו כבלתי מספק. "שטר כשר", אמר, אבל אני רוצה שטר בנוסח אחר שיבטיח לי החזר ההלוואה, ולא סתם פיסת נייר שאין לה תמיכה שתחזק אותה.

"מה חסר בשטר הזה?".

"אני רוצה ביטחונות, ביטחונות חזקים, אנחנו בני תמותה".

"אם אתה מבקש משכון – הנה הרובה שלי, רובה מַגָזָר, שווי ארבע מאות ריאלים".

"**לא**, לא הרובה, אתה שיך' ולא קבילי פשוט והרובה הוא כבודך ותפארתך... המחסן שלי רצוף עשרות רובים ומאות פגיונות – משכונות שלא נפדו על ידי בעליהם, והם מדידים שינה מעיניי, וביותר כשאיינני נמצא בבית, מחשש לפריצה על ידי גנבים ושודדי לילה. אני מחזיק נשק רב בביתי ולמה אוסיף דאגה על דאגה?".

"אם אינך מקבל משכון, הלוא תאמר לי מה רצונך?".

"**אני** רוצה שתכתוב לי שטר מכר על חלק משדה פלוני, השווה לערך הלוואה כיום, מכר על תנאי, שאם לא תוחזר ההלוואה במועד הנקוב – יקבל המכר תוקף חוקי. בפחות מכך לא תקבל את התבואה".

דרישתו של היהודי לא הייתה לרוחו של השיך'; אבל מכיוון שהיה לחוץ ורוצה לקבל את הד'ורה, ומכיוון שהרווח כולו שלו, הוא נאלץ לחרוק שיניו ולהסכים. הוא כתב שטר מכר על תנאי, העיד עליו עדים מוסלמים, כנדרש, וקיבל שמונה קדח וחצי קדח תבואה בו במקום כנגד עשרה קדח שעתיד הוא להחזיר מן הגורן של אותה שנה.

* *
*

כעבור חמישה חודשים מיום מתן ההלוואה, ירד הרב עובדיה אל הגורן, בזמן שהשיך' דש את תבואת שדותיו, וביקש ממנו לפרוע את חובו – עשרה קדח ד'רה, כרשום בשטר. אמר לו הערבי: "אין לך בידי אלא שמונה קדח וחצי קדח, ואת שלך תוכל לקבל עכשיו לאחר שתחזיר לי את השטר".

אמר לו: "השטר שלך, בכתב ידך, מדבר על עשרה קדח ולא על שמונה וחצי".

אמר לו: "קיבלתי ממך שמונה קדח וחצי קדח, הלוואה לאלוהים, ולא עשרה קדח".

"**הַיְאַך** תוכל להתכחש לשטר שלך, ואני הלוא עמדתי לך בשעת דחקך וכיבדתי את מצנפתך?".

"**אתה** רוצה ממני ריבית, ולי אסור לשלם ריבית. הדת שלי אוסרת זאת".

"**גם** הדת שלי אוסרת את הריבית, ולא חייבתי אותך בשום ריבית. נתתי לך תבואה בימי הרעב, שעלתה בשוק במאה ריאלים, ואתה כפוי טובה".

"**הכמות** הנוספת על שמונה וחצי קדח, היא ריבית".

"**אבל** הסכמת וְשָׁטַרְתָ והעדת עדים ואף שעבדת לי חלקת אדמה".

"**הייתי** נצרך וְלָחוּץ, אבל אין זה אומר שמותר לך לקחת ריבית".

"**אם** לא תכבד את השטר שלך, אני תובע את קיום המכר שְׁטַרְתָ עליו".

אמר לו: "בינינו דין מחמד".

"יהי כדברך. נלך לדין מחמד".

היהודי נסע אל עיר המחוז וביקש מהשופט היושב בעיר זו להזמין את בעל דינו למשפט. השיך' הופיע והשופט שאל אותו, מדוע אינו פורע חובו ליהודי, ככתוב בשטר? השיך' טען להגנתו שהיהודי דורש ממנו לשלם ריבית בנוסף על החוב המקורי שהוא רק שמונה קדח וחצי קדח תבואה.

"**האם** זה נכון מה שהשיך' הנכבד אומר, שאתה דורש גם ריבית?", שאל השופט את היהודי.

"**אינני** דורש שום ריבית", ענה היהודי. "אני דורש רק קיום השטר, ולא יותר".

השופט לא הסכים עמו: "קדח וחצי המוספים על ההלוואה הם בחזקת ריבית, ואין לך אלא שמונה קדח וחצי".

"**אבל**, אדוני השופט, יש שטר, שטר מכר, ויש עדים".

"**אין** אבל", שיסע אותו השופט. "רק הכופרים מלווים בריבית, ואתה כופר".

ראה היהודי שהשופט מעוות בדינו והוא עומד להפסיד, שם אל הערמה פניו ואמר: "אדוני השופט, אם אני כופר ומלווה בריבית, כתוב לי אישור שאני יורש גן עדן ואהיה מוכן להסתפק בהחזר ההלוואה בעינה, שהיא שמונה קדח וחצי קדח".

השופט לא הרהר לרגע, והשיב בלאו מוחלט: "כל היהודים כופרים ויורשים גיהינום ואתה אינך יוצא מכלל זה".

לנוכח סירובו של השופט לתת את האישור המבוקש, זכה היהודי בתביעתו – ולחיים ולשלום! ■

לידידנו היקר **שלמה מדמון** הי"ו
רב הפעלים ואיש החסד
אתך אנו באבלך הכבד
על מות אחיך **טוביה** ז"ל
תנוחם בפעילותך החברתית
המבורכת לטובת זקני העדה

אפיקים

עוד לסוגיית "התימנים הנחמדים"

[לאן, באמת, נעלמו "התימנים הנחמדים"]

מאת דן אלמגור

לא מכבר ציינה העיר רחובות את יום הולדתה המאה ועשר שנים. בבית "יד-לבנים" שבעיר נערך כנס חגיגי שבו הוזמנו אל הבמה כמה מוותיקי העיר, חלקם צאצאי משפחות המייסדים, כדי להעלות זיכרונות בצוותא. אחד מששת הותיקים שישבו על הבמה היה מבני תימן. כשהגיע תורו לספר מזיכרונותיו, העיר אחד הוותיקים האחרים שישבו על הבמה לתוך המיקרופון:

"**אח**, פעם היו תימנים נחמדים. חבל שהיום קשה יותר למצוא אותם".

איש על הבמה באולם לא הגיב על ההערה המתנשאת הזאת. אפילו אומרה לא ידע שימים אחדים אחר כך עומד להיערך כנס שכותרתו: "לאן נעלמו 'התימנים הנחמדים'?".

האיש שהשמיע את ההערה מוכר כאדם חביב ובעל הומור, ויש להניח שלא עמד על מלוא משמעותה של ההערה שהשמיע. לצדו ישב ותיק חביב אחר, אחד מנכדיה של בתיה מקוב, "אם המושבה", שדודו, בנה של בתיה, היה האיכר הקשור בפרשת "הזמורות היבשות" – אותה פרשה מחפירה של קשירת שלוש נשים תימניות בחבל לזנב חמור והובלתן לראווה ברחוב הראשי של המושבה על שליקטו בכרם זמורות יבשות לטבון (ראה השיר "זמורות יבשות" שהתפרסם בכתב-העת "אפיקים", גיליון צ"ה-צ"ו תשרי תשנ"א עמ' 69, ובסוף הספר 'בת-תימן'). אגב, גם ראש-העיר רחובות כיום הוא אחד מצאצאיה של בתיה מקוב.

לפני כחצי-יובל שנים, בשעה שערכתי והנחיתי בטלביזיה את סידרת-התכניות "שרתי לך, ארצי", מצאתי את עצמי יושב באולפן בין שתי נשים בנות למעלה משמונים, שתיהן בנות רחובות, שכל אחת מהן הוזמנה כדי לספר מזיכרונותיה. מימיני ישבה המחנכת יהודית הררית, בתו של אהרן אייזנברג, מראשוני המושבה ועשיריה. משמאלי, צפורה נדאף-נדב, תושבת שעריים, אמה של שושנה – בת-תימן שנישאה בנעוריה בניגוד לרצון אביה לצעיר אשכנזי, הוא קלמן בסין. סיפור אהבתם הונצח גם במחזה 'אהבת הדסה', שכתב ד"ר רזי אמיתי.

"**מי** האישה היושבת לשמאלך?", לחשה באוזניי יהודית הררית, בהצביעה על צפורה.

"**זוהי צפורה נדב**", השבתי לה.

"**צפורה?**", התרגשה יהודית, קמה ממקומה וניגשה לחבק את בת-גילה, כשהיא שואלת: "את זוכרת אותי, צפורה? אני יהודית אייזנברג. שנינו גרנו באותו הבית".

צפורה שהתרגשה גם היא, התבוננה ביהודית בחיוך חם, והשיבה תשובה שאותה לא אשכח לעולם: "**לא** ממש באותו הבית. אתם גרתם בבית. אנחנו ברפת".

ואז סיפרה לי צפורה כיצד רוב בני תימן שעבדו אז ברחובות נאלצו לישון הרחק מן המושבה, בסוכות שהקימו להם מעבר לכרמים. אך האיכר אייזנברג, בנדיבותו, הזמין בימי הגשמים הקשים את משפחת נדב לישון ברפת שבחצרו, בצד הפרות, כדי שתהיה קורת-גג מעל לראשם וייחם להם.

"יש לי כינרת" – למי?

פרשייה עגומה נוספת בתולדות היישוב, הקשורה ביחס לבני-תימן, מועלית בימים אלה על במת תיאטרון באר-שבע. זוהי פרשת גירוש התימנים מאדמת כינרת, המושב של "תימני כינרת" משנת 1912 שקם ונבנה על אדמה זו, המגרשים, אנשי קבוצת כינרת שיש לה מקום-כבוד באתוס הישראלי. פרשה זו, ששני הצדדים נטו להדחיקה ולהתעלם ממנה, צצה ועלתה שוב לתודעה בשנים האחרונות, בעקבות הסרט התעודתי, "דקל שפל צמרת", ספרו של פרופ' יהודה ניני, "ההיית או חלמתי חלום" בהוצאת עם עובד, ועתה גם המחזה 'יש לי כינרת', שכתב חיים אידיסיס ובימים ד"ר רזי אמיתי. עלילת המחזה מתרחשת ברובה בכפר מרמורק, לימים שכונת מרמורק ברחובות, ומשתתפים בה מספר שחקנים מבני תימן, ובניהם גבי עמרני (המגלם את דמותו של הסב הזוכר את הפרשה המכאיבה), שמעון סיאני (חברו של הסב), מתי סרי (בן דור-הביניים, המגלם את דמותו של עורך-דין פעלתני "מתאשכנז" הנשוי לאשכנזיה, שוש עטרי (אחותו) ואחרים.

אחת התמונות הבולטות בחלקה השני של ההצגה מתרחשת בבית-העלמין של כינרת, הפנתאון הלאומי של החלוצים באדמת כינרת, מייסדי ופעילי הציונות והמפעל ההסתדרותי, חברי קבוצת כינרת, תימני כינרת, המושבה כינרת, ופועלי החווה והחצר בכינרת, שמבקרים רבים פוקדים אותו עתה מדי שבוע במסגרת טיוליהם באזור. לתיאור בית-העלמין הזה מוקדשת החוברת "לחופי ירדן כינרת" שכתב מוקי צור, חבר קבוצת עין-גב, ואשר הופיעה לפני כשנתיים בהוצאת "אריאל" בשיתוף המועצה האזורית עמק-הירדן. תת-הכותרת של החוברת: "לחופי ירדן וכינרת בבית-הקברות של כינרת, בעקבות שירי רחל". חוברת זו, המעוטרת במפת בית-העלמין ובצילומים של מצבות בתוכו, מבוססת על חוברת "אריאל" שהוקדשה לכינרת ולסביבתה, מתארת בפרוטרוט את בית-העלמין של כינרת, ומזכירה עשרות מן האישים המוכרים והמוכרים-פחות, הטמונים שם. לפרשת תימני-כינרת מוקדש בה פרק קצר בן כעמוד (עמ' 29–30), אך הוא מכיל עובדות בסגנון שונה מזה שהוזכרה בו בדרך כלל הפרשה בעבר (למשל: ב"ספר העלייה השניה", עמ' 122 ועמ' 627, ודברי עליזה שידלובסקי בעמ' 775) ובמקומות אחרים.

צור מזכיר בחוברת "כי אל הקברים הראשונים במקום – עוד בטרם הוחלט להפוך את הגבעה כולה לבית-עלמין – הצטרפו קברים של שני חלוצים מתימן שהיו באזור אך לא היו שייכים לתימני כינרת, מרים ברדא ויפת [קברים ג-3 ו-1]". ואז, בפרק הקצר הנושא את הכותרת "קברי התימנים", הוא כותב: "יהודי תימן שהגיעו לכינרת ב-1912 התקבלו בתת-תנאים. לא הוכנו בעבורם חדרים בחווה, ולא היה תקציב לשכר נאות. הם היו פועלים בחוות שבסביבה. הפועלים האשכנזים אמנם נתקלו אף הם בקשיים, אך חלוצי-תימן נאלצו להתמודד עם אתגרים נוספים: כיצד לשמור על הילדים וכיצד לשמור על המשפחה המסורתית. המתחים נוצרו מיד".

הבהרה: הכוונה לתימנים הראשונים "הקבוצה הראשונה" שבאו לכינרת בפברואר 1912 והידועים בכינויים: "הגירוש ליבנאל" בחודש אפריל 1912. (ע"מ).

כתוצאה מהמתחים, "תימני-דגניה התפזרו. תימני-מגדל עזבו במחאה. גם תימני-כינרת עזבו, אולם הקבוצה השנייה שהגיעה לחוות-כינרת הייתה מיוחדת במינה, וגילתה כושר הסתגלות והתמדה מעוררי-התפעלות. בראשה עמדו שני מנהיגים, ה'מורי' של הקהילה, דוד צאירי, והמנהיג החברתי-המעשי שלה, אחיו,

יוסף צאירי. השילוב בין השניים הוא שנתן לקבוצה הקטנה יכולת להתמודד עם המצבים הקשים".

הבהרה: תימני-דגניה עברו לחווה בכינרת אצל הפקיד גולדָה, ומשם גורשו ליבנאל, והחלק השני של הקבוצה הראשונה עבדו במושבה מגדל עד "אפסה העבודה" ועברו ליהודה. "תימני כינרת" באו לאדמת כינרת בספטמבר 1912, 6 חודשים לאחר הגירוש ליבנאל, והם הקבוצה השניה של תימנים שגורשו מאדמת כינרת באוגוסט 1930. (ע"מ).

צור מוסיף כי "במלחמת-העולם הראשונה עברו החלוצים מתימן משבר קשה. החוות שבהן עבדו נותרו ללא עבודה, והם פוטרו. ליד בית המוטורים בכינרת, מקום שהתגוררו בסוכות ובאוהלים, הם קיבלו חלקות חקלאיות קטנות. שם גם נבנו חמש חושות לעשר המשפחות במסגרת עבודות ציבוריות שאורגנו להמוני פועלים שנותרו ללא פרנסה או קורת-גג במימון שהגיע במסגרת הסיוע מאמריקה. ימי הרעב והמלריה פגעו באופן נורא בקהילה הקטנה של יהודי תימן. בבית הקברות נקברו קרוב ל-20 ילדים, צעירים ומבוגרים מתוך החבורה".

הבהרה: ב-1914 תוך כדי הכנות והחלת הבנייה של בתי המושב של תימני כינרת (שגרו עד לבנייה בבית המוטור) פרצה מלחמת העולם הראשונה ובמסגרת העבודות הועסקו פועלים מיהודה בתקופת המלחמה בבניית 5 מתוך 10 בתי המושב ואכן ב-1915 נכנסו תימני כינרת ל-5 הבתים הראשונים והאחרונים של המושב שנעקר ונושל מאדמתו. (ע"מ).

הגירוש מכינרת באוגוסט 1930 מתואר כאן בעזיבה שעליה החליטו תימני כינרת בעצמם. "**במשך** השנים היה נטוש ויכוח על התיישבות חלוצי-תימן באזור. ב-1913 חלמו להקים מושב תימני בביתניה תחתית, אך הרעיון נגנז. מאז 1918 החל הויכוח האם יש מקום להתיישבות התימנים בכינרת – ויכוח אחד מני רבים על חלוקת האדמות בעמק הירדן. היו ערעורים וועדות, ויכוחים ומתחים רבים. רק ב-1931, לאחר 18 שנים בעמק-הירדן, החליטה החבורה לקבל את גזר-הדין ולצאת מן הקימה, והקימה מושב ראשון לעולי תימן: כפר מרמורק ליד רחובות. האדם שהנהיג את יסוד המושבה והוביל את החבורה, יוסף צאירי, נפטר ממש ערב יציאתה מעמק-הירדן. קברו, שלא נמצא בחלקת התימנים, הפך לסמל [יד-16]. 20 הקברים שהותירו חבורת התימנים על גבעת הכרך [שם הגבעה – ד"א] הכריעו, כנראה, את גורלה של הגבעה להיות בית-קברות".

ובסיום הפרק מעיר צור הערה מאלפת: "לימים ביקש שמואל יבניאלי, השליח שהביא את דבר ארץ-ישראל לתימן, להיקבר בין חלוצים אלו בתחושה של אשמה וגאווה גם יחד [קבר יד-10]".

אשר למצבות הנראות במערכה השנייה של ההצגה "יש לי כינרת", כותב מוקי צור: "בעת שבית-הקברות נוצר מחדש, באמצע שנות החמישים, נסע בן-ציון ישראלי לכפר מרמורק, לבקש מהמשפחות שהיו בכינרת להקים מצבות על קברי יקיריהן, אך הדבר נעשה על ידן רק לאחר מותו" (עמ' 43).

"סעדיה המכונן ומכונתו"

רבות מהידיעות מן המושבות על יחס רע והתעללות בתימנים בראשית המאה הקודמת ("מקרה רחובות", "מקרה חדרה" וכד') הגיעו לידינו בזכות השבועון "הפועל הצעיר", שפרסם בעשור השני למאה הקודמת מכתבים וכתבות מן המושבות. אלה כונסו ונדפסו שוב בכרך הקטעים מן השבועון הזה, שערך בשעתו ברל כצנלסון.

המחזה "יש לי כינרת" והקונפליקט המוכר כל כך בין הסב או האב התימני שומר המסורת לבין הבן, המתפתה להסיר מעל ראשו את הכיפה, לגזוז את פיאותיו ולהתמזג עם החברה החילונית שמסביב, הזכיר לי סיפור נשכח, גם הוא בשבועון "הפועל הצעיר", אולם הפעם כעשר שנים לאחר הופעת הידיעות ההן, וכסיפור בדיוני ("ציור", כפי שהוא מכונה שם). וכיוון שגורל תימני-כינרת היה קשור תקופה מסוימת ב"בית המוטורים", הוא בית המנוע, וגיבור הסיפור, סעדיה, אינו הפעם סבל או מוכר-עיתונים אלא "מכונן", המפעיל מנוע כזה בלב פרדס, אני מביא כאן כמה פרטים על הסיפור ומתוכו.

"בית המוטורים" של "חוות כינרת" דאז נבנה ב-1910 ע"י ההנהלה הציונית והמשרד הארץ ישראלי בעבור אדמת כינרת וגידולי החקלאות בהשקייה, הוא נקרא "בית המוטור" אז וגם כיום, בניין זה שופץ ב-1988 וכיום הוא נקרא מוזיאון "בית-המוטור" (בכניסה ובחורשת האקליפטוס של קבוצת כינרת) שם בחדרי הבית מונצחים "תימני-כינרת", תהליך ייבוש הביצות, וראשוני החלוצים בכינרת הנקראים "השלישייה". חובה לבקר במוזיאון (ע"מ).

"סעדיה, המכונן ומכונתו" לא נכתב בידי סופר ידוע-שם. על הסיפור חתום אשר יונגשטיין, והוא מופיע ב"הפועל הצעיר" כרך יז (תרפ"ד), בגיליון 33 (יח סיון תרפ"ד, 20 ביוני 1924).

גיבורו הוא סעדיה בן זכריה, בן-בנו של מרי נסים (שמות שכיחים מאד בסיפורים על בני-תימן). "עד בואו ארצה היה צורף פשוט באחת ממדינות תימן", ואחרי שעלה לארץ עבד בפרדס, וכשהזקין "הפך להיות מכונן במשאבת-הפרדס". נראה שלא רבים מן הפועלים התימנים זכו לתפקיד שכזה, אחרת לא היה הפועל (האשכנזי, כמובן) גרין אומר ביותר משמץ לגלוג: "מהיום הזה ואילך יקרא שמו בישראל סעדיה ה'מכונן'".

סעדיה הזקן אוהב את המכונה שהוא מפעיל, ומטפל בה באהבה. המכונה אינה חדשה, והוא חש אליה "אחוות קשישים". וכש"המכונה העתיקה" מתקלקלת, נופל גם סעדיה למשכב. המכונה זוכה לתיקון, ו"שני הזקנים משכו שוב בעול", עד שאירע שוב קצר חשמלי, "ומן המכונה פרצו לשונות-אש, וגלגל-התנופה נדם".

עצבותו של סעדיה נובעת לא רק מן הקלקול שחל במכונה ה"ישנה", אלא גם מקשייו לנוכח ה"חדש" – אורח-החיים החדש, החילוני, בו נתקלו האב ובנו בארץ:

"**עצבת** תקפה אותו. לפעמים היה פותח עוד את החומש, והיה קורא מעט מתוכו, ושוקע אגב בהרהורים, אודות ה"חדש" אשר אין אימון בו.

הנה בנו עמרם, בחור בן שמונה-עשרה, אף הוא בבחינת חדש: את פיאותיו קצץ, לעבודת הבורא לא יפנה. וכשיהיה פעם מכונן, ואולי במקומו, את החומש לא יפתח עוד.

תוגה ממלאת את לב הזקן, ובקול רם הוא מתחיל לסלסל בכתוב: אם בחוקותי תלכו..."

בסוף הסיפור הקצר הזה מתעצמת התחושה של שותפות-הגורל בין שני ה"זקנים", המכונן ומכונתו:

"**הוא** רצה להרים קולו כלפנים, אבל אין הקול נשמע לו... והמכונה נושמת בחזקה. טיפות שמן מתגלגלות על גבי המתכת כאלי זיעה מפני העובד, הגלגלים יסתובבו, יחרקו. הם בולעים לתוכם את קול הזקן, ולא נודע כי בא אל קרבם".

שבעים ושש שנים – למעלה משני דורות – חלפו בין הופעת הסיפור "סעדיה המכונן ומכונתו" לבין הצגת המחזה "יש לי כינרת". אך דומה שחוט אחד מקשר בין שניהם, והוא מונצח בשירו הקצרצר וקורע-הלב של אהרן אלמוג על האב התימני ה"נחמד", המגיע להכרה ששתק והבליג יותר מדי שנים, והוא חש שהגיע הזמן לא לשתוק עוד. ■

ילדים שאוסלמו בתימן

(סיפור שני)

מאת: שלום להב, שדה-יעקב

פרשת חייו של הילד היהודי חיים יוסף הובאה בסיפור הראשון מתוך שלושה סיפורים שונים על ילדים יהודים שנאלצו להתאסלם במזרח תימן בתוקף הנסיבות. מותר להניח כי מקרים דומים אירעו במקומות אחרים בתימן בתקופות שונות, כמו גם בפזורה היהודית הרחבה.

חיים יוסף חי בתימן למעלה מארבעים ושש שנים כמוסלמי לכל דבר, שם נשא אישה מקומית ונולדו לו בנים ובנות. הניסיונות הרבים שנעשו בזמנו לפדותו ולהעלותו ארצה לא צלחו. ואולם על אף שנות הניתוק הרבות, הסתבר כי הגחלת הפכה עד מהרה לשלהבת גדולה שהאירה את עיניו ואת חייו וחיממה את לבו, והוא החליט לשוב אל עמו ואל כור מחצבתו.

כיום, חיים יוסף ובני משפחתו נמצאים בארץ כעולים חדשים ובניו מכינים עצמם לקראת גיור. בסיפור הבא, הנפשות הפועלות הן אחרות, וגם הרקע והעלילה שונים, אך מדובר באותו נושא: כאן יסופר על ילד יהודי שגדל מיומו הראשון כמוסלמי, וסיפורו נמשך כשבעים שנה. הסיפור הזה לא נסגר עד היום, וליתר דיוק, לא נסגר לחלוטין.

ב. סיפור שני: אהבת צביה

"ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים, כל ראיהם יכירום כי הם זרע ברך ה'" (ישעיהו סא, ט).

"**בני** אל-חי, שאז יכירו כולם כי אביהם חי ומשגיח על בניו בהשגחה מיוחדת מופלאת שעל ידי זה יתקיימו משך זמן הגלות, ונודע בגויים זרעם כי הם זרע ברך ה'" (מלבי"ם, הושע ב, א)

יחיא סאלם, יהודי פשוט וקשה-יום שהחיים לא האירו לו פנים, שכן בנו ובתו הקטנים נפטרו בגיל רך, ואחר כך התאלמן גם מאשתו שמס, קיבל עליו ייסוריו כגזירת שמים, ובסתר לבו האמין כי אלה הם ניסיונות שמנסה ה' יתברך את ברואיו, וכשם שנמזגה לו קובעת כוס התרעלה, כך יבוא יום, וקודשא בריך הוא יזמן לו גם את כוס הישועות.

זאת תמצית אמונתו של יחיא, שאמנם לא היה בין תופשי התורה ולמדניה, אך היה ירא שמים, משכים ומעריב לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ומשליך יהבו על בוראו, אמונה תמימה שניתבה דרכה בין המציאות הקשה לבין התקווה לעתיד טוב יותר.

ואכן, באביב של שנת תרצ"א (1931), הגיע יחיא לרגל עסקיו לכפר רֵזיקה שבמערב הררי (אל-ג'בל). בשעות אחר הצהריים המאוחרות נכנס לכפר הקטן והציורי ושם פעמיו לעבר בית הכנסת, כדי להספיק ולהתפלל בציבור מנחה וערבית. לאחר התפילה הוזמן כאורח, לביתו של אחד מתושבי הכפר, צאלח יוסף צפר. בדרך מבית הכנסת, הייתה דעתו של המארח בדוחה עליו, ספק שמח היה על כי זכה לקיים מצוות הכנסת אורחים, ספק משום שסבר לתומו כי מצא חתן לאחותו היפהפייה צביה, שהייתה סמוכה על שולחנו מיום שנתייתמה מהוריה. אנשי הבית קיבלו את האורח בסבר פנים יפות, כיאה לבני אברהם אבינו עליו השלום.

עיניו של האורח האלמן נחו במקרה על צביה. הוא ניסה להסיר את עיניו ממנה כמנער מעליו את הרהורי היצר הרע, וזכר את דברי איוב: "ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה" (איוב לא, א). אך יופייה המיוחד של העלמה צד את עיניו, ומה עוד שהייתה גם פנויה, וחן מיוחד של בנות ישראל היה משוך עליה. ויותר מכך, צנועה וביישנית הייתה וזה מכבר הגיעה הנערה לפרקה.

קשריו של יחיא עם משפחת צפר התמסדו במרוצת הימים הבאים, ואף הלכו והתהדקו עם הזמן ומדי עוברו באזור לרגל עבודתו, היה סר לכפר רֵזיקה, כדי לבקר את בני משפחת צפר ולדרוש בשלומם.

באחד מביקוריו שוחח עם צאלח יוסף וביקש שאחותו צביה תינשא לו. הלה הסכים להצעה, אך הוסיף ואמר: "**נקרא לנערה ונשאלה את פיה, אם מאת ה' יצא הדבר, לא נוכל דבר אליכם מטוב ועד רע**". (על פי בראשית כד, נז). צביה נשאלה ונתנה הסכמתה בו במקום. ואכן בשעה טובה ומוצלחת נערכה החופה בשלישי בשבת, יום שנכפל בו "כי טוב". נתאספו שם כשניים-שלושה מניינים. השמחה הייתה גדולה, אם כי "הקמח" היה מצומצם, שכן צביה הכלה, יתומה הייתה משני הוריה, ואילו החתן זו לו החופה השלישית. לאחר שבעת ימי המשתה, לקח יחיא סאלם את אשתו "הטרייה" וחזר שמח ומאושר לעירו, לביחאן, והיה סבור כי תמו ייסוריו, אך גורלו היה סבור אחרת...

הצביה שהכזיבה

ביתו של היהודי יחיא סאלם ואשתו החדשה צביה היה בשכנות למשפחת עליווה, משפחה מוסלמית שמוצאה מהעיר חבאן, המרוחקת לצד מזרח כ-170 ק"מ. שכנות זו הייתה אם כל חטאת וממנה השתלשלו כל הצרות.

בהיות צביה היהודייה בהירין מתקדם, נוצרו יחסי שכנות טובים בינה לבין שכנתה המוסלמית פאטמה, אם משפחת עליווה הנזכרת. יחסים אלה התפתחו עד מהרה ליחסי ידידות מיוחדים, בהם ראתה צביה מעין פיצוי-מה להיעדרויות המרובות של בעלה עקב נסיעותיו לרגל עבודתו. הביקורים התכופים של שתי השכנות זו אצל זו הלכו ותכפו, ובאחד הביקורים של צביה בביתה של פאטמה, קיבלה זו במאור פנים את שכנתה היהודייה, הדליקה בַּכּוּר (קטורת ריחנית) שמילא את חדרי הבית בקטורת מבושמת, והגישה לה תקרובת. נראה שכאן נפלה צביה היהודייה במלכודת שטמנה לה שכנתה פאטמה. צביה לא הקפידה באותו רגע של חולשה על איסור אכילה אצל נוכרים, ומכאן הנפילה לא הייתה רחוקה, שכן ידוע ומפורסם שגדולה לגימה שמקרבת רחוקים.

יופייה המיוחד של צביה הרשים את פאטמה, וזו הציעה לה להתאסלם. בתחילה דחתה היהודייה את הרעיון על הסף, אך השכנה המוסלמית גילתה דבקות במטרה, והיו דבריה נכנסים בלבה של צביה כארס של נחש, עד ש.. כן, עד שצביה החליטה,

והפעם הייתה החלטתה סופית ובלתי חוזרת – להתאסלם. באותה עת הייתה כבר בחודש האחרון להיריונה, אבל עובדה זו לא השפיעה עליה.

נור, זה היה שמה החדש והנוכרי של צביה היהודייה, שם שהמוסלמים נתנו לה לאחר התאסלמותה. בנה שנולד לה, צבע עורו היה לבן כאמו ויפה כמותה, אך כמובן היה גם בנו של יחיא סאלם היהודי. גם המוסלמים הודו בכך, והיו מכנים אותו "אבן אל–יהודי", אך סברו כי אם אמו של הרך הנולד התאסלמה, הרי שגם בנה למוסלמי ייחשב, בדיוק כמותה, וכך התייחסו אליו.

הקהילה היהודית במקום ראתה בצרת נפשו של יחיא, אך קצרה ידם מלהושיע, והדברים מובנים. יחיא קרע קריעה וישב שבעה. עולמו חרב עליו פעם נוספת, והבין כי לא שפר גורלו מזה של איוב הקדמון. בצר לו היה יחיא היהודי מהלך ברחובות, בוכה וצועק למול המוסלמים, והיה משליך את כובעו, כמתחנן בפניהם ואומר: "אם את אשתי לקחתם, אנא מכם, השיבו נא לי את בני", אבל קולו, בכיו ותחנוניו של היהודי האומלל, היו כקול קורא במדבר, שכן איש לא שעה לתחנוניו, ומדי בוקר כאשר קרא את הפסוק בפרשת העקדה: "קח נא בנך את יחידך אשר אהבת.. והעלהו לי לעולה" (בראשית כב, ב). היה לבו נחמץ ועיניו היו נשטפות בדמעות.

לימים נישאה נור, הלוא היא צביה, לאחד מבני משפחת עליווה, בשם עלי נאצר, ובנו הנולד של יחיא היהודי, נקרא על שם האב המאמץ, עבד אל–קאדר עלי נאצר עליווה. זה ראה במכאובו של היהודי והחליט לעקור לעיר חבאן עם אשתו נור ובנה הרך. האגדה מספרת כי בשל מעשה זה, חלק גדול מהגברים של משפחת עליווה מתו בצעירותם. רבים ראו בכך עונש משמים.

ולך הקורא הנכבד, אגלה כאן כי יחיא סאלם היהודי האומלל הוא אבי מורי, ואני נושא את שם סבי, וכי בנו שאוסלם מלידה, הוא בעצם אחי מאבי אך לא מאמי, שכן אבי נשאר באבלו כעשר שנים, ובמשך כל השנים הללו נשאר בבדידותו, ורק לאחר שהגלידו הפצעים, נשא את אשתו הרביעית, ממנה נולדו לו בן ובת, וגם הם נפטרו בצעירותם. הייתי בן זקוניו, אך לא זכיתי להכירו, כי סבלו מכאוביו וייסוריו הכריעוהו, והוא נתבקש לישיבה של מעלה בהיותו צעיר לימים ושבע רוגז.

הקשר המחודש

פרשה זו הייתה ידועה בקהילה מאז התרחשותה בראשית שנות השלושים. בעבורי היה סיפור זה כחלום רחוק. זכורני כי בהיותי בגיל ארבע–חמש, נגלה אלי אבי המת בחלום: פניו היו מיוסרים עד מאוד, וכמו הטיל עלי שליחות–חיים, באמרו: "הוי בני, דע כי יש לך אח שאִסלמו אותו בהיותו תינוק. כל עוד אתה בחיים, חפש אחריו, וביום שתיפגשו עצמותיי תשמחנה בקברי". חלום זה נשנה ונשלש שלושה לילות עוקבים, ולא יסף עוד... לא ייחסתי לכך חשיבות בהיותי רך בשנים, אך חלום זה ליווני כצל, כמשימת חיים.

כאשר חיים יוסף, עליו סיפרתי בסיפור הראשון, התארח בביתי, היה ברור לי כי זה הזמן וזו ההזדמנות לפתור את חידת אחי האובד. סיפרתי לו את הסיפור וביקשתי ממנו כי בשובו לתימן אני מטיל עליו משימה: לחפש את אחי המוסלמי, אח שמעולם לא ראיתיו. חיים נדהם מהסיפור ומעצמתו הרגשית. נענה לאתגר, וקיבל עליו את המשימה.

כחודש לאחר חזרתו לתימן, התקשרו אליו קרובי משפחה מנס–ציונה, לוודא אם הגיע בשלום חזרה לתימן מביקורו בארץ. הוא הודה לכולם על התעניינותם בשלומו, וכי הכול אצלו בסדר. דרך אגב, ביקש למסור לי להתקשר אליו בשעות הערב למספר טלפון בעדן, כי הוא רוצה לבשר לי בשורה גדולה: קרובי המשפחה מסרו לי את בקשתו זו של חיים. הם לא הבינו כמובן במה מדובר, אני כן... אם כי הטלתי ספק גדול אם יש שמץ של אמת באותה בשורה שכביכול הוא רוצה לבשר לי.

בערבו של יום יצרתי קשר עם עדן. מעברו השני של הקו היה חיים, שהודיע לי בחגיגיות יתרה בזו הלשון: "יא סאלם, אתה חיפשת אחריי ארבעים ושש שנים, ואני חיפשתי חודש אחד אחרי אחיך האובד ומצאתי אותו. הוא עדיין גר בחבאן, אך אני מדבר אתך מביתה של בתו הנשואה. היא גרה בעדן. האם אתה מוכן לדבר עם בת אחיך?". "כן, למה לא" עניתי, מהסס קמעה, מסרב להאמין. עדיין הייתי סבור שיש כאן איזו תמיכה גדולה מצדו או משהו דומה לזה.

על הקו הייתה צעירה ערבייה שאמרה: "יא עַם סאלם, אנו שמחים עד מאוד שסוף סוף מצאנו אותך. חבל שאבי איננו כאן. בוודאי היה מאושר לדבר אתך"... כאן קטעתי את דבריה וניסיתי לאמת אם אכן אביה הוא האיש שאותו אני מחפש, או שיש כאן פשוט טעות. לפניי היה מונח דף ובו כל המידע אודות סיפור חייו של אביה, שקיבלתי מדודי הזקן ומשאר אנשי הקהילה המבוגרים, כמו למשל: מה שמה של סבתה, אֵם אביה, היינו שמה העברי לפני התאסלמותה, ומה הוא השם שניתן לה לאחר שהתאסלמה, וכיו"ב. כל תשובותיה של האישה הצעירה היו מדויקות לחלוטין. עתה היה ברור מעל לכל ספק כי אכן נמצאה "האֲבֵדה"... הצעירה הציגה עצמה בשם עלוויה, בת 24, נשואה ואם לשני ילדים. שמו המלא של אביה הוא עבד אל–קאדר עלי נאצר עליווה, צבע עורו לבן, שם אביו הביולוגי, על פי עדויותיהן של הזקנות החיות עדיין בחבאן והזוכרות את הסיפור, הוא יחיא סאלם. יהודי מהעיר ביחאן – הכול היה תואם למידע שברשותי.

זה היה מספיק בעבורי. קבעתי עם האחיינית "שנוצרה" לפתע שתזמין אליה את אביה. בעוד שבועיים אתקשר שוב לביתה ואדבר עמו. אכן, ביום המיועד דיברתי עם עבד אל–קאדר המוסלמי, הנחשב ליהודי מבטן ומלידה, חי, נודד ורועה בשדות זרים מן היום הראשון ללידתו. השיחה הייתה מרגשת עד מאוד, ואך טבעי הדבר ששיחה זו נסבה על שאלות נימוס ושאלות אימות משני הצדדים. עתה היה ברור כי הסיפור שהחל לפני כשבעים שנה מתחיל להיסגר.

סוכם בינינו, כי יטוס לעמאן שבירדן, ואז נמצא את הדרך להיפגש. כמה ימים לפני חג הסוכות תשנ"ח, הגיע עם עבד אל–קאדר עם אשתו, אחד מבניו ואחיין של אשתו. לאחר שנפגשנו – וכמו שאומרים, נפלנו איש על צווארי אחיו – באותו רגע זכרתי את החלום ובו צוואתו–בקשתו המשולשת של אבי המת. עתה, אחר קרוב לשישים שנה, הבנתי את החלום ואת פתרונו. ■

המשך בפרקים הבאים.

כנס בינלאומי בקווינס קולג' – אוניברסיטת ניו-יורק

"על כנפי נשרים – התרבות הדינמית של יהודי תימן"

מאת ד"ר אהרן גימאני

כנס אקדמי בינלאומי התקיים בקווינס קולג' שבניו יורק, ביום א' כ"ו מנחם אב תש"ס (27 באוגוסט 2000). כנס זה היה ביזמתה של ועדת התרבות של הפדרציה היהודית התימנית באמריקה בשיתוף המרכז ללימודים יהודיים בקווינס קולג' בראשותם של פרופ' **ניצה דרויאן** ופרופ' **בני קרויט**. תכנית הכנס הייתה עשירה בהרצאות (מדע והגות), ואף הצד התרבותי לא נעדר. הקהל הרב, שבא להאזין ולהשתתף ביום העיון ונשאר במקום משעות הבוקר המוקדמות ועד לשעות המאוחרות של הלילה, הוא עדות להרצאות המרתקות שהושמעו בכנס.

תכנית הכנס

תכנית הכנס שעניינה מורשת יהודי תימן, כללה גם תצוגה אמנותית של ציורים וצילומים, לבוש ותכשיטים מסורתיים. השתתפו הציירים **בנימין לוי, אהרון גלוסקא, יעל בן זאב וגאולה ורדי** והצלם הידוע **ציון עוזרי**. באולמות מיוחדים שהוכנו לכך הציגו **צביה בר, גאולה ורדי, שושנה טובי, מאירה אופיר** ומשפחת **ג'ראפי**, הן תלבושות ועדיים מקוריים, והן שמלות וגלאביות בסגנון תימני–מזרחי. הכנס נחתם בקונצרט חגיגי בסגנון תרבות יהודית תימנית והשפעתה על הזמר והריקוד בארץ–ישראל.

הכנס כלל שישה מושבים (באנגלית ובעברית) והוא נפתח בדברי ברכה של רקטור האוניברסיטה המארחת ושל תת–אלוף (מיל') **אביגדור קהלני** מישראל, כמו כן בֵּרך נציג הקונסוליה הישראלית בניו–יורק.

יושב ראש מושב הפתיחה היה פרופ' **בני קרויט** מקווינס קולג', שאֵרח את הכנס, הוא סיפר על ההכנות והמאמצים שהושקעו בארגון והודה כי במשך החֲדשים האחרונים למד הרבה על יהודי תימן. שתי ההרצאות הראשונות היו של פרופ' **אפרים יצחק** שדיבר על המורשת הלשונית התימנית ושל פרופ' **ניצה דרויאן** שתֵּארה אורות וצללים בתולדות יהודי תימן בארץ ישראל.

נושאי המושב השני היו היציאה מתימן והעליות לארץ–ישראל במאה העשרים. יושבת ראש המושב הייתה ההסטוריונית פרופ' **אלישבע קרליבך** מקווינס קולג' והמרצים היו פרופ' **ראובן אהרוני** מאוניברסיטת אוהיו שתאר את הפרעות ביהודי עדן בשנת 1947 ופרופ' **חיים טוויל** מישיבה יוניברסיטי שהרצה על מבצעי ההגירה מתימן בעשרים השנים האחרונות.

המושב השלישי עסק בהשפעת מורשת יהודי תימן על התרבות והחיים היהודיים בארץ–ישראל ובכלל. יושב ראש המושב היה מר **חיים בן–צור**, מראשי הקהילה היהודית בברוקלין והמרצים היו הרב דר' **רצון ערוסי**, נשיא עמותת הליכות עם ישראל ומר **יוסף דחוח–הלוי**, יושב ראש עמותת אפיקים. כן השתתפו השר לשעבר **אביגדור קהלני** ודר' **אהרן גימאני** מאוניברסיטת בר–אילן.

המושב הרביעי תיאר מקצת מחיי התימנים בארץ–ישראל. יושבת הראש הייתה **שושנה גרבר** מפעילות הפדרציה היהודית–התימנית בניו–יורק. **מיכל בן יעקב** מהאוניברסיטה העברית בירושלים סקרה את ההתפתחות של השכונות התימניות בעיר הקודש, ופרופ' **לורנס לב** שהגיע מאוניברסיטת יוטה הרצה על מחקריו בקרב עולי חבאן בארץ.

המושב החמישי הוקדש ליהדות תימן ותלמוד תורה. למשתתפי המושב הוצגו שאלות זהות על ידי יושב הראש, פרופ' **דוד וייס הלבני** מאוניברסיטת קולומביה, על אודות פעילותם הרוחנית של רבני תימן והנוסח הייחודי שבכתבי היד התימניים. הם ענו לשאלות בהרחבה לשביעות רצון הקהל – שגדש את האולם מפה לפה. המשיבים: הרב דר' **רצון ערוסי**, מר **יוסף דחוח–הלוי**, הרב **עזרא אדמוני** ודר' **אהרן גימאני**.

תרבות יהודי תימן, בתחומי הזמר והריקוד, הוצגה בכל יְפְיָהּ במושב הששי. יושבת הראש הייתה נשיאת 'הדסה' באזור קווינס, דר' **סנדרה אלפונסי**. דר' **מירי הנטר הרוח** הגיעה בלבוש אקזוטי מקליפורניה, הגב' **שושנה טובי** ובתה **רמה** שרו משירי החתונה של נשות צנעא, האמנית **צביה בר** מחולון (סולנית לשעבר של

אפרים יצחק יצ"ו

פרופ' ניצה דרויאן תמ"א

פרופ' בני קרויט

פרופ' ניצה דרויאן

"ענבל" ואשת אשכולות בכל גוניה הייחודיים; של תרבות הנשים בתימן) הופיעה במיטב המחול התימני ורקדה עימה הרקדנית המחוננת **נאוה הררי** שהגיעה מפלורידה עם תלבושות שעיצבה ותפרה במו ידיה.

הערב נחתם בקונצרט חגיגי ששפך אור על התרבות היהודית–התימנית בניהול המוסיקלי של **בני לוי** שגם הוא בן ליוצאי תימן. בזמרה הופיעו: **ליאור עדקי, ספיר עדני ואורנה ברגר** ובריקוד: **צביה בר, קורין ברזילי ונאוה הררי**. על כלי התזמורת ניצח **אורי ביתן**. אורח מיוחד היה **שימי תבורי** שהגיע במיוחד ממקום מושבו בלאס וגאס והתקבל בהתלהבות על ידי הקהל.

הקהל המקומי והאורחים מישראל

בסוף שנות העשרים ותחילת שנות השלושים הגיעו ראשוני יהודי תימן מארץ–ישראל לניו–יורק. קהילת יהודי תימן ברחבי ארה"ב השתלבה היטב הן בחיי הקהילה היהודית ובפעילות התרבותית שלה והן בענפי הכלכלה השונים. יהודי תימן חיים ברמה כלכלית נוחה, המאפשרת להם לתרום תרומה של ממש בעיקר מבחינה תרבותית. בכנס נכחו רבים מחברי הקהילה היהודית התימנית.

בכנס זה השתתפו גם כמאה אורחים שהגיעו מישראל בליווי מארגנם הנמרץ מר **איתמר מדינה**. הם שילבו טיול ברחבי ארה"ב וקנדה במשך כשלושה שבועות. בשבת שלפני הכנס הבינלאומי שהו האורחים מישראל אצל הקהילה היהודית התימנית במנהטן. המפגש בשבת היה מאוד מרגש. את השבת כיבדו בנוכחותם נכבדי העדה התימנית בארץ ובחו"ל: הרב **ד"ר רצון ערוסי** והרב **זכריה תנעמי**, תת–אלוף (מיל') והשר בדימוס מר **אביגדור קהלני**, פרופ' **אפרים יצחק** יו"ר הפדרציה של יהודי תימן באמריקה, וראשי הקהילה המקומית במנהטן: הרב **משה חריזי**, עו"ד **אפרים נגר**, מר **יוחאי עזאני**, ועוד. השבת הייתה מלאת חוויות רוחניות וגשמיות.

ביום ראשון, יום הכנס, התערבבו האורחים מישראל בקהל המקומי הרב שמילא את אולם ההרצאות במשך כל היום. המפגש החם בין הקהל האמריקאי והתימני המקומי לבין האורחים מהארץ שיווה חגיגיות רבה למאורע.

יש לברך את הפדרציה היהודית התימנית באמריקה ואת המרכז ללימודים יהודיים בקווינס קולג' על יזמתם הברוכה בארגון הכנס הבינלאומי. יש גם לציין את האגודות מישראל שחברו לרעיון: "הליכות עם ישראל" בראשות הרב ד"ר **רצון ערוסי**, "אפיקים" בראשות **יוסף דחוח–הלוי**, האגודה לטיפוח חברה ותרבות בנתניה בנשיאות **עובדיה בן–שלום** ומוזיאון מורשת יהודי תימן בראש–העין.

יש לברך במיוחד את פרופ' **ניצה דרויאן** יוזמת הכנס ויו"ר הוועדה המארגנת, שהייתה הרוח החיה בכנס. היא ניצחה על המלאכה בחכמה, בתבונה ובדעת, שתורמת הרבה לגיבוש הקהילה התימנית בניו–יורק ולחיזוק דמותה הרוחנית. לנגד עיניה דמות דיוקנם הרוחני של יהודי תימן הראשונים בארץ–ישראל שהקדישה להם ספר חשוב "באין מרבד קסמים" המעלה על נס את פעלם ומאבקם בהתיישבות העירונית והחקלאית ובידם לא היה אלא דגל אחד, הוא דגל האמונה והנאמנות למורשת ישראל ולצוויי גאולתו, לכמיהת לבם ולכספי הנפש של דורות על דורות לארץ–ישראל. יברך ה' חילה ופועל ידה ירצה.

תחזקנה ידי העושים והמעשים ומורשת יהדות תימן בגולה תאיר באור יקרות בלב כל יהודי באשר הוא שם. ■

אַתָּה כָּלוּל בַּיְקוּם

רצון הלוי

לְטוּבְיָה סוּלַמִי
אַחְלָמָה מְהִירָה

אַתָּה כָּלוּל בַּיְקוּם, מְהוּמוֹ וּמְאוּמוֹ
וּבְךָ כָּלוּל הַיְקוּם– רְשָׁפָיו וּלְחוּמוֹ
הַנְּךָ נִצָּב שׁוֹקֵט, אַךְ מַעֲבָר –
לְכָל הַדְּבָרִים, קַיָּם פֹּה הַשָּׁבָר.
אָנוּ גּוֹלִים פֹּה בְּעוֹלָמֵנוּ
אֵין תְּפִלָּה בְּפִינוּ, דְּמָמַת שִׁיר דְּמָמָתֵנוּ
נֶאֱלַמְנוּ כֹּה כַּקִּיר, נִתְרוֹקְקָנוּ מִשִּׁיר
הָפַכְנוּ לְחָצִיר, וּתְחוּם חַיֵּינוּ – דִּיר.
אָנוּ מַעֲבָר לְכָל הַמּוּצְרָרוֹת
אָנוּ מְחוּץ לְכָל הַגְּדֵרוֹת.
נוֹלַדְנוּ אֶל עֵת, לְלֹא עָם וּמְתָאָם
שָׁגַרְנוּ לְשְׁלִיחוּת לְלֹא נִמְעָן אֵי שָׁם.
תְּעִינוּ בְּדְרָכִים, סִגּוֹת אֲבְחַת אָבָק
נִמְצָאנוּ נְבוֹכִים, בֵּין תֵּעוּז לְמַחֲמָק
עֲיָפְנוּ מִמְּרוּצָה, נֶהֱדַכְנוּ מִפְּרִיצָה
כָּל פֶּסַע שֶׁנִּפְסַע יוֹבִילֵנוּ חוּצָה
וְהֵן יָשְׁנוּ הָהָר, וְהֵן יָשְׁנוּ הַכְּבִיר.
מַדּוּעַ נֶחֱרַד פֹּה עַל כָּל דַּק שֶׁנָּגַר
בַּמְּקוֹרוֹת כָּתוּב – דֹּם לַאד־נָי
וְהוֹחִיל הוֹחַל לוֹ, עַד לְפָנִים וְלְפָנִי.
יֵשׁ דְּלָתוֹת הַמְּצֻפּוֹת, לְנָקִיף לֵב, לְנָקִישׁ יָד
וְאֹפֶק יִפָּתַח, שָׁפוּי וּמְמֻדָּד.
הַהֵיכָל פָּתוּחַ, לְכָל הַבָּא מִבּוֹא,
לְהַגִּישׁ כָּל שֶׁתִּית, שׁוֹתֶת מִדָּם לִבּוֹ
וְהָאִם נַגִּיעַ אֶל צָפְנַת מִשְׁאֲבוֹ?
וְהָאִם בּוֹא נָבוֹא אֶל רוּם מִשְׁגָּבוֹ?
וַדַּאי שֶׁנַּגִּיעַ, וַדַּאי שֶׁבּוֹא נָבוֹא.

ערב עיון ושירה במורשת יהדות תימן

מאת ישראל והב

ערב עיון ושירה במורשת יהדות תימן נערך ביום י"ב באלול תש"ס (12.9.00) במרכז התרבות "רַאסְל" ברמת-גן. עיקרו של הערב הוקדש לשני ענקי-רוח קדמונים שקמו לה ליהדות תימן, הלוא הם ר' **דוד עדני**, בעל "מדרש הגדול", ור' **יוסף בן ישראל**, מגדולֵי השירה העברית בתימן. הערב נערך ביזמת מר יוסי פלג, יו"ר המחלקה לתרבות תורנית של העירייה והמועצה הדתית המקומית ובסיוע עמותת "אפיקים – לתחייה רוחנית וחברתית".

אל מרכז התרבות בשם "ראסל" נקבצו וּבאו שוחרֵי תרבות וּמוֹרֶשֶׁת אבות, רוּבּם מן הקהילה התימנית שבשכונת רמת-עמידר הסמוּכה. באולם הכניסה נערכה תצוגה של ספרים, קלטות ותקליטורים (שהועמדו למכירה) מן המורשת התימנית, לצד מאכלים תימניים ערֵבים.

הערב נפתח בברכתו של מר **שלום עדני**, חבר מועצת העיר ויו"ר המחלקה לתרבות תורנית, שהיה מיוזמי הכינוס. מר עדני הזכיר כמה מפעולות התרבות המבורכות שעָרכה עיריית רמת-גן למען תושביה, ובכלל זה ערבֵי שירה ותרבות לתושבי השכונות של העיר.

מר יוסף דחוּח-הלוי הי"ו, עורך "אפיקים", אשר בתוקף ניסיונו הרב ונדיבוּת לבו סייע רבות בתכנון הערב ובארגונו, בירך אף הוא את הקָהָל, באמרו: "זכתה יהדות תימן לעושר רב של נכסי תרבות ורוח, הן בתחום השירה והספרוּת הן בתחום ההלכה והמדרש, ועדיין אנו מצַפּים לדור הצעיר שיבוא וימשיך את מסורת אבותיו המפוארת כמימים ימימה, גם בלימוד גם במעשה."

ד"ר יחיאל קארֵה, חוקר בכיר באקדמיה ללשון העברית בירושלים, ציין כי ידועים לנו כתבי-יד תימניים של עֶשֶׂר מסכתות שלמֵות בלבד מן התלמוד הבבלי, ועוד כמה קטעים ממסכתות אחרות. ד"ר קארה חקר את לשונו של אחד מכתבי היד הללו, כתב יד אנלאו 271 למסכת פסחים, שהוא מן המאה הט"ז-הי"ז, והוא אחד מכתבי היד החשובים של התלמוד הבבלי, במסגרת לימודיו לתואר השני באוניברסיטה העברית בירושלים.

עבודת הדוקטור שלו, שנתפרסמה כספר, "כתבי היד התימניים של התלמוד הבבלי – מחקרים בלשונם הארמית", ירושלים תשמ"ד, נתייחדה לחקר כלל כתבי היד הללו, ובה הראה שלשונם הארמית של כתבי היד הללו, כולם משובחים, שורשיה נטועים במסורת הארמית הבבלית בבבל של תקופת הגאונים

בהרצאתו העיר ד"ר קארה שמיעוט כתבי היד של התלמוד הבבלי בתימן, בהשוואה למספר הרב של כתבי יד של חיבורים אחרים, כגון "מדרש הגדול" תכאליל ודיוואנים, הוא תוצאה של תהליך היסטורי שבו תפס ספר "משנה תורה" להרמב"ם, ואחריו "שולחן ערוך" את מקום החלק ההלכי שבתלמוד. בד בבד החליף "מדרש הגדול", ולימים גם "מנורת המאור" ו"עין יעקב" את החלק האגדי שבתלמוד, ובזכות שלושת המקורות הללו ואחרים נשתמרה בפיהם המסורת המשובחת של הארמית הבבלית.

* * *

שתי ההרצאות המרכזיות של הערב נישאו בפי החברים ד"ר אורי מלמד וד"ר יהודה עמיר.

ד"ר **אורי מלמד**, חוקר באקדמיה ללשון העברית וּמוּמחה ללשונות שמיות, בייחוד לערבית היהודית, שעבודת הד"ר שלו עוסקת בתרגומים העבריים של פירוש המשנה להרמב"ם, שנכתב במקורו בערבית, ידיו רב לו גם בחקר המורשת התרבותית וההיסטורית של יהודי תימן. נושא הרצאתו היה "**ר' דוד עדני ומדרשו הגדול**", והוא עמד בה על כמה ממאפייני החיבור הזה אשר חובר בתימן במאה הי"ג. בעבר היו חוקרים ומלומדים שפקפקו בזהות מחברו. גם מהרי"ץ הגדול טעה בשעתו, וכתב בפירושו לסידור התפילה "עץ חיים", שמחברו הוא ר' אברהם הנגיד בן הרמב"ם. ולא היא, קרוב לשלוש-מאות (!) כתבי-יד של "מדרש הגדול", כּוּלם תימניים, ואֵלה – בצד עדויות רבות אחרות לאין ספוֹר (שאין כאן המקום לפרטן) – מוכיחים מעֵבר לכל ספק, שאכן מחברו הוא ר' דוד אלעדני. "מדרש הגדול" הוא החיבור המדרשי המַקִּיף ביותר שהעמידה יהדות תימן, לצד מדרשים אחרים, כגון "מאור האֵפֵילה", "מדרש החֵפץ", "מדרש הבֵּיאוּר" ועוד. הוא מֵכיל בתוכו קטעי מדרש עתיקים ומקורות תלמודיים רבים שאבדו ליהדות העולם בְּרבוֹת השנים, ורק בזכותו ניצלו הללו מתהום הנשייה ומן האובדן המוחלט.

דוגמה לכך הביא ד"ר מלמד מסיפור "מַא כַבֵּ'ר" בערבית, שיַלדֵי תימן נוהגים לאמרו בלֵיל הפֶּסח, המספר על אותה זקֵנה מצרית ("חתַּא עגּ'וּז ובגּ'וּז.. כאן מעהא מעבּוּד מן עִגּ'נֵה, דַּכַ'ל אלכַּלבּ אכַּלהא" וכו'), שהיה לה אליל קטן עשוי מבצק, שהייתה עובדת לו ושומרת אותו מכל משמר, עד שבא הכֶּלב ואכָלוֹ. כשראתה זאת, צָעקה בקול גדול, לקיים מה שנאמר: "והייתה צעקה גדוֹלה במצרים" (שמות יא, ו). "המקור לסיפור זה, אִם תבוא לחַפֵּשׂ אותו, לא תמצָאֶנּוּ לא במדרש רבה ולא בתנחומא וכיוצא בזה, אלא רק במדרש הגדול של ר' דוד העדני על הפסוק הנ"ל" – אמר ד"ר מלמד. עוד צִיֵּין כי "מדרש הגדול" יצא לאור בחמישה כרכים בהוצאת "מוסד הרב קוק", במהדורה שאינה נקייה משיבושים וחסרונות, ובשנים האחרונות עובד ד"ר יוסף (בן שמעון) טובי במרץ רב בהכנת מהדורה מדעית מלֵאה ומדויקת של המדרש הזה.

ההרצאה המרכזית השנייה נישאה בפי **יהודה עמיר**, חבר מערכת "אפיקים" ומרצה באוניברסיטת "בר-אילן". הוא דיבר על המשורר ר' **יוסף בן ישראל** שחקר בעבודת הד"ר שלו (ראה גם שירתו ב"אפיקים", גיליון קז-קח, ניסן תשנ"ו עמ' 26-29), את שירתו של משורר זה, שהיה מגדולי השירה העברית בתימן. הוא היה כנראה מבַּנֵי משפחת מַשְׁתָּא, מקרוביו של ר' שָׁלֵם שבזי, וְקָדַם לו אך בשנים מעטות (סוף המאה הט"ז וראשית המאה הי"ז). אף הוא חי במחוז שַׂרְעַב בְּדרום תימן וחיבר כ-120 שירים. בין שיריו הידועים: "אשאל א-להַי יגאלה שבויים", "קריה יפֵיפיה", "ישקֵף א-להים ממעון קדשו".

בין הפרקים וההרצאות נשא קולו בשירה הַזַּמָּר המחונן **ציון גולן**. הוא ותזמורתו הנעימו בקול שירים עֲרָבים מאוצר הדיוואן התימני, והרקידו בזמרתם רבים מבַּאֵי הכינוס, צעירים ומבוגרים כאחד. מאחוריהם, על הבמה, הועמדה תַּפְאוּרָה מרהיבה ביופְיָהּ של להקת "פעמוני תימן", שעוצבה ביד הָאָמָּן מר **משה שרַאבַּי** מקריית-עקרון.

את הערב הֵנְחָה ד"ר **צָמַח קיסר**, גם הוא חבר מערכת "אפיקים", חוקר לשון חז"ל שבפי יהודי תימן ומרצֶה באוניברסיטת "בר-אילן". בטוּב טעם ודעת וּבְלָשון ספרותית נְמְלָצַת החביבה עליו, קישֵׁר בין המברכים והמרצים ובין השָׁרים והנּוגנים. יבוֹרַך אף הוא ממעוֹן הברכות! ■

חנוכת האנדרטה להרוגי הפרעות בעדן

מאת ד"ר אריה עודד

שנהרגו ונטבחו על ידי פורעים ערביים בשנת תש"ז ערב החלטת האו"ם על הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל

אנו עורכים הפעם בבית הקברות בחולון את טקס חנוכת האנדרטה להנצחת זכרם של קורבנות הפרעות בעדן. אירוע זה הוא אחד האירועים החשובים בתולדות קהילת יהודי עדן. היום זכינו לראות בקיום אחת החובות הקדושות שהיו מוטלות בראש ובראשונה על קהילתנו, ולא רק למענה אלא למען כל עם ישראל.

הקורבנות הללו היו מהחללים הראשונים **שנפלו** ערב הקמת מדינת ישראל, **ובהקשר** להקמתה. **הם נפלו** מיד לאחר שארגון האומות המאוחדות הכיר בזכות עם ישראל לחדש את עצמאותו בארץ אבותיו. **הם נפלו** כאשר פורעים ערבים, מוסתים על ידי הליגה הערבית, התנפלו על בני הקהילה היהודית בתגובה על הכרזת החלוקה. את הקשר הזה עם הקמת המדינה אנו חייבים **לזכור ולהזכיר**.

יובל החמישים להקמת המדינה היה גם יובל לטבח ביהודים בעדן, ולכן עמותת יהודי עדן החליטה ביובל החמישים להקמת המדינה להנציח גם את זכר הקורבנות של קהילתנו.

לשם כך הוקמה ועדת ההנצחה של העמותה שבראשה מר שמעון בן-צור שעשה רבות כדי לבצע את המשימה הקדושה הזאת. לאחר מאמצים רבים שבהם השתתפו משפחות השכול ובני הקהילה העדנית בארץ ובלונדון, הגענו לרגע זה כאשר מצבת הזיכרון לחללים מתנוססת לפנינו.

חשוב לציין שבני הקהילה העדנית הקימו את האנדרטה **בכוחות עצמם**. לא ביקשנו סיוע לא מגורמים ממשלתיים ולא מגורמים ציבוריים. במו ידינו עשינו זאת וזו תעודת כבוד לקהילתנו שהתלכדה מסביב למשימה.

אנו תקווה שרגש הסולידריות של ההתנדבות, האחדות וההתלכדות של הקהילה שלנו יבואו לידי ביטוי כאשר נתחיל לבצע את החובה הבאה המוטלת עלינו – **הקמת המרכז למורשת יהודי עדן**, שמטרתו לשָׁמר, לתעד ולהציג את המסורת העשירה של קהילתנו; שגם מסורת זו לא תשכח ולא תיעלם, אלא תישמר למעננו ילמען הדורות הבאים, כי העבר ולקחי העבר הם הבסיס לבניית עתיד טוב יותר. מי שמתעלם משורשיו מלקחי העבר – אין לו עתיד. הוא הדין לגבי היחיד, הקהילה והעם.

וכדי שנזכור ולא נשכח את מה שאירע לקהילתנו בערב קום המדינה, הכינה העמותה גם **חוברת-זיכרון** בעריכתו של דני גולדשמיד, מזכיר העמותה וחוקר תולדות הקהילה. החוברת אמורה להיות בכל בית, **קרובה** לכל איש מבני הקהילה, למען יקראו, ילמדו ויזכרו גם בני הדור הצעיר את שורשי הווייתם. החוברת תופץ גם לספריות ציבוריות, כדי שתולדות הקהילה, תרומתה לעם ישראל ברוח ובחומר, ולמען **שקורבנות בניה** למען המדינה יובאו לידיעת הציבור הרחב, שאינו יודע שאנו הראשונים שהקרבנו למען המדינה. ■

ערב עיון ושירה לציון תרומתם של יהודי תימן ועדן לבניין העיר תל-אביב

מאת שמואל דחוח-הלוי

> אין שיעור ואין מידה לסבל ולייסורים שנתייסרו בהם בני תימן בארץ-ישראל כדי לבנות אותה ולהיבנות בה, כשם שאין שיעור ואין מידה לכמיהת הלב ולכיסופי הנפש של אבותיהם שלא זכו כמותם לעלות לארץ-ישראל.
>
> דברי ברכתו של חברנו המלומד ד"ר יחיאל קארה לבאי הכנס:

נתכנסו הערב לציין את תרומתם של יוצאי תימן ועדן לבנייתה ולהתפתחותה של העיר תל-אביב. בני תימן, שהיו שונים במובהק משאר העדות במסורתם הלשונית, במראיהם, בצניעותם ובנוסח התפילה שלהם, נטו כבר מראשית עלייתם להתיישב קרוב זה אל זה, וכך יכלו לקיים את מנהגיהם ולחנך את בניהם על פי מורשת אבותיהם. העולים בעלייה הראשונה לארץ-ישראל בשנת תרמ"ב (1882) פנו מדרך הטבע לירושלים, משאת נפשם של היהודים בגלותם. הם, אנשי המעש והעמל, נקלעו בעיר למצב שלא התאים לאופיים: כוללים המתקיימים על כספי החלוקה. אך הם, שניחנו בתכונה חשובה, הסתגלות לחיי דחקות, נתעשתו עד מהרה, יצאו לעבודה, ועסקו בכל מלאכה המכבדת את בעליה וממציאה לו פרנסה, מבנאות ועד צורפות. בימי העלייה השנייה (1905) כבר העדיפו בני תימן את המושבות החקלאיות: ראשון-לציון, רחובות ופתח-תקווה. כידוע עד לעליית "על כנפי נשרים", יצאו בני תימן לארץ-ישראל דרך עדן, שער היציאה מתימן, אל פורט סעיד שבמצרים, ומשם הפליגו אל יפו, שער הכניסה לארץ-ישראל. כדרכן של ערי נמל בעולם, אף יפו משכה אליה מקצת מן העולים התימנים. מקצתם הגיעו אליה אחר שניסו להתיישב במקומות אחרים בארץ, וקשיי פרנסה החזירום אליה. אף הם, כאחיהם שעלו לירושלים, עסקו בכל מלאכה ובעיקר במלאכת הבניין. כדרכם במקומות אחרים, העדיפו התימנים לחיות יחד. כך הוקמו השכונות "שבזי" ו"כרם התימנים" סמוך ליפו עוד לפני הקמת תל-אביב עצמה. התימנים, שהיו עניים בחומר אך עשירים ברוח, שמו דגש מיוחד על חינוך בניהם. לשם כך הקימו עסקני הקהילה את "ועד ההורים של ת"ת לתימנים בתל-אביב". אחד מחברי הוועד, יוסף עצטה, תרם הרבה לבניינה של תל-אביב. מאות מבנייניה נבנו על ידו, כולל מוסדות ציבור ובהם בתי כנסת. אף הוא פעל להקמת "תזמורת צעירי המזרח התימנים". בהזדמנות זו נזכיר את יומנו החשוב שיצא בהוצאת "אפיקים" ביזמתו של ידידנו מארגן הערב, ר' **יוסף דחוח-הלוי**.

אני מבקש לברך את רבותיי המשתתפים בערב העיון הזה, ובראשם ותיקי העיר תל-אביב שכידדונו בנוכחותם. ברכת יישר כוח לכל המרצים והאמנים הנוטלים חלק בערב זה. ברכה מיוחדת לראש משביר, ר' יוסף דחוח-הלוי, מגדולי העושים והמעשים להרמת קרנה של עדתנו, איש אמת, שלוחא דרבנן אמתי, מחנך דגול, שידיו רב לו בפעילות ציבורית לשם שמים. יאריך המקום ברוך הוא את ימיו בבריאות גופא ונהורא מעליא.

פתח את הכנס: יוסף דחוח-הלוי

בשמי ובשם חברי הנני מברך אתכם בברכה המסורתית: שלום וברוכים הבאים.

הערב הזה הוא מאורע חשוב הממחיש ומבטא את פועלם החלוצי של עולי תימן ועדן בבניינה של תל-אביב במלאות תשעים שנה לייסודה.

תל-אביב הייתה בתה של העיר יפו, שנחשבה לאחת הערים הקדומות ביותר בעולם. ראשיתה של תל-אביב הייתה מצער, שכונה קטנה בצפון יפו, "אחוזת בית". ואולם הודות ליזמה היהודית ולתנופת הבנייה הכבירה, שכונה זו הלכה והתרחבה לכל הכיוונים, עד שהאפילה על יפו ועלתה עליה עשרת מונים. התפתחותה של תל-אביב הייתה עצומה, והישגיה גדלו לאין שיעור בכל תחומי החיים: החברה, החינוך, התחבורה והכלכלה.

הערב אנו באים למלא את חובתנו לספר על תרומתם הגדולה של יהודי תימן להתפתחותה של תל-אביב מיום היוסדה ועד עצם היום הזה, ככתוב: "כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך", ימים רבים של עבודה ובניין. בני תימן שהתיישבו בארץ הזאת עשו רבות לבניינה של העיר העברית הראשונה. הם באו ארצה עם ספר ביד ועם מעדר בידם השנייה, נטלו חלק בבניינה, יצקו יסודותיה, סללו כבישיה ובנו בתיה, שכונות מיוחדות נבנו בידי עולי תימן ועדן: כרם התימנים, שכונת שבזי, התקווה, המכבי, הגבעה, נווה שאנן ומחנה יוסף שנבנתה על ידי עולי עדן. עולי תימן עשו בכל עבודה קשה מבוקר עד רדת החשכה בתנאים קשים לאין שיעור, ובתוך כך קמו מביניהם קבלני בניין, בנאים בעלי מרץ ותושייה סתתים ורצפים. אחד מהם, יהודה אריכא, חידש חידושים בעבודת הבניין. אף יש להזכיר את המנוח יוסף עצטה ואת המנוח מהלל העדני שבנה בניינים רבים בשכונות הנזכרות ובחלקי העיר השונים. כביטוי לשאר רוחם ולהכרתם הלאומית הם העסיקו רק יהודים, כפי שמספר המנוח עצטה בספרו "חיי יוסף": "הרב לִישַׁנְסְקִי קנה מגרש ברחוב שלוש. הוא בא אלי וביקש ממני לבנות לו בית במגרש שקנה. עשיתי את העבודה ברצון ובהתלהבות גדולה ובידי פועלים עבריים". גם מהלל

העדני בנה בתים רבים לבני הקהילה, וסייע בידם להיקלט בעיר הזאת ולהשתרש בה.

באותם ימים הֻפלו לרעה ארגוני העבודה של המפלגות השונות את עולי תימן בסידורם בבניין ובמלאכה, ואז קמה קבוצת פועלי בניין ומלאכה תימנים, ובהם ר' יעקב שלמה כהן, וייסדה לשכת עבודה עצמאית ממוסדת שהעסיקה פועלים תימנים, אלא שארגוני העבודה האחרים לא נרתעו מחתירה נגדם ומהנחת מכשולים בדרכם העצמאית.

מפעל החינוך העצמאי של הת"ת לתימנים בתל-אביב

יהודי תימן הקימו מפעל חינוך עצמאי שנקרא ת"ת לתימנים. מפעל זה, שמייסדיו ומפעיליו היו ר' רפאל אלשיך ור' סעדיה נהורא, ראוי להוקרה. זה היה מפעל חייו של המנוח ר' נהורא, והוא הקדיש לו את מיטב כוחותיו ואת מעייניו קרוב לארבעים שנה. שני בתי הספר לבנים ובנות שהקים בתל-אביב היו ללא גוזמא, מפעל הצלה לנפשות הרכות של ילדי העדה. הם גאלו את הילדים מחיי רחוב ומעבודות מפרכות של שירותים בחנויות ובבתי מלאכה, והצילו את הילדות מחרפת עבודות משק בית. בתי הספר האחרים לא היו מסוגלים לקלוט את ילדי תימן, אם מחמת ההבדל החברתי אם מחמת אופי החינוך. לא נותרה אפוא לעסקני העדה ברירה אלא להקים מוסדות חינוך עצמאיים משלהם, בעלי צביון מיוחד התואם את מורשתם הרוחנית-הדתית. ואם היו לנו מורים מוכשרים וגננות מחוננות הרבה, יש לזקוף זאת לזכותם של בתי ספר אלה שהם יצירי כפיו של ר' נהורא המנוח. מוסדות חינוך כאלה קמו ליהודי תימן גם במקומות אחרים בארץ: בירושלים, בחדרה, ברחובות ועוד. אף על פי כן שום מוסד לא החזיק מעמד זמן רב, ולא הגיע למה שהגיע תלמוד תורה בתל-אביב.

לסיכום: אין שיעור ואין מידה לסבל ולייסורים שנתייסרו בהם בני תימן בארץ-ישראל כדי לבנות אותה ולהיבנות בה, כשם שאין שיעור ואין מידה לכמיהת הלב ולכיסופי הנפש של אבותיהם שלא זכו כמותם לעלות לארץ-ישראל.

להלן תמצית דבריו המרגשים של חברנו טוביה סולמי בנם של ראשוני תל-אביב

לציון תשעים שנה לייסוד תל-אביב ושכונותיה התימניות

ציינו השנה את מלאות תשעים שנה לייסוד תל-אביב בחגיגות עשירות ורעשניות וטכסים רבי פטפוטים, אבל כרגיל שכחו מארגניהן להזכיר את חלקן של השכונות ולשתף את בניהן בשמחות. לכן יפה עשתה הנהלת "אפיקים", ובראשה ר' יוסף דחוח-הלוי, שהחליטה על קיום ערב זה. כאן והיום, כדי לחגוג את חלקן של שכונות התימנים של תל-אביב בבניינה, בהתרחבותה ובהגנתה. אין בכך סתם הידחקות לחגיגות, שכן תל-אביב הייתה הגרעין של המדינה שבדרך, ובה ראשית מדינת ישראל. לכן מי שהשתתף בבניין תל-אביב היה גם שותף חשוב בהקמת מדינת ישראל. יוצאי תימן, שהיו מראשוני היישוב העברי המתחדש בארץ, היו מראשוני תל-אביב, מראשוני היישוב העברי ומראשוני מדינת ישראל.

בהיותי יליד תל-אביב ובן למשפחה שהגיעה לתל-אביב בשנות העשרים של המאה הכ', הרשו נא לי להיות הערב דוברם של התימנים הוותיקים ולספר לכם רק עובדות חשובות אחדות, שאיני בטוח כי אפילו אנו התימנים ילדי תל-אביב מודעים להן.

בראשית המאה הכ' היו שני ריכוזים יהודיים עיקריים בארץ, יפו וירושלים. גם התימנים מן העלייה הראשונה והשנייה, עד מלחמת העולם הראשונה התרכזו בירושלים וביפו. היישוב היהודי היה צפוף מאוד בירושלים וביפו, והתימנים היו ראשוני המסכימים לצאת אל מחוץ לחומות ולגור גם בריכוזי הערבים. הם היו מוכנים לצאת החוצה, לבנות שכונות חדשות במקומות ריקים מאדם או אפילו בקרבה לכפרים ערביים ולגור בשכנות לערבים.

כך יצאו התימנים לכפר השילוח ואחר כך גם לשכונות אחרות מחוץ לחומות. ביפו הם גרו בשולי העיר, והיו מוכנים לקנות אדמות זולות הרחק מן העיר, על החולות שהיו זולים מאוד.

עוד לפני הקמת תל-אביב, שנקראה בתחילה, בשנת 1909, "אחוזת בית", כבר קמו שכונות תימניות אחדות. לאחר הקמת תל-אביב קמו עוד שכונות תימניות לאורך התפר בין היהודים לערבים, ועד קום המדינה כבר הייתה שורה של שכונות תימניות וספרדיות שהפרידו בין תל-אביב היפה לבין יפו והכפרים הערביים. שכונות אלו סיפקו לתל-אביב את כוח העבודה לתעשייה ולבניין, ואף היו חגורת מגן על העיר העברית.

די לציין שמיד לאחר החלטת החלוקה באו"ם ביום כ"ט בנובמבר תש"ז (29.11.47) פרצו מהומות בשכונת התקווה בתל-אביב ופרעות בעיר עדן, ומשם התפשטה מלחמת השחרור לרחבי הארץ. ואסיים בנקודה מרגשת, אתם יודעים שהאולם שאנו מתכנסים בו היום, אולם "אוהל שם", יושב ברחוב בלפור בתל-אביב, ואיני יודע אם יוסף דחוח-הלוי היה מודע בעת שבחר את האולם למשמעות ההיסטורית המיוחדת שיש לרחוב בלפור בתולדות התימנים בארץ. כאן הייתה שכונת בלפור של התימנים, שהייתה מחנה העולים הראשי בתקופה שבין מלחמת העולם הראשונה לשנייה. לכאן הגיעו כל העולים שבאו אז לארץ מתימן, פה הם נקלטו, פה הם התאקלמו, ומכאן היו יוצאים להתיישבות בשאר מקומות בארץ, כגון: רחובות, מושבות הגליל, פתח-תקווה, ואפילו מגדל-עדר.

בחשיבותה דמתה שכונת בלפור התימנית למחנה תאשד שבעדן, אלא שהיא לא אורגנה ומומנה על ידי המוסדות הציוניים, אלא הוקמה על ידי יוצאי תימן, שהקימו צריפי עץ וקרטון למגורים, לבתי כנסת ובתי מדרש, ומכאן היו יוצאים בכל יום מאות פועלים לבנות את העיר תל-אביב, ומאות נשים לנקות את בתיה. כאן גם התחתנו אבי ואמי, ומכאן יצאו התימנים שהקימו את שכונת עזרא ושכונת התקווה של תל-אביב. מכאן יצאו יוצאי אל-צ'אלע שיסדו את מגדל-עדר שקדם לגוש-עציון. היום אנו סוגרים את המעגל בזכותה של "אפיקים", בחזרנו אל המבוע אל שכונת בלפור של התימנים.

קווים לדמותם של חלוצי יהודי תימן ועדן בתל-אביב

ערב עיון לציון תרומתם של יהודי תימן ועדן לבניין העיר תל-אביב

מאת ד"ר אורי מלמד

למן המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה עדים אנו לעליותיהם של קהילות בני תימן לארץ ולניסיונות השתרשותם במושבותיה ובמיוחד בתל-אביב-יפו. אך עדיין חסרים אנו ספר מקיף שיפרט את שלבי עלייתם של יהודי תימן. פרופ' ניני חתם את ספרו "תימן וציון" בעליית תרע"ד (1914), כלומר, עד ראשית מלחמת העולם הראשונה.

עולי-תימן הראשונים עלו רובם ככולם לירושלים. (המושבות היו עדיין בראשית ייסודן ויפו עמדה אז בחיתוליה ולא הסבה אליה את עיני העולים), ברם, במרוץ הזמן נשתנו פני הדברים: קשיי הפרנסה בירושלים, התפתחות היישוב היהודי ביפו והתנערותו לחיים חדשים, לעומת הקיפאון ששרר בירושלים, אילצו כמה מהעולים לנסות את מזלם ביפו. נוסף לקשיי הפרנסה פגעה בתימני ירושלים מגפה של מיתת תינוקות, מחמת תנאים כלכליים קשים וסיבות אחרות, וגם היא שימשה מניע להגירה ליפו. אף יש להניח שחלק מן העולים דחו, בהגיעם ליפו, את עלייתם לירושלים וישיבתם הארעית בעיר זו נעשתה קבע.

בתולדות יהודי תימן ביפו ולאחר מכן בעיר תל-אביב נודעו ארבע אגודות תימניות שייצגו את ההנהגה של בני עדה זו ואת דרכי התארגנותם. ואלו הן: 1. **"חדרי תימן"** – נוסדה בט"ו בשבט בשנת תר"ס, ביפו. 2. **"פעולת שכיר"** – בראשית התיישבות התימנים ביפו, הוקמה אגודת העובדים התימנית שפעלה בין השנים תרס"ג-תרס"ד (1903-1904). 3. **"אגודת אחים תימנים"** ביפו, שהוקמה בשנת תרע"א. 4. **"התאחדות התימנים"** שנוסדה בשנת תרפ"ג.

מספר מטרות הציבו להם ראשי האגודות הללו:

א) כיבוש העבודה העברית. ב) ביעור הקבצנות, ועזרה לנזקקים. ג) ביטול המחיצות העדתיות, והתמזגות ביישוב העברי. ד) החייאת הדיבור העברי. הדיבור בשפה העברית היה חובה על חברי האגודה.

הצד המשותף של ארבע האגודות הללו היה התארגנות בלתי תלויה ברשויות הממסד, מתוך ניסיון להגשמה עצמית והתרחקות מהשפעה מפלגתית או מאידיאולוגיות לא-רצויות.

אחד מחלוצי תימן בתל-אביב היה **ר' יוסף עצטה**. יליד העיר ד'מאר בשנת תרס"ב. התייתם מהוריו לפני עלייתו ארצה. ירד ביפו בשנת תרע"ב והשתקע בה ולאחר מכן בעיר תל-אביב. הוא היה מראשוני הקבלנים ומטוביהם בעיר העברית הראשונה שהשאיר אחריו בתים רבים בנויים לתפארת. את סיפור חייו ותלאותיו המשקפים את טלטוליהם של בני קהילת תימן בתל-אביב אפשר לקרוא בספר "חיי יוסף – יוסף עצטה". את הספר הזה ערכה קרובתו המשוררת המנוחה שמחה זרמתי-עצטה והוא ראה אור בהוצאת "אפיקים" בשנת תשמ"ז.

לשם ההדגמה בלבד ראוי לספר את סיפורו של המחבר (עמ' 25) על הכובסת התימניה. הסיפור משקף היטב את פער התרבויות בין הנשים התימניות ("עוזרת הבית") לבין נשות תל-אביב המעבידות ("הגברות"). דוגמה פשוטה זו באה להצביע על הניצול המשווע ועל ההתעמרות שבאה מצידן של אלה האחרונות על חשבון תמותן, תמימותן ופשטותן של אלה הראשונות:

מנהג מרושע היה לחלק מנשות תל-אביב, להרעיב הכובסות שכיבסו בביתן מבוקר עד ערב. באותם ימים לא היו מכבסות, המכבסה הייתה ידיה של האישה התימניה. האישה התימניה שזכתה בתימן לעזרה מאחת הנשים המוסלמיות, ידעה לכבד העוזרת בארוחות דשנות, לכן הייתה בטוחה שבארץ תינהגנה הנשים המעבידות כמוה; לא כך קרה לכובסת ש'. בשעות הצהרים, כשכבר חלק-הארי מהכביסה היה מוכן לתלייה, עלתה בעלת הבית עם סיר עמילן מבושל, על מנת לשטוף הכבסים בעמילן, כדי להקשותם. ש' הכובסת הבינה שהמעבידה סוף סוף זכרה אותה, והביאה לה דבר-מה לאכול. סיר העמילן לא היה מוזר לש'. הזכיר לה את בישול ה"מטיט" (דיסת קמח מעובה). לקחה ש' הסיר ואכלה הכל להנאתה. בירכה את הבורא ואת ברואתו בעלת הבית. כאשר עלתה הגבירה לבקר את הספק העבודה, נדהמה לראות שקערת העמילן ריקה. אז החל דו-שיח של חרשים בין שתיהן. האחת צועקת: "מה עשית, מטומטמת?" והשניה עונה לה: "תזכי ותחיי, ישתבח שמו לעד".

שתי עקרות בית, שתי נשים, "שתי תרבויות".

את סבלם, את תלאותיהם של עולי תימן בתל-אביב ואת יחס תושביה הוותיקים אליהם אפשר למצות בפסוק הולם מן ההפטרה של השבת החולפת. וכך אומר הנביא יחזקאל כשהוא פורט את "סעיפי האישום" שלו נגד "רועי ישראל" הרעים: "את הנחלות לא חיזקתם, ואת החולה לא

רפאתם, ולנשברת לא חבשתם, ואת הנידחת לא השיבותם, ואת האובדת לא בקשתם. ובחזקה, רדיתם אותם ובפרך" (יחזקאל לד ד).

גרסינן ב"ילקוט שמעוני" לתורה [פרשת יתרו, רמז ש"נ, ד"ה; "ר' מאיר אומר"]:

"**ר' שמעון בר יוחאי** אומר: חביבין ייסורין – ששלוש מתנות טובות ניתנו להם לישראל, ואומות העולם מתאוין להם, ולא ניתנו להן אלא בייסורין. ואלו הן: תורה, וארץ-ישראל, והעולם הבא". עוד נוסיף ונאמר: שאין לך עדה ועדה מעדות ישראל שלא קיבלו מתנה זו, אלא לאחר ייסורי קליטה והתערות בארץ המובטחת, ברב או במעט.

לפיכך ראוי פרק חשוב זה בתולדות עמנו להילמד במוסדות החינוך שלנו בארץ, במסגרת מערכת הלימודים הקשורה לתולדות הציונות וההיסטוריה היהודית של העת החדשה. אפשר בהחלט להציע מספר הצעות לחוקרים ברמות שונות ולרושמי קורות העיתים, למען יידע דורנו והדורות הבאים אחרינו:

1. **מומלץ** מאוד שמורים להיסטוריה ולאזרחות או מדריכי של"ח, יפנו את תלמידיהם הצעירים במסגרת עבודות "שורשים" שונות, לצאת ולנבור בארכיונים הממתינים לבואם, כגון: "הארכיון הציוני", "ארכיון הסוכנות היהודית", "יד בן-צבי", ובמיוחד ארכיונים שונים של תל-אביב עצמה בעירייה, בספריות עירוניות או במוסדות אחרים. בטוחני, כי יימצאו ממצאים נוספים או אפילו עדויות חדשות שיוסיפו בעתיד לתיאור מלא יותר של פרק זה.

2. **לעודד** את זקני תל-אביב מבני תימן להעלות על הכתב את סיפורם האישי, מבין אלה שעלו ארצה ונשתרשו בתל-אביב [דוגמת ספרו של יוסף עצטה "חיי יוסף"], או מבני הדור הראשון שנולדו בארץ, וספגו "תל-אביביות", מרגע שבאו לאוויר העולם. ויש לברך את האגודות התימניות הידועות העושות מאמצים מרובים להביא חיבורים מסוג זה אל מכבש הדפוס.

3. **פעמים** הרבה יכולה תעודה או מכתב אישיים לתרום להתרשמות ההיסטורית, ולעמוד במקום מסקנה "מעונבת", שהחוקר מגיע אליה בדרכי ההיגיון המדעי שהוא אמור להפעיל במהלך עבודתו. לפיכך נודעה חשיבות יתרה לפרסומן של תעודות מן הסוג הזה בכתבי העת השונים או בעיתונות המתעניינת בכך או כקבצים בפני עצמם. הללו כולם עשויים לשמש "חומר גלם" מצוין לעיבוד היסטורי הולם בעבודות מחקר עתידיות.

4. **להקים** ועד ציבורי מתאים של אנשי ציבור ואנשי רוח (אפשר אף מיקירי העיר בני העדה) המעונינים בשכתובו ההיסטורי של פרק חשוב זה בתולדות יהודי תימן, על מנת להוציא לאור מונוגראפיה מסכמת של הנושא הנידון על היבטי תחומיו השונים.

אי-אפשר שלא לסיים בשבחה של אכסניה ובשבחו של בעליה, איש תל-אביב. ברכות חמות לידידנו, רבי יוסף דחוח-הלוי, שכבניהו בן-יהוידע בשעתו, אף הוא "איש חיל, רב-פעלים". בעזרת פעילותו הציבורית הענפה ובסיוע עיתונו הבלתי-תלוי, "אפיקים", נאמן הוא למורשת אבותינו ומקיים בגופו: "ומבשרך לא תתעלם", במאבקו העיקש לטובת בני העדה. שֵׁם עיתונו אף הוא נרמז בפסוק מספר הנביא יחזקאל, ונחתום בו בתקווה להתגשמות קרובה של שיבת ציון, בהבטחת השם לנביא יחזקאל (לד, יג): "והוצאתים מן העמים, וקיבצתים מן הארצות, והביאותים אל אדמתם, ורעיתים אל הרי ישראל, באפיקים, ובכול מושבי הארץ". אמן, כן יהי רצון. ■

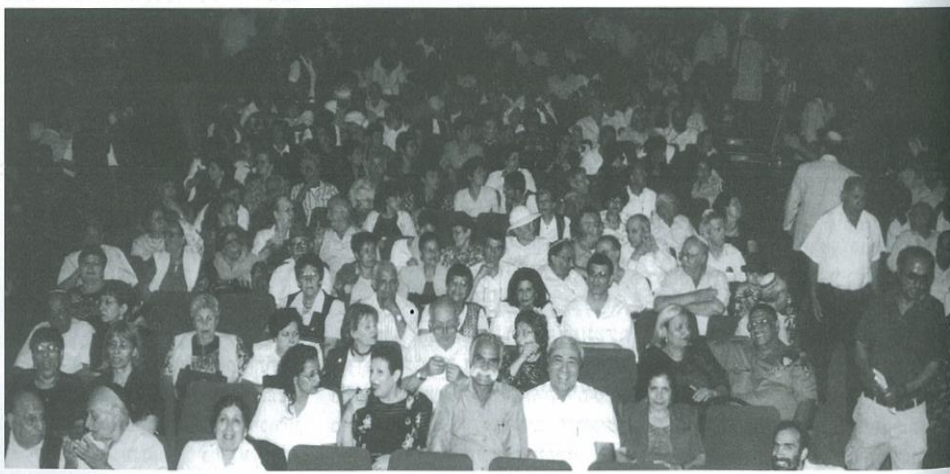

באי הכנס ב"אהל שם" בתל-אביב לציון תרומתם של יהודי תימן ועדן לבניין העיר תל-אביב

מזמור שיר לשמחה זרמתי-עצטה ז"ל במלאות שבע שנים למותה

מאת יוסף דחוח-הלוי

בבואנו לדרוש בשירתה של שמחה זרמתי-עצטה ז"ל המחנכת, אני שב וחווה מחדש את החוויה של שירתה הברוכה, כיוון שאני טיפלתי בניקוד השירים ובהגהותיהם.

כשאני בא לדבר בשירתה של שמחה ז"ל, הריני מדבר על פעימות הלב, ופעימות לב אלו מוצאות ביטויין בשיריה ובסיפורי יצירתה. שמחה הייתה ילידת הכרם, שהיה משופע בימי ילדותה ונעוריה באווירה יהודית שורשית של ישראל סבא, והיא ספגה אל קרבה אווירת קודש זו, על כן ביטויי לשונה הם ביטויי חכמי תימן בשערי גאולה.

בשיריה מתגלמת תפארת הליריקה העברית על דמויות אם ואב, דמויות שורשיות המאירות באור האבות הקדמונים ומנתבות אור להולכים בשבילי בניין הארץ והאומה. ההדר הלשוני מוצא את ביטויו בסמליות של דיוקנות מן העבר, ואיננו נאמר לתפארת המליצה אלא מבטא מציאות מוחשית ממשית. הגיוון הדרמתי ביצירתה הוא חזק במציאות הזאת של "לחלוחית הדמעה", "צללית הקנדיל", "כמה הרבה החמצנו" ו"עד לרגע האחרון להישאר אדם, להישאר בצלם".

שמחה, המורה והמחנכת, עשתה חיל בעבודת ההוראה והחינוך בבית הספר התיכון. היא נשאה מטען רוחני עברי ומטען השכלתי אקדמי. היא הגיעה אלינו אל עמותת "אפיקים" בהמלצתה של חברת הכנסת לשעבר גאולה כהן, סגנית השר מ"התחיה". היא באה אלינו כדי שנסייע בידיה להוציא לאור את הגיגי נפשה – שיריה וסיפוריה, ובעיקר ספרי שירים וקבצי סיפורת העוסקים בשרטוט דמויות טובות ואמהות.

שמחה הייתה פעילה ומסורה ביתר נאמנות לפעילות חברתית ותרבותית והמתמקדת ביסוד מקודש להעלות חוויות, אירועים ודמויות שחובה עלינו לפקדם ולנצרם פן יבולעו ביוון השכחה, כפי שנעשה ביד העוסקים בהוויה החברתית הסוערת בארץ–ישראל, שאין לה אח ורע בהוויות חברתיות שאנו שומעים עליהן במרחקים. טבעי הוא הדבר שעיקר מאמציה של שמחה מכוונים לחשיפת שורשי מורשתנו העברית הייחודית במסגרת ההוויה הלאומית הרחבה של חזון שיבת ציון שבעצם התגשמותה נתונים אנו ובנינו אחרינו היום ומחר.

שירה זו שלפנינו רובה עמוסה עומס ההנאה ומקצתה "מתן בסתר": עומס ההנאה – באשר היא רושמת בקווים דקים, מדויקים וישרים את ההוויה המוחשית, את הרגש הסוער וביטויי התלהבות הקודש שבהם נתפשים הדברים באיגרא רמא של היוצר; "מתן בסתר" – על שהם ניתנים באותם קווים מדויקים ונאמנים ליושר הטבעי.

כדי לעמוד על יצירתה של שמחה, יש לעיין בשירים: "דיוקן", "לדמותך", "שירים ללא רַעים", "במורד הזקנה". אלה הם שירים כתובים בעברית פשוטה, ברה וברורה, בלשון שאינה מסולסלת בסלסולי פתע ואינה מעוקלת בעיקולי פתאום, ואפילו הם סוּרֵאַליסטיים מודרניים מאד.

בשירה המקובלת היום, הנחשבת מודרנית–חלוצית בישראל, אנו מולעטים במושגי לשון וערפולי מינוח הלקוחים מתוך מילונם של בני אדם עייפים ו"זרוקים", מתירנים להכעיס על שום ריקנות חייהם וחידלון חזונם החברתי, שאין לחווייתם האנושית עלי ארץ, שאין להם דבר עם הרוח המפעמת את בני ישראל המתקבצים בארץ כדי לחונן עפרה ולהחיות בה מורשת תרבותית בת שלושת אלפים שנה, שהיא היום להוותנו זנוחת ההיסטוריה. השירה המודרנית מבטאת הרבה הוויות אנושיות החשובות בחברות אדם אחרות, חסרות רגש, מקוממות המציבות אתגר מוסרני וצדקני, אבל לתחום התחייה הלאומית התרבותית שלנו אין בה לתרום אפילו כמר מדלי.

אנו ניזונים היום מפי אמני חלום והזייה מסוגם של משוררי תרבות זו, שכבודם במקומו מונח, המספרים לנו הרבה על עולמם הפרטי האינטימי, ואינם אומרים לנו ולא כלום על ההזדהות המחודשת עם שורשי תרבות אבות על אדמת ארץ–ישראל. הם מדברים במונחי לשון אנושיים כלליים מאוד, ומטיפים לצקת אותם אל תוך תבניות הביטוי שלנו, אבל אינם מבטאים את סוד תקוותינו הנשגבות ביותר. ואילו כאן מדברת אלינו המשוררת שמחה בשיריה בלשון צחה וברה, עשירה בתכנים עבריים מקוריים מקושרים עם נצח עמנו, עם מקור עצמתו וקיומו. רק ערכיה הנצחיים של אומתנו יעניקו לחיינו, כפרטים וכחברה לאומית, תנופה של עלייה והתעלות בדרך להגשמת חזון הגאולה השלמה.

פרופ' דב נוי כתב לה: "בשיריה של שמחה יש שירים של השפעה אתנית, אם כי שיריה הם בעיקר לאומיים ולירים אוניברסליים".

גם הסופר משה שמיר התייחס למקורות יצירתה של שמחה וכתב לה: "מקורות כתיבתך יונקים מהתנ"ך מזה וממאבק הגאולה של עמנו בדור האחרון מזה". ויחיאל דינור כתב: "מקורות כתיבתה של שמחה באים מן האמת הצרופה ללא כל פיקציה".

לכן כשבאנו לחלוק כבוד לשמחה המשוררת, למעשה חלקנו כבוד ל"ארץ בה כולנו שותפים לנס הקיים" ולגבורת יעל ואשת לפידות, בת–שבע ואביגיל ולכל נשות החיל, שהוא כבוד ותכלית מאבקנו על טוהר המילה העברית ונעימת המבטא העברי הצח והטהור שדיברו בו הנביאים, התנאים והאמוראים, שלא היו כמותם שומרים נאמנים לתרבות העברית וללשון העברית.■

מורשת מפוארת הולכת ומתחזקת

מאת יחיאל ירימי

בגיליון האחרון, אדר ב' תש"ס (118–117), כותבת הגב' אורה טרי על האכזבה שהייתה לה בשנתיים האחרונות, כאשר נכחה בחתונות של זוגות תימנים בבני–ברק.

אכן לצערנו ישנם כאלה מבני העדה שאינם מחזיקים בתרבות אבותיהם הקדושים. זה בא לידי ביטוי בלחני השירה המקורית בריקוד ובלבוש כפי שמציינת הגב' אורה טרי, והייתי מוסיף אף במבטא ובהיגוי ובתפילה.

לעתים רחוקות אני מתפלל בבתי כנסת של אחינו האשכנזים, וכאשר קם שליח ציבור מיוצאי תימן הוא מתפלל תפילת "שעטנז", כלומר מבטא חצי תימני וניגון חצי אשכנזי, זה צורם מאוד. לעתים הוא מצחיק או מעציב, כפי שתרצו.

צר לי ולרבים אחרים, ובכללם הגב' אורה, על העובדות הללו. אני מקווה שזה מיעוט, ואם יש מי שמתביישים במסורת אבותיהם ובמורשתם, הם לוקים בתדמית עקומה.

מדוע הגב' אורה טרי בחרה בכותרת: "מורשת מפוארת הולכת ודועכת"? בזה היא מחטיאה את המטרה ומדגישה את הלא רצוי, ויוצרת תדמית שאכן זה כך ממש. ולא היא. אדרבה, הכותרת צריכה להיות: **"מורשת מפוארת הולכת ומתחזקת".**

ולא חסרות דוגמאות:

במגזר הדתי תורני ישנן כיום ישיבות שבהן הלימוד הוא על פי מסורת יהדות תימן, וישנן גם כאלה שחזרו ללבוש את הלבוש המסורתי. לימוד הקריאה וההיגוי הנכונים אצל המארי הולך ומכה שורשים יותר ויותר בקרב בני העדה, והורים רבים שולחים את ילדיהם למארי כבר מגיל 4–3.

בשנים האחרונות יצאו לאור ספרים על יהדות תימן, על חכמי תימן ורבניה. יש התעוררות בנושא מורשת אבותינו גם בתחום השירה, הלחן והריקוד. אנו משתדלים לשמור על מורשת אבותינו, ובזה אנו תורמים לא רק לנו אלא לחברה בכללותה.

כמה מרנין ונעים, בשמחת חתן וכלה, לראות כיצד מכל עדות ישראל מצטרפים לריקודים לקול השירה המקורית התימנית.

נמשיך לטפח את תרבות מורשתנו בכל התחומים, ובזה נתרום לכל בני עדות ישראל במולדת אבותינו. ■

לְזֵכֶר גִּבּוֹר אלי כהן

עזרא מורד

נִקְרֵאתָ וַתֵּלֶךְ בְּדֶרֶךְ עֲלוּמָה וּמְסֻכֶּנֶת
לִשְׁרֵת בַּנֵּכָר כַּכֹּהֵן בַּקֹּדֶשׁ לְמַעַן הָעָם
לִלְבֹּשׁ זֵהוּת חֲדָשָׁה, לִהְיוֹת עַיִן וְאֹזֶן
בְּאֶרֶץ לֹא הִשְׁלִימָה מַהֵר
עִם תְּקוּמַת יִשְׂרָאֵל.

כַּאמֵל הָיִיתָ – מֻשְׁלָם,
אֲמִין – נֶאֱמָן,
תַּ'אבֵּת – יַצִּיב.

בָּדָד – וּמֻקָּף מַעֲרִיצִים
אוֹהֵב – וְרָחוֹק מֵאוֹהֲבָיו וּמֵאֲהוּבָיו
זָר – וּבֶן–בַּיִת לִכְאוֹרָה
שְׁנֵי שֵׁמוֹת, שְׁנֵי דְּגָלִים וּשְׁתֵּי זֵהֻיּוֹת.

מֵידָע רָב, מְהֵימָן וְטָרִי אוֹרֶיךָ וְתֻמֶּיךָ
שָׁלַחְתָּ בְּמוֹרֵס יוֹם יוֹם לְשׁוֹלְחֶיךָ
כְּשֶׁבַּלֵּב חָשָׁשׁ פֶּן כְּשָׁאוּל עַל חַרְבְּךָ תִּפֹּל
וְרֹאשְׁךָ יִנָּשֵׂא עַל בִּימָה בְּחוּצוֹת דַּמֶּשֶׂק.

וַאֲשֵׁר יָגֹרְתָּ–יָגֹרְנוּ בָּא!
לֹא הוֹעִילָה יָד מוּשֶׁטֶת לְהַצִּיל
עֵת טָבַעְתָּ בְּיֵם שִׂנְאָתָהּ שֶׁל דַּמֶּשֶׂק
הֶעֱלוּךָ לַגַּרְדּוֹם.

הַלַּפִּיד נִשְׂרָף בְּאִשּׁוֹ, כָּבָה וַיִּדֹּם
אַךְ הִלָּתוֹ לְדוֹרוֹת,
כְּתִשְׁבִּי עָלִיתָ שָׁמַיְמָה בִּסְעָרָה.

דְּמוּתְךָ בְּלִבֵּנוּ קָפְאָה וַתֵּחָנֵט
כְּצָעִיר, מְשֻׂפָּם, יְפֵה תֹּאַר
גִּבּוֹר יִשְׂרָאֵל וּמוֹשִׁיעוֹ,
עֵינָיו מַבִּיטוֹת לְמֵרָחוֹק
מְשַׁדְּרוֹת תִּקְוָה לְשָׁלוֹם
בּוֹא יָבוֹא! ■

רודף

יוסף כתבי

קָם רוֹדֵף בַּחֲמָתוֹ
וְחַרְבּוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ
בָּרַח – נִרְדָּף
נָס מִפְּנֵי רוֹדְפוֹ

אָץ רָץ שִׁנֵּס מָתְנוֹ
פֶּסַע מַפְרִיד
בֵּין חַיָּיו אוֹ מוֹתוֹ

כָּשְׁלָה רֶגֶל נִרְדָּף
כָּבַד עָלָיו גּוּפוֹ
נִכְנַע טֶרֶם רָאָה
עִיר מִקְלָטוֹ

כָּרַע נָפַל
פָּרְחָה נִשְׁמָתוֹ
נִכְלָם שָׁב רוֹדֵף
מִפְּנֵי נִרְדָּפוֹ. ■

לכבוד הגברת אורה טרי

שלום,

כיהודייה שומרת תורה וכמורה בחינוך החרדי, חייבת אני להגיב על דבריך אשר פורסמו בגיליון האחרון של "אפיקים":

א) **אני** ובעלי הננו אשכנזים יוצאי רוסיה, שומרי תורה אדוקים ומחבבי המורשת היהודית, שלנו, לרבות שפת אידיש, שירים, מאכלים וכיו"ב.

ב) **סבורים** אנו כי כל עדה תיטיב לעשות עם בניה ועם כלל ישראל – אם תיצמד למנהגיה ולמסורתה, באשר **כל המסורת והמורשת ומכלול המנהגים של כל עדה יהודית היו מורשת, מנהגים ומסורת של יהודים שומרי תורה ומצוות.**

ג) **במשך** ארבע השנים האחרונות לימדתי במוסד של רשת "בית יעקב", אשר רוב רובן של התלמידות בו היו מעדות–המזרח. תרמתי ככל יכולתי לכך שהבנות יִפָּתְחוּ תודעת שייכות לעדותיהן: את חומר הלימודים ה"אשכנזי" (כגון "קיצור שולחן ערוך") יראו כחומר לימוד אשר נועד להקנות כישורים וידע גרידא, ולא לבוא במקום מסורת–אבות. בעידודי ואף ביזמתי הוחל באמירת "סליחות", לימוד דינים כפי מנהגי הספרדים וכו'.

ד) **תופעת** הבוז והזלזול כלפי מורשת עדות המזרח – הרווחת כנחש ארסי והלוחשת כגחלת רעילת–עשן בתוככי הציבור החרדי האשכנזי – מחייבת תגובה מתאימה בכל המישורים ככל שמזהים את ארסה הנוטף ואת אדיה הרעילים. אך קודם כדאי להבין מהי אותה מורשת עדות המזרח! **היא מורשת של שמירת תורה ומצוות.**

ה) **נעים** לנו לראות את הרב אמנון יצחק בלבושו התימני. מתענגים אנו על היגויו העברי הצח. ואולם – האמנם "כתחפושת כעורה" נראה לך לבושם של אברכים תימנים בתוך "הציבור התימני שבאולם"??? מה, כולם עטו שם את בגדי תימן ורק האברכים לבשו "תחפושת כעורה"? שמא להפך? שמא היו בתוך "הציבור התימני" שבאולם רבים–רבים ההולכים ביום–יום גלויי ראש? בנות ונשים שלבושן רחוק מצניעות? **זאת אינה תחפושת כעורה? על כך אינך מתאבלת?** לבושם של האברכים הוא לבוש צנוע ומכובד, ובזה דומה הוא ללבוש התימני המסורתי וללבוש של **כל עדה יהודית. מקורו של כל לבוש הוא, אם את רוצה, "לא יהודי"** (היכחיש אדם שפוי כי לבושם של יהודי ארצות המזרח היה דומה ללבוש שכניהם בדיוק כמו שלבוש של יהודי אירופה היה דומה ללבוש שכניהם?). **הצניעות** בלבוש מקורה **יהודי, הילכתי!**

פריקת הצניעות היא היא עזיבת המורשת! **הפריצות "מקורה לא–יהודי"! מתרעמת את על אלה שאימצו את מנהגי האשכנזים** החרדים **וזנחו את מורשת עדתם? שותפה אני לכאב בעניין זה.** אך האם שותפה אַתְּ לכאבי על כל ה"ציבור" אשר אימץ את מנהגי האשכנזים פורקי העול דווקא? **את לבוש הפריצות, את חילול השבת, את הזימה במקום קדושת המשפחה? את אידיאל ה"יופי" של "בלונדינית עם עיניים כחולות" על פרצוף שטוח, דהיינו גויה – במקום צורת אימותיהם וסבתותיהם?**

ואם על אלה אינך מתרעמת, יען כי "חופש מצפון, ודרכי נועם, והעולם השתנה, ואנחנו לא בצנעא כאן" וכו' וכו' – אז, אנא, הפעילי לפחות את אותם הכללים על האברכים התימנים בבגדי הישיבה שלהם! תגידי גם עליהם חופש מצפון, דרכי נועם, העולם השתנה, אנחנו לא בצנעא וכו' וכו'!

ואם דווקא **הם–הם, האברכים התימנים,** כעורים" בעינייך, ולא החופשיים ושומרי המסורת לשליש לרביע ולתשיעית, תהיי כנה ותודי: לא כאב המורשת את כואבת אלא מהחזרה בתשובה ההמונית את לא מרוצה, מסיבות השמורות איתך. ואם כך, יש **לך** בעיה עם יהדותך, ולא לאברכים. תחליטי!

בברכה

יהודית יהודי–נפומנישצ'י

צליל ותמליל, פשרם ותכליתם

ציון גולן \ אוסף שירי הקודש \ הפקה והפצה אחים ראובני

אין מדובר כאן כמובן בספר אלא בשיר וזמירותיו, בזמר וניגוניו, והעיקר: מדובר **בציון גולן**, אחד מנעימי הזמירות השבזיים ומבחירי דַּבָּרָיו ומדובביו של אבא שלם שבזי.

לפניי מונחות שלוש קלטות. בפרטיהן ובכללותן מעניקות הקלטות הללו ביטוי נאמן למקצבים השבזיים האדירים.

כותב שורות אלו, ניחן או לקה, מאז הילדות בחקרנות שהיא סקרנות. ומהיותו לוי, ששיר וזמר פתוכים בעצמותיו, נמשך בסקרנות אל המוסיקה הקלאסית, דהיינו: מפקידה לפקידה מקציב מזמנו, המוגבל מאד, רגעים מעטים להקשיב רב קשב לאותם צלילים המשתפכים אל חלל העולם, מאת אבירי המלחינים. מצאתי בהלחנות אלו מיקצוב צלילים ומישטורם, באינוכם ואיזונם. הם מרשימים מאד ביצאם מעשׂרות כלים. אך יש כאן אמנות מדעית גבוהה, וזה הכל. אין כאן תכלית קיומית, אין כאן חגווי לב למשכנות הנפש. לקול צלילים אלו הובלו רבואי ריבואות למשרפות. אני איני מבין את השפה הזאת, סוגר אני בנימוס את הרדיו ופונה אל הקלטות הללו שלפָנַי. מגרונו של ציון בוקע קול הקיום, זִכרון נצחו של עם, עבר והווה ועתיד ופשרם ותכליתם של חיי אומה ועם, מאז ראשית הימים.

רצון הלוי

על קובץ הזיכרון נר ליוסף*

מאת ד"ר צמח קיסר

אט אט הולכת ומידלדלת שורתם של זקני תימן. אותם ענקי-רוח שעלו מתימן לא"י, המקפלים בתוכם תוֹם, אמונה צרופה, ידע מקיף בחדרי התורה, פשטות הליכות ומאור פנים – מתבקשים זה אחר זה לישיבה של מעלה, ועדת בני תימן בא"י חשה עצמה נטושה ומיותמת. **ר' יוסף ב"ר סעדיה קאפח זצ"ל** הוא אחת מן הדמויות הנאצלות האלה, ששימרו את הגחלת ואת הנחלה. הוא נולד בקְרית אלקַאבֶּל (הקרובה לצנעא) בשנת תרנ"ה (עפ"י השערה), והשיב את נשמתו לבוראו, בשיבה טובה, באדר התשנ"ה. כבר מקטנותו נשא בעול פרנסת הוריו ומשפחתו, ובעיקר שלח ידו בעבודת החקלאות ובשמירה על הכרמים שהיו נחלת אבותיו. עם זאת, הוא הקפיד לקבוע עִתים לתורה בערבין ובשחרין, עד שהיה בקיא הרבה במקרא ובפרשנותו, בהלכות, במשנה, במדרשים, בזוהר ובחכמת הדקדוק. מדי פעם היה נוסע לצנעא לצורכי פרנסה, ומאוחר יותר, כאשר שהיותיו בצנעא היו ממושכות יותר, נפלה בחלקו הזכות להתוודע אל רבנים גדולים בעיר זו ואף לשמוע תורה מפיהם, וביניהם: ר' יחיא קאפח, ר' יחיא אלאבְיָע, ר' יחיא יצחק, ר' סאלם קורח ור' סעיד עוזרי– זכר כולם לטובה ולברכה. בשנת תש"י, במסגרת העלייה הגדולה מתימן, עולה גם ר' יוסף לא"י, ולאחר שהייה קצרה במעברת עֵין-שמר, הוא שָׂם פעמיו לירושלים, שם התגורר עד אחרית ימיו.

משפחתו ומוקירי זכרו של ר' יוסף רחש לִבם דבר טוב, בכך שראו צורך להעלות על הכתב – בדמותו של ספר זיכרון – את זכרו. החומר שנלקט מושתת על הַסִפדים שהושמעו בשבעת ימי האבל, כמו גם זיכרונות שסִפרו בע"פ ע"י קרובים ורחוקים שהכירוהו בתימן ובא"י, וניתוספו עליהם מאמרים תורניים, ביניהם כאלה שיצאו מעֲטיהם של אישים ידועֵי שם. הספר, שנערך ע"י ר' מיכאל קאפח (נכדו של הנפטר), נחלק לשלושה מדורות:

א. **עדות ביהוסף שָׁמוֹ** – מאמרי עדות לדמותו;
ב. **לחושבי שְׁמו** – מאמרי מחשבה לזכרו; ג. **הליכות עולם לו** – מאמרי הלכה.

חלקו הראשון של הספר[1], הכולל בתוכו, כאמור, דברי הערכה על דמותו של המנוח – רוב רשימותיו נכתבו ע"י קרובי משפחתו, כגון בנו ונכדיו, אך יש כאלה שנכתבו גם ע"י רבנים. ושוב, מדבריהם של הכותבים, רובם ככולם, ניבטת דמות מיוחדת, המקרינה על הסובבים אותה בנועם הליכותיה, ושפֶל עולמה שרוי בבית-הכנסת, בעֲסֶק התורה ובגמילות חסדים. ראויים לציון מיוחד דבריו של הרה"ג יוסף קאפח נע"ג, שמתוך היכרות קרובה עם הנפטר, כתב עליו כדברים האלה: "השקידה על בית הכנסת ומוסדות התורה היו לחם חוקו יום יום. למרות שעבד לפרנסתו ולכלכלת ביתו בזיעת אפיו, הרי בעתות הפנאי שקד על בתי התפילה... שקול היה בדעותיו... גידל בניו לתורה ולירא שמים... מדותיו הנעלות השאירו את דעותיו פנויות למחשבת תורה ועבודה"[2].

ראויה לציון גם רשימתו של מיכאל קאפח, המתאר בדרך מרתקת את גודל ההתרגשות שאחזה בו (בעודו עול ימים) ובסבו בביקורם הראשון בכותל סמוך לאחר שחרורו בשנת תשכ"ז: "לבי פָּעם בחזקה ככל שהלכנו והתקרבנו... ברגע שסבא הבין שהקיר שהוא עומד מולו הוא אכן הכותל הנכסף... קרע קריעה מתחת לצוארון חולצתו, עָצם את עיניו ופרץ בבכי... בעמדנו אל מול הכותל בתוך כל ההמולה, הוא שוחח אתי על כיסופים של דורות שלֵמים... לא"י ולירושלים"[3].

החלק השני כולל ארבעה מאמרים ופותח ברשימתו של הר"י שרעבי, שעניינה, תכליתו של ההספד ודרך אמירתו. הכותב יִיחד את דבריו בעיקר לסדר ההספד שנהג בתימן, ואף ציין דוגמות של הספדים שונים: הספד לתלמיד חכמים, לבעל ייסורים, למדקדק במצוות ועוד. חלקו זה של הספר כולל גם את רשימותיהם של מיכאל קאפח: על החיים והמוות במשמעותם הרוחנית, וכן רשימתו של רונן נהרי: על מהותה של מצוות ניחום אבלים. חותם חלק זה יוחנן קאפח בדבריו על עבד ה', ועל נמצאותן של תכונות עבד ה' בסבו המנוח.

כאמור, בחלקו השלישי של הקובץ דנן מובאות רשימות שעניינן דברי הלכה. הרשימה הראשונה שבמדור זה יצאה מעֲטו של הרה"ג יוסף קאפח נע"ג, ונושאה: **בר-מצוה בת-מצוה בריתה.** הר"י קאפח מציין, שחגיגת בר-המצווה שנוהגת ברוב קהילות ישראל-לא נהגה בתימן כלל. בתימן נהגו עפ"י ההלכה[4], כלומר, בהגיע הילד לגיל עשר ולמרבה אחת עשרה שנים, אביו לוקח לו תפילין ומרגילו לתפילה בציבור. בהמשך דבריו[5] יוצא הכותב חוצץ כנגד מסיבת "בת המצווה" כמו גם נגד מסיבת ה"בריתה", ואת דבריו הוא משתית בין השאר גם על דבריהם של רבנים גדולים, כמו הר"מ פיינשטיין והרב משה שטרן. ברשימה נוספת במדור זה מייחד הר"י שרעבי את דבריו לסדר הניחום, ובייחוד זה הנוהג במשכנות תימן, כגון: המנהג לנחם אבלים בבוקר שלאחר התפילה; המנהג שזקנים יושבים בבית האבל ועוסקים בהלכות אבל; סעודות התנחומין המובאות ע"י המנחמים, ועוד. ברשימה נוספת שנכתבה ע"י פרופ' יהודה רצהבי, מובאים מנהגים קדומים בהליכותיהם של בני תימן, כגון: הישיבה המיוחדת בבית-הכנסת; העלָה לתורה הוא שקורא, ולא "בעל קורא"; השמעת דברי תורה על השולחן לאחר הסעודה; נטילת ידיים לְמסובין בסעודה – ע"י נערים, ועוד כיוצ"ב מנהגים המיוסדים על אדני פז. נחתום את דברינו ברשימתו של ר' אהרון קאפח, שייחד את דבריו ל"מקורו של מנהג קדום", ובמיוחד למושג "וכן מנהגנו", המובא במקומות הרבה[6] ע"י הרה"ג הר"י קאפח בפירושו לספר "היד החזקה". מסקנתו של הכותב בעניין זה היא: גם אם אין הלכה מפורשת בדברי הרמב"ם בעניין מסוים, אין בני תימן רשאין לילך באותו עניין אחר פוסק אחר, אלא אם דבריו של פוסק זה עומדים במבחן של כללי ההלכה שקבע הרמב"ם.

סוף דבר: נתייחדה עדת תימן במסורותיה, בהליכותיה ובמנהגיה. זקני תימן, נושאי אבוקת הדורות, שנתעטרו בכל אלה, מתבקשים לישיבה של מעלה זה אחר זה, ואין מי שיתן לנו חליפתם. לצעירים שבחבורה, שלא הכירו את רוח מעלתם של אותם זקנים, לא נותר אלא לעיין בכתובים, שבהם מובאים מפעלותיהם של דמויות נאצלות אלה, ולהשתדל לילך בדרכם, כדי למלא את החלל שנפער. הרוצה להרחיב בעניינים אלו, ילך לו אצל קובץ **נר יוסף** וכיוצא בו, וירווה צימאונו.

ליעקב ומיכל אלחדד הי"ו
שאו ברכה נאמנה
בהגיע הבן **ברק** למצוות
ברכת אלהים וחסדו ואמיתו
יפרוש עליו כנפי חסותו
ויאציל עליו ברכתו
וישפיע עליו שלומו.
אפיקים

---

*קובץ מאמרים ועדויות לזכרו של ר' יוסף ב"ר סעדיה קאפח, מירון התשנ"ח, 138 עמ'.

[1] בסיווּן תשנ"ז, סמוך לפרסומו של הספר שלפנינו, הלכה לעולמה **חביבָה**, אשת המנוח. שתי רשימות ניתוספו לזיכרה, שנספחו לחלקו הראשון של הספר.

[2] עמ' 6.

[3] עמ' 24.

[4] ראה דברי הברייתא בסוכה (מב, ע"א): "קטן היודע... לשמור תפיליו, אביו לוקח לו תפילין כדי לחנכו במצוות".

[5] ראה עמ' 87–88.

[6] ראה, דרך משל, הלכות קריית-שמע א, ד (ציון יב).

מביאליק, עגנון ואצ"ג לפינטו וקסטל-בלום
(דמויות של בני-תימן בספרות ובשירה העברית)

מאת דן אלמגור

כבן רחובות, שגילה מילדות עניין חם בגורלם של בני העדה התימנית, אני אוסף ומכרטס זה כשלושים שנה סיפורים, שירים, פזמונים, מחזות, סרטים, ציורים, קריקטורות וקטעי-הומור והווי הקשורים בבני תימן ובתדמית שהועניקה להם מאז בוא ראשוני עולי בתמ"ר לארץ.

בארכיון ובכרטסת שלי, שאותם אני מנסה לעדכן, כתחביב, ברגעי פנאי נדירים בין שאר עיסוקיי, מצויים כאלפיים ערכים, שעל חלקם כתבתי מדי פעם במספר רשימות שהופיעו בכתבי-עת שונים (סדרת רשימות ב"ידיעות אחרונות" בסוף שנות השבעים), בספר "בת-תימן" שבעריכת שלום סרי ("בת-תימן בזמר ובפזמון העברי") ומעל עמודי "אפיקים" ("לצייר פאות של תימנים"; על חלקם הפסיבי והאקטיבי של בני העדה התימנית באמנויות הפלסטיות בישראל).

כיוון שאיני יודע אם ומתי אזכה לכנס את החומר המגוון והעשיר הגנוז באוסף שלי בכריכה אחת, אני שמח להזמנת ידידי כאח לי, עורך "אפיקים", להדפיס מדי פעם בכתב-עת חשוב באמת כמה מהגנזים – ישנים וחדשים – השמורים עמי.

את כותרת הרשימה "לצייר פיאות של תימנים" שאלתי מהרומן "תמול שלשום" לש"י עגנון, בו תוארו תלמידי בית-הספר לאמנות "בצלאל". פרופ' בצלאל-בוריס שץ, מייסד בית-הספר (שנקרא, כמובן, על שמו של האמן המקראי בצלאל בן-אורי), היה גם זה שיזם ועודד צורפים, אורגים וחרשי עץ מבני-תימן לעצב במסגרת המוסד בבן-שמן ובירושלים את "מזכרות בצלאל" הזכורות לטוב, מכסף, עץ-זית ואריגים, ובכך סיפק להם עבודה, מחייה ותחושה של כבוד עצמי, ולמוסד עצמו – מקור הכנסה ממכירת המזכרות לבני הארץ ולתיירים.

בין תלמידי 'בצלאל' אז היה גם הצייר והסופר נחום גוטמן, בנו של ש' בן-ציון. בספרו החדש, "סוד אחיזת העיניים"– אסופת הרצאות על ספרות לילדים ועל ילדים (1999) – מזכיר המספר מאיר שלו את ציורו המלבב ודבריו החמים של גוטמן על "יחיא, הפועל התימני, המתקין את פנס הרחוב הראשון של תל-אביב" (עמ' 37), ומצטט את דבריו של האמן והמספר המופלא, שגדל בנווה-צדק:

"**בקיצור**, ראיתי במוכרי-הגלידות הערבים, בעגלונים הערבים, בסבלים, בתימנים שלנו, שהיו מכבי-סיד, בקמטים הצנועים של בגדי התימנים שעלו אז מתימן, באצילות שלהם – בכל אלה ראיתי קו ישיר של התבטאות, של מראה-עיניים, אשר לימים השתדלתי לתת להם ביטוי בציורים שעשיתי לסיפורי המקרא" (עמ' 47–48).

נראה שגם עגנון – שהכיר את נחום גוטמן הנער כבר בשנתו הראשונה בארץ, עת הוא עצמו גר בנווה-צדק – רחש חיבה מיוחדת לבני העדה התימנית. ברשימותיי הנזכרות לעיל, ב"ידיעות אחרונות" ציטטתי גם את המלצתו לבני כל העדות לאמץ את היגוי הדיבור התימני. אגב, דעה זו חלק אתו הרב קוק, שגם הוא חי בנווה-צדק.

ברומן "שירה", שראה אור במלואו רק אחרי פטירתו של עגנון, נזכרים בני תימן ובנותיה מספר פעמים, ותמיד בחיבה. כזהו, למשל, השוחט התימני (עמ' 88). בעמ' 85–88, כותב עגנון בהומור ובחן רב על בנותיהן של העדות השונות בארץ, ומודה כי לא פעם גרמה חריצותן של בנות תימן והיחס אליהן כאל עובדות מסורות לכך שלא נתנו את הדעת ליופיין ולחינן: "לעבודתן הבטנו, לחינן לא הבטנו" (עמ' 87).

בנות תימן העובדות בעבודות-הבית נזכרות כתריסר פעמים בכרך האיגרות "אסתר'ליין יקירתי" – אוסף איגרות של עגנון לאסתר אשתו, וכמה מאיגרותיה אליו, שנערך בידי בתם, אמונה ירון, ויצא לאור רק אחרי מותם של ההורים (הוצאת שוקן). כמעט תמיד נזכרת האישה ה"תימנית" בצמידות לתואר "המשרתת" – כך קרא אז עגנון לעוזרת הבית. כך, למשל, במכתבים מס' 68 ו-69, שנכתבו בירושלים באלול תרפ"ה. בראשון בין השניים מדווח עגנון לרעייתו, הנמצאת באירופה, מדוע עליו להפסיק את כתיבת המכתב: "כי הנה באה המשרתת התימנית והביאה את הלבנים המכובסים ועוד ועוד" (עמ' 119). ובמכתב הבא: "התימנית המשרתת אומרת: למה קונה האדון תמיד דברים עצובים? כלים לבנים עם פרחים, לפי דעתה נאים יותר" (עמ' 119).

חודשים מספר קודם לכן סיפר עגנון לאשתו כיצד ניצלו חייו וחייהם של בעלי הדירה בה התגורר אז בירושלים בזכותה של אישה תימניה "חרוצה מאד, בעלת רוח ואמיצת לב".

במכתב זה, מס' 35, שנכתב בטבת תרפ"ה, הוא מלגלג על עצלותו שלו, שכמעט עלתה לו בחייו. באחד הערבים עלה לחדרו שלו, והחליט "להדליק את המנורה ואת התנור" ולקרוא ספר, שכן "ספר היותר רע יכול להיות לפעמים חבר טוב". אולם בעודו יושב בחדר חש לפתע בריח חריף של עשן. הוא התעצל לרדת למטה כדי לבדוק את הסיבה לעשן, וניחם את עצמו במחשבה ש"בעל הבית מתרחץ באמבטיה ובודאי העשן חדר דרך התקרה". גם כשהעשן התגבר, עדיין התעצל לרדת. "חשבתי, יעבור! כמדומני גרוני מלא עשן".

כשירד סוף-סוף למטה, התברר לו שבעל-הבית לא נכנס כלל לאמבטיה. והעשן מתגבר ומתעבה. וזו השתלשלות הדברים בבית משפחת גרינהוט בלשונו של עגנון: "רחל (משרתת תימנית): היכן הגברת? מה ישׂ? שואלת רחל. עשן בחדרי! תכף אלכה ואראה".

ורחל באה וקרעה את הדלת וכל העלייה דולקת. צעקתי בכל כחי: גברת! גברת! עד כי לא יכלתי לצעוק עוד כי העשן סתם את פי. אבל התחזקתי וצעקתי רחל! כי את רחל

לא ראיתי עוד. היא נעלמה בתוך הלהבה.

רחל חרוצה מאד, בעלת רוח ואמיצת לב. היא לקחה את הכד ושפכה על האש ובכך שאבה מתוך הריזורור [המיכל] של מים אשר בעליה. כשעלתה בעלת הבית ואחריה השכן, כבר כבו את מרבית האש" (עמ' 47).

אישה תימניה אחרת, ושמה אסתר, נזכרת (ללא ציון מקצועה) בחיבה במכתב שכתב עגנון לילדיו בלייפציג שבגרמניה בתענית אסתר תר"ץ. שמה":

"**ראו** זה פלא אמכם אסתר תחיה נולדה בתענית אסתר, ואני אסתר עליה השלום נולדה בתענית אסתר, ואסתר בת דודתכם דבורה נולדה בתענית אסתר, ויש לי דודה בעיר וינה אסתר שמה וגם היא נולדה בתענית אסתר, וכולן נקראות על שם אסתר המלכה. כל בנות ישראל מלכות הן, אבל אמכן אסתר היא באמת מלכה, כך שמעתי מאישה אחת תימנית אסתר שמה שאמרה כל אסתר היא אסתר אבל אסתר שלך היינו אסתר אמכם שלי היא אסתר המלכה" (עמ' 187).

בשתי רשימותינו ב"אפיקים" ניסינו לשווא לאתר ציירים ארצישראלים מוקדמים מבני-תימן. משום כך כמעט קפצנו מכסאנו כשהגענו לסופה של הערת ההתנצלות הבאה, המופיעה במכתב מס' 42 של עגנון לרעייתו, שנכתב בירושלים באדר תרפ"ה:

"**את** התמונה שאמרתי לשלוח לך במכתב של יום ד' שעבר שכחתי לשים במכתב ובינתיים נתקלקלה ונתמעכה. באמת זאת לא הייתה תמונה אלא קריקטורה [כך!] עלי, בשעה שאני יושב וקורא והבית מלא והאנשים פוערים את פיהם ופותחים את עיניהם כגודל אמה והם עומדים איש על ראשו של חברו. התמונה הייתה מגוחכת מאד, כל אשר ראה אותה צחק מאד והיא מעשה ידי ילד תימני" (עמ' 67. השנה – 1925. ומדובר לא בציור, אלא בקריקטורה של עגנון, שהיא מעשה ידי "ילד תימני").

אורי צבי גרינברג

באותן שנים שבהן כתב עגנון לרעייתו, פרסם אורי-צבי גרינברג את שיריו העבריים הראשונים בארץ, בעיקר בשבועון הפועלים "הפועל הצעיר". בחצי-תריסר שירים לפחות מזכיר אצ"ג בין בני כל הגלויות והעדות, המתכנסים לישראל, גם את בני תימן: "אחיכם הקטן שברח משביו בתימן" (המהדורה החדשה של כל כתביו, כרך ג', עמ' 19); "אחי מבוכרה אפגניסטן ותימן / ופולין וליטא ורוסיה / שהם נורו בדרך או אבדו בים / ואו שהגיעו עד סף בית האם" (שם, שם, עמ' 158). או בשירו "לא כורי זהב", בו מציגים העולים את עצמם: "מרוסיה אנו ומפולין אנו; מתימן אנו ומלך אשכנז; / משבי בלקן ומנוף הקווקז". (שם, כרך ד, עמ' 120). גם בפרוזה הזכיר אז אצ"ג את "האחים הבאים אלינו מתימן ופליטי בבל המעטים, אחינו מן הבלקן" ועוד (קטלוג תערוכת אצ"ג בבית הספרים הלאומי, בעריכת חנן חבר, עמ' 90).

מזה עשרות בשנים מתגלגלת בארץ השמועה על אֶמרה מתנשאת וגזענית שהשמיע ביאליק כלפי עדות המזרח – אֶמרה הקשורה גם בגישה מתנשאת לערבים. בשעתו, כשהודפס דיוקנו של המשורר הלאומי על שטר כסף ישראלי, היו אף כאלה שסירבו או נמנעו מלהשתמש באותם שטרות, כנראה מחאה על ההתבטאות המיוחסת למשורר. בשעתו ציטטתי באחת מרשימותיי ב"ידיעות אחרונות" מתוך ספרו של המשורר אביגדור המאירי, "ביאליק על-אתר", בו מציין המחבר כי ישב ליד שולחן בית-הקפה שבצדו השמיע סופר אחר, סטימצקי שמו, את האֶמרה המעליבה. ביאליק ישב אֶמנם ליד השולחן, ונראה שלא מחה, אך הוא לא בעליה של אותה אֶמרה.

בשיריו וברשימותיו מגלה ביאליק יחס חם לבני עדות המזרח, וביניהם לבני העדה התימנית. כבר הזכרנו במקום אחר שבין הנערות שחורות העין בכפר הנוער מאיר-שפיה, עליהן כתב ביאליק את שירו ל"בנות שפייה", היו גם שתי נערות תימניות יתומות חינניות ומוכשרות – ברכה צפירה ושרה לוי-תנאי. ביאליק הקדיש זמן ומאמצים רבים גם לגאולת המורשת השירית של יהודי ספרד, ההדיר ועודד את הוצאתן לאור של מהדורות מדעיות של שירי משורר "תור הזהב", כתב על שמנואל הרומי, על "הבחור מפדובה", הוא רמח"ל ועוד. אבל אחת העדויות המרגשות ביותר על יחסו של ביאליק ל"נער תימני קטן" מופיעה ברשימה "על רגע אחד בחיי ביאליק", שהופיעה בשער השבועון "דבר לילדים" בעשרה בטבת (יום הולדתו של המשורר) תרצ"ז, במלאות שלוש שנים לפטירתו. וכך מסופר שם: "בוקר סתיו בתל-אביב. שמים מעוננים. השאון הרגיל בעיר. ביאליק יצא מביתו בדרכו לעבודה, עבודת כינוס אוצרות הספרות העתיקה בספר האגדה. מצב רוחו טוב עליו. הוא מספר דבר בדיחה באזני האדם המלווה אותו. אך פתאם, בפינת רחוב הכרמל, הפסיק באמצע, פניו נשתנו בן-רגע ונעצר במהלכו. עמד במקומו והסתכל בעיניים עצובות אחרי נער תימני קטן, עמוס סל גדול, מלא ירקות וצרכי אוכל. הנער היה כפוף מאד וגופו הדל נחבא כמעט מתחת לסל הגדול. רגליו הדקות היו נתונות בנעליים בלות וגדולות שלא לפי מידתו והן נגררות על פני המדרכה. שקע ביאליק בהרהורים קודרים. שתק. לא השגיח באנשים שעברו וברכוהו לשלום. עצבות ירדה אל עיניו שנצמדו אל הנער הקטן הנושא את הסל הגדול" (כרך ב, גיליון 14, 24 בדצמבר 1936).

מעל לעדות האישית הזאת, הנשמעת אמינה על אף הנעימה המלודרמטית שבה היא מסופרת, צירף נחום גוטמן מיודענו את אחד הרישומים היפים ביותר שאייר אי-פעם לשבועון הילדים: משמאל לציור נראית אישה גדולת-גוף, נושאת שמשייה, המתרחקת על המדרכה, ואחריה צועד הילד הקטן, חובש הכיפה, הכורע תחת משאו של הסל הגדול של מצרכי-הבית שהוא נושא עבורה מן המכולת. מימין ניצב ביאליק, חובש מגבעת, מקלו בידו, והוא מתבונן בצעיר במבט ספוג צער.

כשהופיעו הרשימה והציור בשער העיתון, הייתי רק בן כשנה וחצי. אבל שנים אחדות אחר כך, נתגלגל לידי כנראה כרך ישן של השבועון המנוקד, והרושם שחרתו בי הרשימה והציור שמור אתי עד עצם היום הזה.

אולי משום כך הופתעתי לא מעט, כשקראתי לראשונה לפני ארבע שנים במוסף-החג של "ידיעות אחרונות" סיפור בשם "המשורר הלאומי", המספר על יחס שונה לחלוטין של ביאליק לגבר תימני שעבד בגינתו. אשתקד שלח לי מחבר הסיפור, משה פינטו, בן רחובות, את ספרו "נמרים ברחובות", שכמה מסיפוריו נגעו ללבי והזכירו לי את ילדותי שלי במושבה-עיר זו. בספר כלול גם הסיפור על ביאליק, הממוספר הפעם במספר "המשורר הלאומי 1" (עמ' 118-123). לנוחיות קוראי "אפיקים"

שהספר או גזיר–העיתון אינם תחת ידם, אני מצטט קטעים מִספר.

אחרי שמתואר בסיפור ביקור של קבוצת ילדים בבית–ביאליק (מן הסוג הזכור לרבים מבני גילם של המחבר ושל כותב רשימה זו), מתאר המספר ביקור אחר בבית ביאליק – ביקורו של יהודי אשכנזי "כמו מתוך עיירה בסביבות ווהלין", הבא לביתו של המשורר הלאומי מס' 1 ומנסה לבקש שיתערב לטובתו בעניין כלשהו שלו בעיריית תל–אביב. וכאן בא התיאור המפתיע הבא: מן החצר נשמעו קולות ניסור. כנשוך נחש זינק ביאליק אל המעקה. זכריה עמד וניסר את ענפי האילן שעמד מול החלון הצפוני. ודאי מניה הורתה לקצץ את הענפים שכבר חדרו מבעד לחלון. "מספיק! מספיק!", זעק ביאליק. זכריה הפנה את ראשו, לא הבחין בביאליק והמשיך במלאכתו. ביאליק התמלא זעם וזינק אל המדרגות. היהודי האחרון: "מר ביאליק, מה בדבר הניירות?".

כשחמתו חומרת בתוכו, נפנה ביאליק אליו ועיניו יורקות אש, "החוצה!", מהסס עבר לידו היהודי וירד במהירות במדרגות.

"**נא** לסגור את הדלת", אמר ביאליק בנימוס. לפתע נזכר בזכריה. "מארת אלוהים על מניה וזכריה. יהי זכרם ברוך", אמר ושעט לעבר החצר. אגרופיו כבר מורמים באוויר.

"**בן–ערב** [!] שכמוך! מה אתה עושה?!".

זכריה נפנה אליו.

"**אדון** ביאליק, גברת מניה...".

אזכור השם גרם להתפרצות.

"**הו**, נידח מנידחי ישראל, מדוע לא נשארת בנידחותך? הוא אחר, לשם מה באת? לקטוע? לחמוס? להרוס?".

ביאליק הביט בענני האילן הכרותים. הו, האין מנוס מפני המניות?

"**הו** בור ועם הארץ שכמוך".

"**אדון** ביאליק, במחילה, אני לא בור...".

דמעות עמדו בעיני התימני. ביאליק נרתע לאחוריו. שטף דיבורו פסק. לרגע לא היה יכול להחליט אם להמשיך במתקפה או לחדול. הוא הביט חליפות בדמעות ובעץ, ואז אמר בארשת פנים טובה:

"**סלח–נא**, זכריה, סלח–נא. נפלה טעות. מניה לא צריכה... בוא נשתה תה".

"**אני** מציע קפה לכבודך".

משהו בעמידתו ובאמירתו של התימני מנע את ביאליק מלסרב.

"**ניכנס** אליי", הציע ביאליק.

"**לא**", אמר התימני. "כאן נשפות מים".

"**כאן**?".

"**כן**. מספר עצים, מדורה, פינג'אן, קפה וסוכר יש לי".

"**עצים**?", שאל ביאליק. התימני הביט בו בחצי חיוך.

"**כבר** ניסרתי אותם, אדון ביאליק, להדביק אי אפשר".

משהו ממזרי יש בבני–מזרח אלה, הרהר ביאליק בינו לבין עצמו. מין שילוב מוזר של ממזרות וכבוד עצמי מופחת. אולי ירצה על זה ב'עונג שבת'. לא. רעיון טיפשי (עמ' 116).

עד כאן הסיפור.

יש להניח שמחבר הסיפור לא שוחח עם ביאליק מעולם, ואת סיפורו זה – כסיפור האחר בקובץ על משוררים אחרים, צעירים מביאליק – בדה מלבו לאחר שקרא ושמע רשימות וספרים על חייו ואופיו של ביאליק, יחסיו עם רעייתו, ואין ספק שגם האמרה בגנות עדות–המזרח, המיוחסת לביאליק, חִלחלה לסיפור ("בן–ערב שכמוך", מכנה ביאליק את זכריה, גוזם העצים).

יש בסיפור כמה משפטים הנראים כיום רחוקים מאותה "תקינות פוליטית" שהכול עוסקים בה, ואפילו מביכים. ביאליק – שהיה ידוע כחם–מזג ושלוח–לשון – מגדף גם רעייתו שלו, ומאשים את זכריה לא רק בעקירת נטוע אלא גם בבגידות. אך ראוי מיד לציין שבהמשך הסיפור מתהפך הגלגל, ולפתע מתגלית גם חיבתו של ביאליק לגנן התימני שבחצרו, לעדה התימנית, ולעדות המזרח בכלל.

ומדובר – יש להזכיר זאת שוב – בסיפור בדיוני.

מבוכה דומה חשתי תחילה גם כשקראתי את הספר "סביבה עוינת", שפרסמה אורלי קסטל–בלום בשנת 1989. המחברת בעלת ההומור והאירוניה, המשכילה בדרך כלל להתלוצץ בשנינות על ה"טרנדים" האופנתיים של בני גילה, הפתיעה אותי כששילבה לפתע בסיפורה צעיר תימני דווקא בהקשר שאינו מן השגרתיים.

במהלך הסיפור "ובאמצע מעשה האהבה" מספר אחד הגיבורים, האוהב לספר בדיחות (ומדובר בכוונה בבדיחות תפלות, הרחוקות מכל תקינות פוליטית) על "איש אחד, מסודר לגמרי בחיים, אשכנזי עם מכונית ובית ומשפחה, שהלך יום אחד ברחוב לילנבלום בתל–אביב לקנות דולרים שחורים, ניגש לתימני אחד, וקנה ממנו איזו בוכטה. והתימני, אחרי שנתן לו את העודף, אמר לו: "נחש מה?", והקונה נבהל לגמרי, כי פחד שהתימני הולך להגיד לו שהדולרים שקנה עכשיו מזויפים, ויתחיל לרוץ, והרי ידוע שאי–אפשר לתפוש תימני רץ. אז האשכנזי שאל את התימני בחרדה גדולה: "מה?". והתימני אמר לו: "תפוח אדמה", וחטף התקפת–צחוק, וסיפר לאשכנזי שהוא עושה את הטריק הזה לכולם, במיוחד לייקים כמוהו" (עמ' 85).

בניסיונה להמחיש את חוסר הטעם וההומור של גיבורה, חוזרת אורלי קסטל–בלום (שם משפחתה לפני נישואיה, קסטל, מעיד על כך שהיא בת למשפחה של יוצאי–ספרד, כמשה פינטו למשחק–הלשון הפולקלורי המקובל של הילדות הארץ–ישראלית, "תגיד–מה–תפוח–אדמה", המופיע גם ב"שיר השכונה" של להקת "התרנגולים". אך מעניין שמוכר הדולרים המזויפים ברחוב לילנבלום הוא תימני דווקא. כמה סוחרי–דולרים תימניים עמדו שם, ברחוב לילנבלום? ואולי ניסתה המחברת גם בנקודה זו להביא את הדברים לפני אבסורד.

ציטטנו משירים של אורי–צבי, ונסיים הפעם בציטוט מתוך שירה של משוררת עולה חדשה, שהגיעה אלינו גם היא ממזרח–אירופה. שמה חוה ברכה קורזקובה, והיא דוקטורנטית באוניברסיטת בר–אילן. גם בשירה "דברי אלי, עברית", הנכלל בספר השירים שלה "כותנת הפסים", שיצא לאור אשתקד (והוא מצוטט במלואו בגיליון יוני 1999 של כתב–העת "קלף", היוצא על ידי אגודת הסטודנטים באותה אוניברסיטה) מופיעים שניים מבני תימן בהקשר מפתיע. בדבריה על הלשון העברית, שאותה רכשה זה מכבר, מוסיפה לפתע המשוררת, ששפת ילדותה ונעוריה הייתה הרוסית: "כי אין לי אהבה, וחריזה קופצת / מתימני אחד לתימני אחר".

מי יודע? אולי מתקשרים דברים אלה לדברים שאמרו עגנון והרב קוק על היגויים העברי של בני תימן.

אותה שפה, אותן מלים, אך משמעויות שונות

מאת יואב מרחבי עו"ד

לעיתים, אותן מלים באותה שפה, יש להלן משמעויות שונות ואחרות, אצל אנשים שונים המשתמשים באותן מלים.

הא לך, קורא יקר, דוגמא מאלפת.

סבי ז"ל שלום בן סעדיה מרחבי, עלה ארצה בשנת 1908. "עלה" אמרנו? ליתר דיוק צעד ארצה – ברגליו, את רוב הדרך, מתימן לארץ, חלק מהדרך על גבי חמורים, חלק בספינה רעועה, אך את רוב הדרך עשה ברגל. לא נלאה אותך עכשיו, קורא יקר, בכל תלאות הדרך, והנסים והנפלאות שקרו אותו, ועוד רבים כמותו, במצעד הגדול, מחוז חיידאן–צעדה–ברס, המחוז הצפוני ביותר של תימן עד בואכה יפו, אשר בארץ הקודש, אך נספר לך סיפור אחד מימיו הראשונים בפתח–תקוה.

באותם ימים רחוקים, כמעט כל יהודי שהגיע ארצה, הגיע דרך יפו, ומשם, הלך (על פי רוב) ברגל, לפ"ת, היא, אם המושבות, כך עשה גם סבי ז"ל.

נקדים כמה מלות הסבר, לכמה מושגים.

בתימן של אותם ימים, המושג "מסעדה" לא היה קיים. בוודאי, לא באותו מחוז, צפוני ונידח של תימן. ולכן, לא הכיר סבי כלל, את המושג "מסעדה", אליה נכנס עובר אורח לשבור רעבונו.

בנוסף, המושג "סעודת מצווה", היה, חלק מהוויותיהם של יהודי תימן, לפיו, אם נתקלת באירוע של "סעודת מצווה" כגון, ברית מילה, ויוצא בזה, "נתפסת" וחייב היית להיכנס לאותו בית ולאותו מקום, שבו נתקיימה סעודת המצווה, ולא יכולת להתעלם מקיום המצווה, אפילו אצה לך הדרך, לכן, אם יש סעודת מצווה, במקום בו אתה נמצא באותו רגע, כמו שנאמר "לא תוכל להתעלם", חייב היית להיכנס, לסעוד את ליבך, תוך שאתה מכוון, לא לתועלת וההנאה האישית שלך, אלא לקיים המצווה.

עליך הקורא, לדעת, עוד מושג, והוא, שבתימן, לא נשלחו "הזמנות" לסעודת מצווה, אלא, הכל, הסתפקו בתליית שלט על דלת הבית, בנוסח קצר "**ברוכים הבאים**", ובזאת "הזמינו", כל אדם להשתתף בשמחה, ולקיים מצווה שנקרתה בדרכו, אפילו אינו מכיר את בעל השמחה.

עוד מושג עליך לדעת, ידידי הקורא, והוא, מי הוא האיש שמשרת את הקרואים בסעודת המצווה. ובכן, יהודי תימן השתדלו בכל מאודם, לנהוג כפי שנהגו אבותינו הנערצים, אברהם, יצחק ויעקב. על אברהם אבינו, נאמר "והוא עומד עליהם" דהיינו, לשרת את שלשת המלאכים שנתארחו בביתו. הוא שירת אותם אישית, ולא עבדיו ומשרתיו, וכך נהגו יהודי תימן. הם שירתו אישית, את כל הבאים לסעודת מצווה שבביתם, ולא הזמינו "מלצרים", לעסוק במלאכה זו.

ויהי היום, וסבי ז"ל פוסע בעיר הקודש פ"ת, תיבנה ותכונן, ובמרכז "המושבה" בשנת 1908 הייתה מסעדה, אשר הזמינה לקוחות לסעוד בה, על ידי השלט "ברוכים הבאים".

סבי ז"ל ראה שלט זה, ולפי מושגיו "נתפס" בה, וחויב על פי דרכי אמונתו ומושגיו, להיכנס ולהשתתף בקיום מצוות "סעודת המצווה".

הוא נכנס מבויש קמעא, שכן אינו מכיר איש. בתוך המסעדה ישבו כמה אנשים, והוא התיישב בצד. לפתע, ניגש אליו אדם, ושואלו "מה תאכל"? שאלה זו לא הייתה מוכרת לו כלל, וכי אורח מעיז פניו ואומר "אני אוכל מרק?" או שמא יאמר חס ושלום "אני אוכל בשר?" או "אני אוכל סלט?".

מוזרה התנהגותו של "בעל הבית" הזה, חושב סבי, ואילו המלצר חושב, מוזר הוא הלקוח הנחמד הזה, הוא מתבייש לומר מה רצונו לאכול? אכן מפגש מוזר.

סבי, ברוב ענוותנותו, מפטיר תשובה שממנה משתמע בערך כך. "מה אוכל? מה שיש לכם, ומה שטוב בעיניכם". כך הרי נוהג אורח. גם המלצר, כלומר בעל הבית, כלומר המארח, בעיני סבי, נחלץ יפה מאותו שיח של חרשים, ומפטיר לפני סבי, "תאכל מרק?" סבי הנהן בראשו, והנה הוגשה לפניו צלחת מרק ופת בצידה.

כמנהג תימן, ממתין סבי שמישהו יברך ברכת "המוציא" בעבור כולם, אך איש אינו מתפנה לכך, ואף אחד מן "המוזמנים" לא עושה זאת, וכאשר היה כבר ברור, שהמרק מתקרר, עושה סבי מעשה, מזמין את "בעל הבית" כלומר את המלצר, לשבת לידו ולשמוע את הברכה, והוא עצמו מברך "המוציא לחם מן הארץ" ואוכל.

משסיים לאכול, ניגש אליו המלצר, כלומר "בעל הבית" בעיני סבי, ושואלו, "מה תשתה"? ושוב חושב סבי, מוזרים הם אחינו שאינם מבני תימן, וכי הוא יכול לצוות על בעל הבית, מה יגיש לאורחים לשתות? מרוב בושה, העדיף סבי לשתוק, ואז בא המלצר, (כלומר בעל הבית) לעזרת סבי, שראה אותו נבוך, והחליט במקומו. קם והגיש לו כוס קפה.

יפה נפתרה הבעיה חושב סבי, אך מה הטעם של הקפה הזה? חשב סבי, איזה קפה זה בלי "חוויג" איזה טעם חסר טעם לקפה הזה. אך שוב, ברור, אורח, כמובן, אינו יכול להרהר אחר מעשיו של בעל הבית, לא כל שכן, על טעמו באוכל ובמשקה, שהוא מגיש לאורחיו.

שוב ממתין סבי "שהעסק" יתנהל כמקובל בתימן. כלומר שמישהו מכובד מבין הקרואים, יאמר כמה דברי הלכה, או "טעם" מן התורה והתלמוד, ולאחר מכן יברך "ברכת המזון", עבור כל המוזמנים הסועדים.

אך תוחלתו נכזבה, המתין שעה קלה, אך אין קול ואין קשב. יהודים מוזרים אלה, חושב שוב סבי בלבו, אך כמה זמן הוא עוד יכול לחכות?

לבסוף העז פניו, ונזכר בפתגם חז"ל "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש" חשב בלבו, אעשה מעשה נועז, ואקח היזמה לידי, ואברך אני, ברכת המזון בקול רם, בעבור כולם, כאילו נתבקשתי לכך על ידי בעל הבית, כמקובל, בכל סיומה של סעודת מצווה. קם ועשה, נטל ידיו, וקרא "לבעל הבית", כלומר, למלצר, לשבת לידו, כדי שישמע, לפחות הוא, את ברכת המזון מפי סבי.

←

המלצר, גם הוא סבר, מוזרים הם אחינו התימנים, מה הלקוח הזה נותן לי כל הזמן פקודות לשבת לידו, כשהוא מברך ברכת "המוציא לחם מן הארץ", ועכשיו כשהוא רוצה לברך "ברכת המזון" . יברך הוא לעצמו ויניח לי, חושב המלצר בלבו, ואינו יודע, כי בעיני סבי, הוא כבר עלה למעלת "בעל הבית".

מכל מקום, הלקוח עושה רושם נחמד, חביב ולא יהיר, וחובה על כל בעל עסק "לשמור" על לקוחותיו, ולכן עשה רצונו של סבי, ונתיישב לידו. ואולי גם חשב שיזכה בטיפ.

סבי החל לברך "ברכת המזון" וכמובן ברכה זו נתארכה. שכן, חייב סבי, כמי שמברך ברכה זו בסעודת מצווה, להאריך ולברך את "בעל הבית הזה", וכן "אשתו, בניו בנותיו ותלמידיו" וכן את "הרך הנולד" "שהובא בבריתו של אברהם אבינו", וכן, עוד כמה ברכות טובות ומועילות לאירוע משמח זה, ובעיקר לברך את "בעל הבית" "ששולחנו לא יחסר, "ויהיו בו כל מעדני עולם", ועוד כיוצא בברכות אלו. והרי ברכות אלו, יש לומר באזני "בעל הבית" ושיענה "אמן" אחרי כל ברכה וברכה.

חושב סבי בלבו, כמה שונים ומשונים מנהגי אחינו בני אשכנז, שאפילו כשהוא מברך בקול רם, איש מן "המזמנים" לא הצטרף אליו לשמוע את "ברכת המזון", ולא עוד, אלא שהתנהגותם חסרת הטעם הייתה יוצאת דופן, שאפילו לא טרחו, להפסיק את שיחם ושיגם בינם לבין עצמם, ולענות "אמן", כאשר הוא אומר את הברכות בקול רם. אכן, חושב הוא בלבו, יבואו ימים ויהיה צורך להסביר להם, כיצד מתנהג יהודי ירא שמיים ובן תרבות, באירועים מסוג זה. אך אז, חושב הוא בלבו, נניח עניין זה לזמן אחר, מתאים יותר.

לבסוף, הגיעה שעת הפרידה. סבי קם ממקומו, נשק לידו של "בעל הבית" לאות תודה ואמר "שלום", ופסע לעבר היציאה ואז נזעק המלצר, ואומר לסבי, "ומה עם הכסף?"

"לא", אומר סבי, בענוותנות, "כל הברכות שלי בלי כסף" "חס ושלום".

השמעתם? ממתי יהודי מקבל כסף עבור ברכותיו לבעל הבית שקיים סעודת מצווה?

הא שאמרנו, אותה שפה, אותן מלים, אך משמעויות שונות לגמרי. אז למה נכתב בספר בראשית "ותהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחרים?" קושיה. ■

"הבית – ירושלים"

העיירת מזלית חצרוני לבית טביב

"מזלית חצרוני הינה ילידת ישראל, ומתגוררת בקרני שומרון מזה 20 שנה. עיקר ציוריה עוסקים בנופי ארץ ישראל. נושא הבית, הבית האישי, הפרטי והבית הלאומי", ומדינת ישראל לוקחים חלק רחב ודומיננטי מאד בציוריה. מזלית מושפעת מהסביבה הטבעית הקרובה, בה היא מתגוררת ויוצרת.

כאשר מתבוננים ביצירות של האומנית, מבחינים בטכניקה ייחודית של הנחת צבע דרכה היא מצליחה להעביר את חוסר הלבטים ואת העקרונות המנחים אותה אל הבד. רוב עבודותיה של מזלית מבוצעות בצבעי אקריליק, בטכניקה מעורבת, במשיכות מכחול דינמיות בצבעים עזים ורכים כאחד שיוצרים מרקם עשיר ומגוון. הסגנון נוטה למופשט כאשר ישנם רמזים סימבוליים בתוך הציור, כמו למשל: מוטיב "הבית" ו"הסולם" שחוזרים על עצמם במרבית ציוריה".

(האומנית **עליזה פרקש** אוצרת התערוכה בנשר)

"אני חשה בגופי את הסכנה לביתי הפרטי והלאומי כאחד. סכנה זו מוחשית מאוד לגביי. היא מעסיקה אותי מאוד, ואינה רק סכנה מצד שכנינו – מחוץ! אלא סכנה מבית: פיצול בעם, הקצנה, חוסר סבלנות וסובלנות, שחיתות המידות...

יש קריאה להצלה, לעזרה, לתקווה... על ידי הסולם...

נושא ציורי הוא הבית – הבית הלאומי, מדינת ישראל. אני מציירת את נופי הארץ, אֲמָא אדמה תוך דאגה לביטחונה ולשלומה לאיכותה, כשהתייחסות מיוחדת יש לי לירושלים עיר הבירה שלנו! עיר דוד, ירושלים אליה נשאו עיניים אבותינו בגלותם מכל קצוות תבל, בכמיהה, בערגה... לך נכספה נפשי מפאתי מערב.

ירושלים שעליה אני מרגישה את האיום הגדול ביותר...

כמובן, שבעיניי ירושלים מופלאה, יפהפייה, "יפה נוף, משוש תבל, קריה למלך רב"...

בריקוד ובשירה אני מנסה להביע את אהבתי זאת, את התפעלותי ואהבתי לה... אך בציור אני לא מראה את יפי ירושלים... אלא מנסה להעביר את דאגותיי, את חששותיי, את פחדי לעתידה של ירושלים המאוחדת. בערמה ובתכסיסים מנסים לקרוע מאתנו את ירושלים!".

(מזלית חצרוני)

עבודותיך מטפלות בנושא קרוב ללב וחשוב לכולנו – הבית, והבית הישראלי נמצא בימים אלה, לדעת רבים וטובים, באיום חמור מבחינות רבות.

ציורייך מבטאים את המצב ואת חרדתך בעצמה ובצורה ישירה. לכן הם קודרים למדי. המוצא מרומז על ידי הסולם המתעלה מעלה – בכל זאת יש תקווה... חוזקו של המסר שלך הוא בהתרכזותך בעיקר, תוך ויתור על פרטים ודקויות. אך במקביל לעבודותיך היה לי העונג לפגוש גם אותך אישית – אישה כה נחמדה, מלאת חיים ואנרגיה... מלאת אור... מפעלך בהדגשת מצב הסכנה לבית, הוא מפעל חשוב וגדול... ■

יש תרבות אחרת*

תרבות ש"ס זכאית להקצבות מהמדינה לא פחות מהתרבות המערבית

מאת ענת פלדמן**

יש במדינה תרבות אחרת. צרכני אותה תרבות אינם מכירים את כוכבי וכוכביות הצמרת שתרבות הריטינג מעלה לראש מוספי התרבות של העיתונים. רכיליאי הצמרת המופיעים בתוכניות הטוק-שואו השונות אינם מדברים בשפתם ואינם כותבים בעבורם.

צרכני אותה תרבות גם אינם מכירים את הקאמרי או את הבימה. אין להם מושג מי הם חנוך לוין ועדנה מזי"א. שלמה ארצי או ריטה אינם מושמעים אצלם בקומפקט דיסק במכונית. לרובם גם אין מכונית. ילדיהם אינם הולכים למתנ"ס השכונתי בשל התכנים התרבותיים שבו ובשל העירוב בין בנים לבנות.

אבל גם להם יש תרבות. אצלם תרבות פירושה הרצאה בפרשת השבוע או בנושאי משפחה. אצלם בית הכנסת מתפקד כמו המתנ"ס השכונתי, מקום שבו מתכנסים ילדי גן ותלמידי ישיבות. גם להם יש זמרים ושחקנים, ואפילו זמרות ושחקניות. מישהו שמע על נער הפלא ברק כהן או על להקת הנשים "ניצוצות"? גם הם מבלים בימי כיף ובעבדי תרבות. גם להם יש מכוני מחקר העוסקים באקטואליה, כגון המכון למצוות התלויות בארץ.

הם הפריפריה החרדית המזרחית, זו שנהוג לכנותה "הש"סניקים". זוהי הפריפריה הנמצאת במקום הנמוך ביותר כמעט במדינה. מתחתיה אפשר למצוא רק את הערבים. הש"סניקים הם הציבור שבשמו מבקשת תנועת ש"ס תקציבים לעמותות, לישיבות, לגני ילדים, לפעילויות תרבות שונות.

הבועה התל אביבית מזדעזעת כאשר תנועת ש"ס צוברת כוח וגדלה מבחירות לבחירות. הבועה התל-אביבית סבורה שהיא מייצגת את התרבות והערכים של החברה הישראלית, לכן אינה מבינה מה קורה למדינה. כיצד ייתכן שהמדינה שהקימו "יפי הבלורית והתואר" נאלצת להיכנע ל"סחטנות של ש"ס"?

צרכני התרבות הישראלית המערבית, אלה הנהנים מקונצרט של הפילהרמונית או מלהקת בת-שבע, אינם יודעים שישנה גם תרבות אחרת. לאותה תרבות, לאותם צרכני תרבות, מגיעות הקצבות מהמדינה בדיוק כמו לתרבות המערבית. תרבות ש"ס נמצאת בסביבת בתי הכנסת ומוסדות החינוך החרדים המזרחיים, בדיוק כמו שתרבות המערב נמצאת במרכז תל-אביב. לאלה כמו לאלה מגיע לקבל נתח ממשאבי המדינה.

תנועת ש"ס הוציאה את הספרדים מתוך הפריפריה והכניסה אותם לשיח התרבותי הישראלי. היא מקפידה שמשאבי המדינה יחולקו באופן שוויוני בין שתי התרבויות. היא מייצגת את הספרדים שאינם מתביישים בתרבותם. את הפריפריה הדחויה שנאלצה להסתפק בפירורים ולהגיד תודה על שבכלל מתייחסים אליה. תנועת ש"ס היא המפלגה היחידה הדואגת באמת לקדם את עניינם של שולחיה.

אין כאן מלחמת תרבות בין המערביות האשכנזית לבין הספרדיות המסורתית. יש כאן שתי תרבויות שונות: אחת שואבת מקורותיה מאירופה וארצות הברית, האחרת מהיהדות. האחת חילונית והשנייה מסורתית. הבעיה מתחילה כאשר תרבות אחת, המערבית המודרנית, מבקשת להשתלט על התרבות האחרת, זו המסורתית. נציגיה, הסמוכים ובטוחים שהם נציגי הנאורות והדמוקרטיה, מתעוררים לזעוק בכל פעם שמוסד תורני מקבל הקצבה מהמדינה.

מעצבי התרבות הישראלית אינם מודעים לתרבות המשנה המתפתחת כאן. הם רואים את עצמם כנציגיה של התרבות הישראלית האחת והיחידה. לכן הם מופתעים בכל בחירות מחדש מהתעצמותה של ש"ס. אם היו מכירים את מדינת ישראל האמתית, זו שמחוץ לגבולות מדינת תל-אביב, היו מבינים טוב יותר את החברה הישראלית. אבל למה לקלקל את ההצגה? היא כה יפה ותרבותית, מודרנית ואיכותית.

אני אגיד לכם למה. כי 430,000 איש החליטו שגם להם יש תרבות, והם בהחלט מתכוונים לקלקל את ההצגה, עד שיעלו אותם על הבמה.

---

* פורסם ב"הארץ", יום חמישי, ו' באייר תש"ס (11.5.00).

** ענת פלדמן כותבת עבודת דוקטורט באוניברסיטת בר-אילן על הגורמים להצלחת ש"ס.

ילקוט תימן - לקסיקון

מאת יוסף שער

בימים אלה, יצא לאור, בהוצאת "אעלה בתמר" **"ילקוט תימן – לקסיקון"**, בעריכת פרופ' **יוסף טובי** ומנכ"ל **"אעלה בתמר"** איש האשכולות, רב הפעלים – **שלום סרי**. הלקסיקון **"ילקוט תימן"**, יצא לאור בסיוע **משרד המדע התרבות והספורט והמכון לחקר הקרן הקיימת לישראל** ומר **צבי ימיני** יו"ר **אצ"ג**.

הספר שיצא לאור בכריכה קשה, בהוצאה מהודרת, כולל למעלה מ-1000 ערכים, המקיפים מגוון תחומים: אירועים היסטוריים, יהדות, מנהגים, מקומות ישוב, בישראל ובתימן, אישים בתחומי הדת, החברה, היצירה הספרותית והאומנותית, משלחי-יד, התרבות החומרית – לבוש, תכשיטים, כלים מאכלים ועוד.

בראש מערכת הלקסיקון פעל **הרה"ג יוסף קאפח** זצ"ל, ולידו: **פרופ' שלמה מורג** ז"ל ויבדלו לחיים ארוכים וטובים, **פרופ' יהודה ניני, פרופ' יוסף טובי, פרופ' אמנון שילוח, ד"ר יחיאל קארה** והמנצח על המלאכה, הסופר והחוקר – **שלום סרי**.

עשרים ושמונה, מטובי חוקריה של יהדות תימן, חיברו את ערכיו הרבים של הלקסיקון. הערכים כתובים בסגנון השווה לכל נפש, בדרך הקיצור, בחינת מועט המחזיק את המרובה. ההוצאה הראשונה, הכוללת, כאמור, למעלה מ-1000 ערכים בלמעלה מ- 300 עמודים, אינה מתיימרת להקיף את כל הערכים האצורים במורשת יהדות תימן ומצפה מן הקוראים המשכילים לשתף פעולה ולהאיר את עיני העורכים בערכים חשובים נוספים, שתישקל הוספתם לקראת המהדורה השנייה וכן לקראת המהדורה האנגלית, שעתידות לצאת לאור בקרוב.

הלקסיקון "ילקוט תימן" ממלא צורך חיוני. יסייע רבות לכל המתעניין במורשת יהדות תימן, תולדותיה, אורחותיה, יצירותיה, אישיה הדגולים, יוצריה ובוניה. פרסום זה יהיה "ספר חוקם" של סטודנטים, תלמידים במוסדות חינוך ואנשים מן השורה.

כל המבקש לזכות עצמו, או זולתו, בשי נאה, ובעל ערך ירכוש ב**"עמותת אעלה בתמר" (טלפון – 03-5170394)** את הלקסיקון המפואר – **"ילקוט תימן"**. ■

נֵזר יהדות תימן ופאֵרהּ
הרה"ג יוסף קאפח נע"ג

מאת ד"ר צמח קיסר

אקדמות מילין

במוצאי תענית שבעה-עשר בתמוז התש"ס השיב את נשמתו לבוראו – הרה"ג יוסף קאפח, אחד מגדולי תלמידי-החכמים שהצמיחה יהדות תימן בכל הזמנים, וגדול החוקרים המבינים והעושים במשנתו של הרמב"ם – בדורנו[1]. הר"י קאפח, אציל הנפש ויקר הרוח, היה מאחרוני השרידים של גאוני תימן, שהאירו באור-יקָרוֹת את פניה של יהדות תימן, ועם נפטרותו – נפער חלל ענק, עד שיהודי תימן חשים עצמם מיותמים, ללא מנהיג וללא רועה רוחני בשיעור קומתו של רבֵּנו.

לבד מצניעותו, נועם הליכותיו וידענותו המופלגת בכל חדרי התורה, ייזכר הר"י קאפח, כמי שהוציא את טֶבֶּהּ ואת טבעהּ של יהדות תימן לאוויר העולם, שעלה בידו לפרסם כ-200 מאמרים[2] שנתפרסמו באכסניות שונות, כמו גם להדיר, לתרגם ולפרש עשרות ספרים, במגוון רחב של תחומים בחכמת היהדות: הלכה, מדרש, מנהגים, שו"ת, פילוסופיה, לשון וטעמי מקרא, היסטוריה, מורשת יהדות תימן, תרגום כתבים מערבית לעברית ועוד. ואולם, גולת הכותרת של מפעלותיו של מו"ר היא פִּרסום מהדורה חדשה של ספר "היד החזקה" להרמב"ם, שהכנתה נסתיימה, לאָשרנו, לפני שנים אחדות[3]. נוסח מהדורה זו של "היד החזקה" – המושתת בעיקר על כתבי-יד תימניים – חשיבותו מרובה ביותר, בשל היותו מזוקק שבעתיים ונקי משיבושי דפוס ושיבושי מעתיקים, זאת לבד מביאור מקיף ורחב המעטר את המהדורה העולה באיכותו ובכמותו על כל הפירושים שנכתבו עד הלום על "היד החזקה", והנשען על כשלוש מאות חיבורים – נושאי כליו של הנשר הגדול[4]. ואף גם זאת: לבד מן הפירוש הענייני המקיף, שיקע הר"י קאפח פעמים הרבה גם הערות מחכימות שלא יסולאו בפז, שבהן ציין, כיצד נהגו בתימן בעניינים אלו ואחרים בדורו ובדורות שלפניו ולפני פניו. מהדורה זו של "היד החזקה" שהיא למעשה מפעל אדירים של יחיד[5] – מלומדים וחוקרים העמידו על מיוחדותהּ, משובחותהּ וחִין-ערכָּהּ, ואמרו עליה שירי שבָּחה והלל. דיי אם נביא כאן את דבריו של פרופ' יהושע בלאו[6], המכוונים בעיקר לחשיבות **הנוסח** של מהדורת הר"י קאפח: **"הוא** [=הר"י קאפח – צ"ק] **מגיש לנו את הנוסח הטוב ביותר של החיבור הנדון** [="היד החזקה" – צ"ק], **הוא נוסח תימן. אנו מברכים אותו שימשיך במפעלו ויזכה את כולנו בנוסח המנופה של היד החזקה".** במקום אחר[7] נכתב על מהדורתו כדברים האלה: **"באלפי העמודים שבספרים אלו נמצא אוצר בלום של פירושים וגירסאות, חידושים ומקורות, מנהגים ומסורות, פסקי הלכה ובֵּרורי שיטות, אוצר שקשה להישאר מולו שווה נפש".**

מן הענייַן לציין על אתר, כי את ידענותו המופלגת של הר"י קאפח בכתביו ההלכתיים והפילוסופיים של הרמב"ם – אלה שנכתבו בלשון הערבית, ו"היד החזקה" שנכתב בלשון העברית – הוא רכש בתימן בעודו עוֹל ימים, מפי אביו דויד ובעיקר מפי זקֵנו, הרב הישיש, ר' יחיא קאפח זצ"ל, שכידוע, היה תלמיד-חכמים מובהק, מן הגדולים שהעמידה יהדות תימן בדורות האחרונים, ואביהּ-מחוללהּ של התנועה הרציונליסטית בתימן, תנועת "דור-דֵעה". וכך מתאר הר"י קאפח את חינוכו לאהבת רס"ג והרמב"ם[8]: "משחר עלומַי גדלתי וחונכתי לאהוב ולהעריך את תורתן של שני שרי צבאות ישראל, תורת **רבֵּנו סעדיה גאון** בפרשנות המקרא וראשית המחשבה, ותורתו של **רבֵּנו משה בן מיימון** בהבנת הגמרא, בהלכה למעשה, ובהמשך יסודות התורה". במקום אחר[9] ראה לציין: "חנני עומד בפני כל קהל חובבי **תורת רבֵּנו**

---

1 *ואלמלא דמסתפינא, הייתי מציין: גדול החוקרים המבינים והעושים במשנתו של הרמב"ם* **בכל הדורות.**

2 *כ-110 מהם נקבצו ובאו ב"כתבים" (שני כרכים, ירושלים תשמ"ט), שאיסף וערך בשום-שכל ובטוב-טעם פרופ' יוסף טובי, מן החוקרים המובהקים של יהדות תימן בדורנו. רשימת כל פרסומיו של מו"ר (עד שנת תשמ"ח) נתפרטו ע"י הנ"ל בסוף כרך ב, ואף בחוברת מיוחדת:* **כתבי הרב יוסף קאפח,** *ירושלים תשמ"ט.*

3 *כג כרכים, ירושלם, תשמ"ד – תשנ"ו.*

4 *"וגבול ומכסָה קבעתי אז על עצמי, לעיין ולתמצת* **כשלש מאות חִבורים** *(הר"י קאפח בהקדמתו לכרך א של מהדורתו, עמ' טו).*

5 *"אך הואיל ואין לי, לא צוות עוזרים...לא צבוּר מגיהים...לא חבורת מעתיקים...* **כי יחיד ועני אני** *(הר"י קאפח, שם).*

6 *פעמים, 25 (תשמ"ו), עמ' 147.*

7 *הרב יואל קטן, מקור ראשון (כ"ה בתמוז תש"ס), עמ' 26. גם שר החינוך לשעבר, זבולון המר ז"ל, הפליג בשבח מהדורה זו (דף לתרבות יהודית, אלול התשנ"ו, עמ' 6): "מפעלו הוא מפעל יחיד, שאפילו הייתה חבורה של תלמידי חכמים עושה אותה, היינו מתפעלים מרוב חכמתם ומעריצים את גדל המלאכה שהשלימו ... אבל לא חבורה, אלא אדם אחד ויחיד*

ניצח על המלאכה האדירה שהושלמה, וכל אבן ואבן שהניח בבניין פירושו המופלא, הניח במו ידיו, והשבח והיקר מגיעים לו עאכ"ו".

8 *ההקדמה לחלק א של ה"יד החזקה", עמ' ט [כל ההדגשות שבמאמר הן שלי – צ"ק].*

9 *ההקדמה לכרך כב, עמ' ט.*

הגדול [=הרמב"ם – צ"ק], ומודה ליוצרי שעשאני בן לאבי ונכד לסבי, אשר נטעו בי את אהבת וחיבת תורת רַבֵּנו הגדול, רֵבן של כל ישראל, אשר לא הניח שום מדע וחכמה שהיו בהשג ידו, אשר לא העמיק בהם".

ילדותו ובחרותו של הר"י קאפח

הר"י קאפח נולד בכסליו התרע"ח, ובהיותו כבן שנה נתייתם מאביו דויד[10], שהלך לעולמו[11] בהיותו צעיר לימים, כבן עשרים ושבע שנים. בהיות הר"י קאפח כבן שש, נפטרה עליו אִמו, נַעֲמה בת ר' יחיא צאלח, ובשל כך הוא גדל והתחנך בבית סבו, הישיש ר' יחיא קאפח, שדאג, כמובן, לכל מחסורו[12], ולימדו תורה, חכמה ומלאכה. ובכן, את צעדיו הראשונים בלימוד התורה עשה אצל סבו, ולפני שני תלמידי חכמים מובהקים, הרב יחיא נסים מנצורה והרב שלום קורח[13] – זכר שניהם לטובה ולברכה.

אצ"ל כי הר"י קאפח התגלה כבר בקטנותו כעילוי בתורה וכבעל זיכרון בלתי רגיל, עד שאמרו עליו רַבותיו, עתיד ינוקא זה להיות מורה הוראה בישראל. למרות זאת, הוא לא השליך יהבו על כישוריו, ובעודו עוֹל-ימים היה יושב לפני רַבותיו ולעֵי באורייתא בערבין ובשחרין, בעיקר בלימוד המקרא, המשנה, התלמודים, פרשנותו של הרס"ג, משנתו של הרמב"ם, כתבים פילוסופיים ועוד. בד בבד למד הר"י קאפח את מלאכת הצורפות, בעיקר אצל זקֵנו, ובגיל אחת-עשרה לערך – כבר היה צורף-אומָן לכל דבר, והחל לעבוד לפרנסתו במלאכה זו, בבחינת "טוב לגבר כי ישא עֹל בנעוריו" (איכה ג, כז).

כשמלאו לר"י קאפח 14 שנים[14], פקד אותו אסון נורא: נפטר עליו סבו, ר' יחיא קאפח[15], והנער יוסף נותר יתום מהוריו, ומסבו שהיה בעיניו תחליף לאב ולאם. הר"י קאפח התאבל על סבו וקיבל על עצמו את כל מנהגי האבילות[16] כאילו היה אביו, ואף ימים רבים גזר על עצמו שלא לילך לבית משתה, אפילו הזמינוהו רַבותיו או בני-משפחתו.

לאחר מות סבו המשיך הנער יוסף בעסק התורה, ולמחייתו התפרנס ממלאכת הצורפות, ובמשך תקופה קצרה אף החזיק בחנות קטנה לממכר בדים. ואולם, יתמותו של הנער הִדירה שינה מעיניהם של דורשי-טובתו, ונפרט את דברינו. כפי שהרמזנו לעיל, סבו של הר"י קאפח, הרב הישיש ז"ל, עמד בראש התנועה הרציונליסטית, שפעלה בעיקר בצנעא, והתנגדה לקבלה בכלל ולעיסוק בספר הזוהר בפרט. וכיוון שבאותה עת – המחלוקת שנתגלעה בין תנועה זו לבין חסידי הקבלה הייתה בעיצומה, היה חשש גדול, שמתנגדיהָ של משפחת קאפח, כלומר, אותם הנמנים על תומכי הקבלה, ילשינו לבית המלכות אודות יתמותו של נכד הישיש. אצ"ל שהשלכותיה של הלשנה מעֵין זו היו חמורות, כיוון שאז נהגה בתימן "גזרת היתומים"[17]. כאמור לעיל, מוריו, מוקיריו ובני משפחתו של הנער יוסף, חששו מאוד לגורלו, ובשל כך הם גמרו-אומר ונחלצו חוּשים להשיאו בעודו עוֹל ימים. ואמנם, כשנתיים לאחר פטירת סבוֹ, השיאוהו לבת-דודו, ברכה למשפחת צדוק[18], והיא כבת 11 שנים בלבד.

עלייתו של הר"י קאפח לא"י

בלבו של הר"י קאפח גמלה ההחלטה לעלות לא"י, ובשנת תש"ג הוא ומשפחתו עוזבים את צנעא[19] ושָמים את פעמיהם לכיוון עדן, רכובים ע"ג חמורים. ביד-אֶמָן מתאר הר"י קאפח בספרו "הליכות תימן" (ירושלים תשכ"א)[20] את התלאות ואת טלטולי הדרך שמצאו אותו ואת משפחתו מצַאתם מצנעא ועד הגיעם לעדן. המסע שהחל בערש"ק אֶרֶך כשלושה שבועות, משלהי אייר עד י"ט בסיוון. העדפתו לעזוב בערב-שבת עם שחר נבעה מן העובדה, "שבאותו יום אין הבריות רגילים לפתוח

---

10 ר' דויד קאפח היה תלמיד-חכמים מובהק, ויחד עם אביו, מארי הישיש, ניהל את ה"מַכתֵּב", ביה"ס היהודי הראשון שנפתח בצנעא בסיועה ובעידודה של הממשלה התורכית. בבי"ס זה נלמדו בעיקר לימודי קודש, אבל לצִדם גם לימודי חול, כגון: חשבון, היסטוריה, גיאוגרפיה, שפות ועוד, ואת כיוון שלא ניתן "להשיג את ידיעת התורה בלי ידיעת המציאות". בנסיבות שאין כאן המקום לעמוד עליהן – נסגר ביה"ס לאחר כארבע שנים (תר"ע – תרע"ג).

11 ביום ב בכסליו התרע"ט.

12 "בעוד אני תינוק וצעיר ... ויהי זקיני הגאון אומָן לי, ומיטיב בכל הדברים, מכסות ועד מזון ... ואתנחם בו כעל אבי ואמי ... בעמדי על דעתי, והתחלתי להשתוקק ללמוד מפיו תורת אלודים". אגרת בוכים [=אנ"ב – מכאן ואילך], בית שמש תשכ"ג, עמ' קכג.

13 "אני למדתי בבית מדרשו חדשים אחדים, בהיותי כבן חמש-שש שנים, וזכותי אימתו שהייתה נסוכה על כל התלמידים". כתבים ב, עמ' 1008 (ראה הערה 2). נוסף ונציין, כי בבחרותו (בהיותו כבן 23) היה שקוד הר"י קאפח על לימוד התלמוד לפני הרה"ג רצא צאנוס זצ"ל, ואלה דבריו: "בשנים תרצ"ג – תרצ"ו למדתי לפניו כל סדר נשים גמרא. תלמוד החל בשעה אחת אחר חצות ונמשך עד אור הבקר ... בראשית השיעור היינו רק שניים, אני והרב יוסף עמר [=מנקד התלמוד הבבלי – צ"ק], ובשעה שלוש הצטרפו אחרים". ראה שם, עמ' 1041. מאלף לראות, כי באחת מרשימותיו (כתבים ב, עמ' 985) מציין הר"י קאפח, כי בשני ספרים (מעאריג אלפכר; אלזיג אלמצ'פרי) – שנתחברו בערבית בידי חכמים מוסלמים, ושתוכנם הוא אסטרולוגיה, אסטרונומיה וחכמת התכונה – הוא הגה בעיעותו לפני "מורה עדבי זקן": "בשני ספרים הללו למדתי בעיעיותי. תחלה לפני סבי ז"ל, ואחרי פטירתו – לפני מורה עדבי זקן, ושמו לטף חמתה, שהוא עצמו למד חכמה זו אצל סבי" (אני מודה לידידיי, הרב אהרן קאפח, שהעמידני על פרט זה).

14 מחבר אנ"ב מציין (עמ' מג): "יוסף הבן היקיר ... שהיה באותו עת בן שתים עשרה שנה"; ונראה שלא דק פורתא.

15 הישיש נתבקש לישיבה של מעלה בשבת אחה"צ, פרשת "ויצא", י"א בכסליו תרצ"ב, והוא בן פ"ב שנים; "וסימנך הושיעה ה' כי גמר חסיד" ["חסיד" בגימטריא = 82 – צ"ק]. ראה אנ"ב, עמ' לא.

16 "יוסף הבן היקיר ... ישב במקום האבלים וקבל עליו תנחומין, ונהג עליו גזירת שבעה ושלושים ואף גזירת י"ב חדש, ועד עתה [=עד מועד כתיבת האיגרת] לא נכנס לבית המשתה, יהיה מי שיהיה". ראה שם, עמ' מג.

17 גזרה זו נהגה בערי תימן ובכפָריה, והרימה ראש לאחר הסתלקותם של התורכים מתימן. עפ"י גזרה זו – ילדים יהודים שנתייתמו מהוריהם – מחויבים היו המוסלמים להביאם ולהכניסם תחת כנפיה של דת האיסלאם, שהיא "הדת הטבעית". כדי להינצל מגזרה זו, היו קרוביהם של יתומים בתימן דואגים להשיאם בעודם בגיל צעיר. דרך נוספת להצלתם של היתומים מציפורניה של דת האיסלאם הייתה החבאתם והברחתם אל מחוץ לגבולותיה של תימן. יהודים מקרים הרבה על יתומים שהוברחו לעדן, ומשם לא"י, ואת הודות לפעילותם של רבנים מקומיים בתימן, שפעלו בשקט, בחשאי ובאינטנסיביות כנגד גזרה זו. עוד על "גזרת היתומים" ראה באורך אצל משה צדוק, יהודי תימן (ת"א תשמ"ד), עמ' 106–112.

18 הרבנית ברכה תבדל"א היא אשת חיל, שבחיים חיותו של מו"ר תמכה אשוריו והייתה עזר כנגדו. במשך שנים הרבה היא עוסקת בעזרה לזולת ובמפעלי צדקה שונים, שאין כאן המקום לפרטם. לפני שנים אחדות נתעטרה בפרס ישראל על מפעל חייה.

19 בתשובה לשאלת עיתונאי ששאלו, כיצד גמלה בלבו ההחלטה לעלות לא"י – השיב הר"י קאפח: "כל יהודי בתימן חלם לעלות" (הצופה, ג באב התש"ס, עמ' 14).

20 קורות מסעֵי לא"י, עמ' 295–301. תיאור זה שב ונתפרסם בחוברת "אעלה בתמר" (בעריכת יוסף טובי), ירושלים תשמ"ב, עמ' 19–24.

במסע ארוך, ועי"כ נוכל למצוא בבתי האכסניה, ביתר קלות ונוחות, מקום ללון וצרכי אוכל לאדם ולבהמה"[21]. יש שהר"י קאפח נאלץ במסעו להתפלל בשבת ללא מניין, כיון שהפונדק שָׁבת בו אינו בקרבת מקום למושב יהודים, ופעמים כדי להגיע אל שכונת היהודים ביישוב כלשהו, נאלץ הוא ומשפחתו לטפס על צוקי סלעים תוך סכנת נפשות של ממש: "כשהגענו לכפר ועלאן.. קָדש היום. התפללנו בפונדק ללא מניין.. בשחר השכמנו ללכת אל מושב היהודים, **בדרך לא דרך, בין צוקי הסלעים**. טיפסנו ועלינו, **כשאנו נאחזים בהם בקצה אצבעותינו**, עד שהגענו לכפר היהודים, היושב בצלע ההר". בעיר ד'מאר התקבל הר"י קאפח ומשפחתו בסבר-פנים יפות ע"י ר' סעיד גרידי, "אחד מחשובי הקהילה", ובעיר יְרים נתקבל בשמחה ע"י ר' חיים קאפח. לעיר לַחְג' הגיע הר"י קאפח וב"ב בערב חג-השבועות, כשהם "שבורים ורצוצים, שבעי-ייסורים ורוגז"[22]. בעיר זו הם סעדו על שולחנו של נסים חסן, "יהודי טוב לב", כיוון שלא עלה בידם להכין בעצמם את צורכי החג. המשימה שעמדה עתה בפני הר"י קאפח הייתה כניסה לעדן, אך כדי לקבל אישור כניסה לעיר זו – נאלץ להצהיר בפני השלטונות, כי הוא וב"ב "סוחרים", כמו גם לתת "בקשישים על ימין ועל שמאל". בעדן שהה הר"י קאפח ומשפחתו כחודשיים, שהיו בעיניו כשנים אחדות, בשל החמסינים וסופות-החול, שהם מנת חלקה של עיר זו: "אם לגיהנום שבע מדרגות, הרי עיר עדן יושבת במדרגה השישית. נתקלנו בחום גבוה, אשר לא הסכננו לו. רוחות חמסין נושבות כל היום... האבק והזיעה נדבקים לגוף... ונהפכים לפצעים זעירים"[23]. בי"ז באב הפליג הר"י קאפח ומשפחתו מעדן לפורט-סעיד, ובכ"ח באב תש"ג תמה מסכת הייסורים, עִם הגיעם "בשעה טובה לתל-אביב הברוכה".

בת"א התגורר הר"י קאפח כארבע שנים, ושם המשיך בריבוץ התורה לצד העיסוק במלאכת הצורפות, ונראה שהשהייה בעיר זו לא נעמה לו, והוא חש בדידות נוראה בעיר הרועשת[24], השונה לאין-ערוך מצנעא שבה נתגדל. באותן שנים של תחושת בדידות, הוא היה שקוד בערבין ובשחרין בכתיבת אורחות חייהם של יהודי צנעא וסביבותיה[25], ודברים אלה שכתב בסמוך לאחר עלייתו – הם מַשתיתו של ספרו החשוב "הליכות תימן". בשנת תש"ז עקר הר"י קאפח לירושלים לבית צנוע בשכונת נחלאות, שבו השתכן עד אחרית ימיו. במשך שנים אחדות למד הר"י קאפח בישיבת "מרכז הרב", ולאחר מכן במכון הר"י פישל לדיינות. עד מהרה הוא התגלה כעילוי הבקיא בכל חדרי התורה, ורבה הראשי של א"י באותם ימים, הרה"ג יצחק הרצוג זצ"ל, עמד על כשרונותיו ומינהו דיין, תחילה בת"א ולאחר מכן בירושלים. בתשכ"ח מתמנה הר"י קאפח חבר במועצת הרבנות הראשית, ובשנת תש"ל התמנה דיין בביה"ד הרבני הגדול, שם כיהן פאר עד צאתו לגמלאות.

חיבוריו ופרסומיו של הר"י קאפח

לצד מפעלו המונומנטלי של הר"י קאפח – מהדורת ה"יד החזקה" להרמב"ם, שהוזכר בתחילת דברינו, הוא זיפה את בני דורו ובני הדורות הבאים אחריו במפעל נוסף שאינו נופל בחשיבותו – תרגום חדש[26] של פירוש המשניות להרמב"ם – שנתפרסם לפני כשלושים וחמש שנה[27]. כשֵׁירותו של הר"י קאפח להעמיד לבדו מפעל זה – לא באה לו מן ההפקר. לצד שליטתו המוחלטת בלשון הערבית, הוא שלט בפירושו של הרמב"ם למשנה שלטון ללא מצָרים, שכֵּן כבר בקטנותו הוא עשה בו ובמשנתו של הרמב"ם בכלל – לילות כימים: "משחר ילדותי הולעטתי משניות עם פירוש הרמב"ם בערבית, **ועוד מגיל שמונה החלו ללמדני פירוש זה של הרמב"ם**, ומאז ב"ה שלא מַשתי ממנו. **למעלה מארבעים פעמים חזרתי על כל סדרי המשנה עם פירושו של רבֵּינו במקוום**, כי כן היה דרך חינוכי"[28]. ראוי לציין, כי הרעיון לפרסם תרגום חדש לפירושו של הרמב"ם למשנה ליווה את הר"י קאפח מאז בחרותו, והוא חש שבכך הוא ימלא, ולו במעט, את רצונם של אביו וסבו[29]. ואולם מסיבות שהזמן גרמן – מחשבתו זו של הר"י קאפח שכבה למעֻצָּבה, והחֲלה לקרום עור וגידים, רק לאחר שמלומדים וגדולי תורה[30] עמדו על בקיאותו המרובה בפירושו של הרמב"ם למשניות ובשליטתו הייחודית בשפה הערבית, ולאחר שמוסד הרב קוק עמס על שכמו את פִּרסום המהדורה החדשה. על חשיבות עבודתו זו העמידו מלומדים הרבה, ודיי אם נביא כאן את דבריו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ, שציין כדברים האלה:[31] **"כשיצא תרגומו של הרב קאפח לפירוש המשנה, קפצתי עליו כמוצא שלל רב.** פעמים רבות ניסיתי ללמוד את פירוש המשנה ולא הצלחתי, **מפני שהתרגומים השונים מלאים שיבושים וקשיים... והנה העניק לנו הרב קאפַח תרגום מאיר עיניים...** מתוך כתב ידו של הרמב"ם. לראשונה נתאפשר לנו כאילו להיכנס לתוך בית מדרשו של הנשר הגדול, ולעקוב אחר חשיבתו ההלכתית".

לצד שני חיבורים גדולים אלה של הרמב"ם שטופלו ע"י הר"י קאפח, הוא שלח ידו גם בחיבורים אחרים של הרמב"ם (בד"כ תרגום, מבוא והערות), ונזכיר מקצת מהם: **ספר המצוות** (תשל"א), **מורה הנבוכים** (תשל"ב) **ואגרות הרמב"ם** (תשל"ב). גם חיבוריו ופירושיו של הרס"ג זכו לגאולתו של הר"י קאפח, כגון: **פירושי רס"ג על התורה** (תשכ"ג)[32], **ספר האמונות והדעות** (תש"ל), **ספר היצירה עם פירוש הרס"ג** (תשל"ב),

---

21 שם, עמ' 296.

22 שם, עמ' 300.

23 שם, עמ' 301.

24 *"הגעתי לתל-אביב, והייתה לי עיר מהוללה זאת, עולם אשר לא הסכנתי לו, אשר שונה הוא מאד מן העולם אשר בו גדלתי.* **הרגשתי בדידות**...". דברי הקדמה ל"הליכות תימן", עמ' ז.

25 *"ונחמתי היחידה הייתה בשבתי לתאר חיי העבר, חשתי כאילו אני שרוי בתוכם... קיפלתי בספר כל מהלך חייהם של יהודי-תימן".* ראה שם.

26 בדברי המבוא למהדורתו מציין הר"י קאפח את התרגומים שקדמו לתרגומו, ואת המשוגות שנפלו בהם – רב או במעט.

27 ירושלים תשכ"ג – תשכ"ח (מהדורה אחת מחזיקה את התרגום העברי, ומהדורה נוספת ניתוסף בה גם המקור הערבי).

28 מבוא למהדורתו, עמ' 6.

29 שם, עמ' 7.

30 ביניהם: הר"י הרצוג, הגר"ל מימון והר"ש אסף – זכר כולם לטובה ולברכה. ראה שם, עמ' 7–8.

31 דף לתרבות יהודית, אלול התשנ"ז, עמ' 5.

32 הר"י קאפח ליקט מפירושי רס"ג לתורה, תרגמם וציידף מבוא והערות.

חמש מגילות עם תפסיר רס"ג (תשכ"ב), וספרי מקרא אחרים. עוד יש להזכיר את תרגומו של הר"י קאפח לפירושו החשוב של **רבֵּנו נתן אב הישיבה – על המשנה** (תשט"ו), כמו גם את תרגום ספר **הכוזרי** לריה"ל (תשנ"ז) **וחובות הלבבות** לרבֵּנו בחיי (תשל"ב). הר"י קאפח גם קיבץ ספרי שו"ת קדומים וההדירם, ונזכיר אחדים מהם: **שו"ת ר' יום טוב בן אברהם אלאשבילי** (תשי"ט); **שו"ת ר' אברהם בן יצחק** (תשכ"ב) וכן **שו"ת ר' אברהם בן דוד** (תשכ"ד). ספרים רבים נוספים תרגם, ההדיר[33] ופרסם הר"י קאפח (לבד ממאתיים מאמרים לערך[34]), אך קצר המצע מהשתרע, ואם באנו להזכירם – אין אנו מפסיקין.

למוֹתר לציין, שפעילותו הספרותית–תורנית הבלתי–נדלית של מו"ר זכתה להוקרה ולהערכה מרובה מצד מוסדות תורניים, ממלכתיים ואקדמיים, ובשל כך הוא נתעטר בפרסים חשובים: בשנת תשכ"ט זכה בפרס ישראל, לאחר מכן בפרס ביאליק, בפרס הרב מימון ופרס הרב קוק, וכן בתואר ד"ר לשם כבוד מטעם אוניברסיטת "בר–אילן". עוד נזכיר, כי לרגל יובלו השבעים קובצו בשני כרכים למעלה ממאה מאמרים שפרסם[35], ובשנת תשנ"ה נתפרסם לכבודו ספר יובל[36], שהובאו בו מחקרים שעניינם חכמת ישראל בכלל ומורשת תימן בפרט.

[33] *ראוי להזכיר שתי מהדורות של סידור בלדי שערך הר"י קאפח: **שיבת ציון** (תשי"ב, 3 כרכים) וכן **שיח ירושלים** (תשנ"ג – תשנ"ז, 4 כרכים). כותב טורים אלו – נפלה בחלקו הזכות לערוך בפוֹעל ולהגיה את שני כרכיו הראשונים של סידור **שיח ירושלים**.*

[34] *כבר הזכרנו (ראה לעיל בהערה 2), שרשימת חיבוריו ופרסומיו עד תחילת תשמ"ח נתפרטה ע"י יוסף טובי. מן הראוי, שרשימת פרסומיו משנת תשמ"ח ואילך תתפרסם בהקדם אף היא.*

[35] *ראה הערה 2.*

[36] *לראש יוסף, ירושלים תשנ"ה (בעריכת יוסף טובי).*

דברי סיכום

בחתימת הדברים ראוי שנציין: עם מותו של הר"י קאפח, איבדה יהדות תימן בפרט, ועם ישראל בכלל, ענק רוח יחיד בדורו[37], איש אשכולות שהכול בו. איש אמונה ואיש אמת, ענוותן ושפל רוח, תלמיד–חכמים מובהק, שדָּלה מתורתו במשך למעלה משישה עשורים לצמאי דעת וצמאי תורה שהסתופפו בצִלו – וכל זאת בחן, בנועם, במתק–שפתיים ובפנים מאירות. כאמור, את תורתו שילח הר"י קאפח גם החוצה, בדמותם של מאות פִּרסומים ועשרות ספרים שההדיר, תרגם ופירש, וראש לכולם שתי עבודותיו המונומנטליות: ההדרת ספר "היד החזקה" להרמב"ם בצירוף פירוש מקיף מאיר עיניים, וכן תרגום פירושו של הרמב"ם למשנה – מערבית לעברית.

מותו – שבא עליו ועל כולנו בחתף[38] – הותיר את רישומו. ככוכבים שאָספו נָגהם, ניתותרה יהדות תימן חבולה ומיותמת, ואין מי שיתן לה תמורתו וחליפתו[39]. אשריו של מורנו ורבֵּנו, שעליו נאמר: "טוב שם משמן טוב". שמן טוב – הולך מקיטון לטרקלין, ושם טוב – הולך מסוף העולם ועד סופו.

תהא נפשו של מו"ר צרורה בצרור החיים.

[37] *וכך נכתב אל–נכון על מצבתו: "איש האמת והענווה, גואל תורתן של–ראשונים, ומאיר עיני הדור בתורת הרמב"ם".*

[38] *ימים ספורים לפני פטירתו של הר"י קאפח, פגשתי אותו בכינוס שנערך ב"מכון בן צבי" בירושלים, כשהוא נעזר במקל–הליכה. כששאלתיו מה לו ולמקל הליכה זה, השיב לי מַנֵּיהּ וַבֵּיהּ: "אני מזקין, וצריך לִדְאַג. הגעתי לגיל אבותיי" [כזכור, סבו הישיש נפטר בגיל 82]. ואמנם, לאחר ארבעה ימים בלבד, השיב הר"י קאפח את נשמתו לבוראו, והוא בן פ"ב שנים. חבל על דאבדין.*

[39] *הדבר בולט שבעתיים, לאור העובדה שלפני חודשים אחדים איבדה יהדות תימן תלמיד חכמים נוסף, הרב יוסף צובירי, זִכרו לחיי העוה"ב.*

ואין תימה שלאחר עלייתו לארץ בשנת 1943, הוזמן ל"קול ישראל" להנעים משירי תימן, והוא נטל עמו את אחיו שלמה, סופר סת"ם, ויחד עם הזמר יחיאל עדאקי הנעימו לשומעיהם מזמרת תימן. יש לציין שבמשך שנים היינו מצפים בכל יום שישי לשעה חמש אחרי הצהריים לשמוע את נעימת שירי תימן מפיו של אהרן ועמיתיו בלהקה, בהנחיית סעדיה דמארי. זה היה מעמד מרגש, מעין "לכה דודי לקראת שבת". אני מקווה שהשרידים מן העלייה האחרונה של שנות החמישים זוכרים את המעמד הנעים והמהנה הזה ומברכים את ר' אהרן מדינה בלבבם.

ר' אהרן היה אדם צנוע, ועל אף מעמדו – לא גבה לבו ולא רמו עיניו. הוא היה נוח לבריות, הקפיד בעבודת ה', וחינך את בניו לתורה ולמעשים טובים. בעת האחרונה שימש חזן ראשי בבית הכנסת "שבות עם" בחולון, וכל שומעי זמרת תפלותיו העריצו אותו, באשר השמיע להם הנעימות המקוריות והלחנים המיוחדים הידועים רק ליחידי סגולה מבין החזנים שבקהילת צנעא. נוסף על קול הזמיר, שניחן ר' אהרן עצמו, שהוא מתת אלוה ממעל, **זכה** ר' אהרן מדינה לברכת השם לבנים ובנות, ארבעה עשר בנים ובנות, והוא קראם בשמות בניו של אהרן הכהן: נדב, אביהו, אלעזר (ז"ל) ואיתמר (בני אהרן) ועוד – כולם בלי עין רעה, מהוללים ומוצלחים: **נדב** הבכור חיבר מספר שירי זמר חינניים. אחריו קם אחיו **אביהו** שנתעלה על כל בניו הן בלחניו המעולים והמקוריים בישראל, הן במאות שירי הזמר שחיבר, הנישאים בפי כל. אחריו עמד **איתמר** רב הפעלים ואימץ לו מפעלי חיים מועילים: הוא נמנה עם מייסדי "ערוץ 7", הוא יזם וייסד את מוסד הצדקה: "אור בבית" ומסייע לאלפי נזקקים; הוא משמש חזן ראשי בבית כנסת בארה"ב, ועוד. מבין הבנות ניתן לציין במיוחד את הבת החמודה **נאוה**, שאף היא חיברה שירי זמר; למדה ב"בית צבי" ומשמשת שחקנית מן המניין.

על ר' אהרן, בן ר' לוי מדינה, ראוי לומר: "הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אֵל אמונה ואַין עָוֶל צדיק וישר הוא". (דברים לב, ד).

חבל על דאבדין ולא משתכחין. תהא נפשו צרורה בצרור החיים.

שלום מדינה הי"ו

נר לאהרן מדינה זצ"ל

ר' אהרן מדינה הוא אחד מבניו הצעירים והמוכשרים של רב הפעלים והמעללים ר' לוי מדינה ז"ל. עוד בהיותו נער התפרסם ר' אהרן בקוֹלו הערב, שלקול זמרתו היו מתאספים המוני הצעירים לבית הכנסת 'אלשיך', הידוע, לקריאת תהלים בכל חצות ליל שבת, ור' אהרן השמיע קול זמרתו בקולו החזק והנעים, שהתגלגל בכל קצוות הרובע היהודי, הסב עונג רב לשומעיו, הרעיד לבותיהם, ולא נמצא בזמנו בכל הרובע בצנעא איש שידמה לו בעזוז זמרתו, אפילו לא בני דודי משה מדינה וישראל מדינה אֶחיו ז"ל, שגם הם נחונו בקול זמר מעולה – אך קולו של אהרן עלה על כולם.

אוי לספינה שאבד לה קברניטה

על הרה"ג יוסף צובירי - כי איננו

מאת ד"ר צמח קיסר

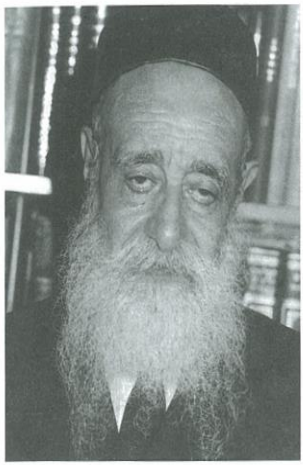

הרב יוסף צוביירי זצ"ל היה מאחרוני השרידים של גזע ישישים ומן הדמויות הממועטות שהאירו בדורנו את שמיה של יהדות תימן. באמרנו דמות שהאירה את שמיה של יהדות תימן, מכוונים אנו לדמות מאירה ומאצילה המקפלת בתוכה תכונות מובהקות המייחדות את חכמי-תימן ורבניה. בראש ובראשונה ראוי שנזכיר את בקיאותו העצומה, שאין לה שיעור, בכל חדרי התורה: מקרא, פרשנות, משנה, תלמודים, מדרשים, הלכה, קבלה, תרגומים ארמיים, חכמת הדקדוק, נוסחאות התפילה, וביותר חריפות גירסא. ועדיין אין אנו באים להזכיר את ידענותו העצומה בשירת תימן – תרתי משמע: ידיעת הנעימה והלחן של כל שיר ושיר, וידיעת השיר על בוריו מבחינת תכניו.

דמותו המאירה באה לידי ביטוי גם במידות ותכונות אופי אחרות שקנו להן שביתה אצל גדולי תלמידי החכמים במרוצת הדורות: הצניעות והענווה, האמונה והתום, הפנות והיושר האישי, בחינת פיו ולבו שווים, כמו גם ההסתפקות במועט. מאור פניו ואהבתו לבריות הפכו למעין סמל, ולפיכך אין תָּמַהּ, רבנו יוסף צוביירי היה אהוב על הבריות וחביב עליהן, ולמותר לציין את דברי התנא באבות: "כל שרוח הבריות נוחה הימנו, רוח המקום נוחה הימנו".

ואולם על אף הצער הגדול שבהסתלקותו של מורנו, יש בכל זאת נחמה פורתא לכולנו. חכמתו וידענותו לא ירדו לטמיון עם מותו. בארבעים השנים שחלפו, נוסף לעיסוקיו הציבוריים המרובים של הר"ו צוביירי, הוא השכיל להיות שקוד על חיבורים רבים במגוון תחומים של מורשת יהדות תימן, חיבורים שיהיו לעיניים לדור אחרון, דור, שלמרבה הצער, חלקו הולך ומתרחק מן המסורת והמורשת של אבותיו, ואפילו מדובר בבני-תורה. בקצירת האומר נציין שבחיבוריו של מורנו מצויים ענייני הלכה, מנהג ומסורת; נוסח תפילה ופירוש; חיבור דקדוקי על חמישה חומשי תורה; מהדורה של חמש מגילות; פירוש לאגדתא דפסחא; בירור נוסחאות תרגום אונקלוס ההולך ומתפרסם; ובימים אלו ממש זיכה אותנו במהדורה חדשה של תאג' מאיר עיניים. אין לנו ספק כי על שולחנו של מורנו מצויים חבילי חבילין של פתקין פתקין השייכים לחיבורים, שלמרבה הצער לא זכה לפרסמם בחיים חיותו, וחזקה על בנו ועל תלמידיו המובהקים שישלימו את המלאכה במהרה.

ואם ישאל השואל; מהו המעיין ששאב ממנו הר"י צוביירי את כל הידע העצום הזה, החובק תחומים אחדים של מדעי היהדות, בלא שחבש בקטנותו את ספסליה של אוניברסיטה כלשהי ובלא שלמד בבית מדרש לרבנים דוגמת אלו ששימשו באירופה? התשובה פשוטה בתכלית. מורנו לא זכה באור מן ההפקר! הוא כן זכה לאור התורה והחכמה בשל שילוב מנצח שניחן בו: מחד – כשרונות ברוכים וחריפות לצד זיכרון בלתי רגיל; ומאידך – שקידה והתמדה, כמו גם יצר בלתי נלאה של דרישה וחקירה. כבר משחר ילדותו הוא נתגלה כעילוי, בבחינת "בוצין בוצין מקטפיה ידיע". הוא יצק מים הרבה בצנעא, בירת תימן, בעיקר לפני רַבּוֹ המובהק, רבי סעדיה עיזיירי זצ"ל, בישיבה של בית הכנסת "אלאוסטא", והיה בבחינת נפה הקולטת את הסולת כולה – במקרא, במשנה, בתלמודים ובחכמת הקבלה. יצר החקירה, החיטוט והפשפוש בכתבי יד תימניים הדריך את מנוחתו וגרם לו לתור תדיר אחר נוסחאות תפילה, דקדוק המקרא, נוסחאות התרגום וכן בספרי מסורה ודקדוק תימניים, כמו גם בספרי דקדוק ומסורה של חכמי ספרד ואשכנז. יצר חקירה זה גבר בקרבו, והיה בעצמותיו בבחינת אש בוערת, בפרט לאחר שקיבל מרבותיו תשובות בדבר משובחותה וחין ערכה של מסורת תימן, ולאחר שהוא עצמו הגיע למסקנה בלתי נמנעת על פי בדיקותיו בכתבי היד, שמסורת אבותיו מיוסדת ומושתתת על אדני פז.

בשנת תרצ"ח, בהיותו כבן תשע-עשרה שנים לערך, קיבל מורנו ורבנו אישור רשמי מחכמי הישיבה שלמד בה להתחיל באיסוף שיטתי של נוסחאות דוזקניות במקרא, בתרגום ובנוסח התפילה – הכול על פי תיג'אן ותאפליל עתיקים כתובי יד, לאחר שכבר שנתיים לפני כן "יסרוני כליותי" – כפי שהוא מציין באחת מהקדמותיו. בה בעת הוא גם מתמנה על ידי רבותיו להיות מלמד תינוקות של בית רבן.

בתוך כך הוא המשיך מורנו לתור אחר כתבי יד עד שעלה בידו לקבץ עשרות כתבי יד תימניים של מקרא ומחזורי תפילה. בשנת תש"א, והוא רק כבן עשרים ושלוש, כבר היו תחת ידיו חיבורים (אמנם לא מוגמרים) שעניינם דקדוק מקרא, נוסחאות תרגום ונוסחאות תפילה. למרבה הצער, חיבורים אלו שכבו למעצבה בשל עיסוקים אחרים הקשורים לענייני הקהילה בתימן, ומאוחר יותר בשל העלייה לציון בשנת תש"ד (לאחר חג-השבועות). גם בארץ, בשל התמסרות מורנו לענייני ציבור, החלו חיבוריו לראות את אור הדפוס רק כעשרים שנה לאחר עלותו ארצה. ואולם חשוב שבסופו שלדבר, חיבוריו שנתפרסמו הצילו מתהומות הנשייה הלכות, מנהגים, מסורות, שמועות, נוסחאות וגרסאות.

סוף דבר, הר"י צוביירי היה אחד מגדולי החכמים שהעמידה יהדות תימן בדור האחרון. הוא השתדל בכל מאודו לשמור על הגחלת ועל הנחלה, על הליכותיה ומנהגיה המיוחדים של עדת תימן, כמו גם על הגירסא המעולָה והמיוחדת בקריאת טקסטים בתר-מקראיים, כמו משנה, תלמוד ומדרשים. עם מותו, איבדה יהדות תימן את אחד מראשי מדבְּרֶיהָ ונותרה מיותמת (בפרט לאור העובדה, שלפני שבועות אחדים איבדה עדת יהודי תימן ענק רוח אחר, הרב יוסף קאפח זצ"ל). שורתם של גאוני יהדות זו בימינו הולכת ומידלדלת, הולכת וחסרה, בחינת אילן שפירותיו נושרין, ואין גזעו מחליף.

עדת יהודי תימן ניתותרה ללא קברניטים מיומנים, ואוי לספינה שאבד לה קברניטה.

תהא נפש מורנו ורבנו צרורה בצרור החיים, ותנוח על משכבה בגן עדנים.

אחרי מות

ר' יוסף כהן פנחס

צר לי עליך, אחי יוסף, חסר אתה לי, ולעולם תחסר לי, החלפנו שירי ידידות זה לזה, התרועענו מלב ללב, ומנפש לנפש, כל אימת שהוזמנתי לאיזה מאורע, השאלה הראשונה שצצה אצלי הייתה: היהיה שם יוסף?

הייתה לך אחי יוסף נוכחות איתנה, שהשרתה מרגוע ויציבות על כל סביבותיך; כל הבעיות שנשתפכו לפניך – היית פוטר בשתי מלים: "צעד הלאה".

בשיר שכתבתי לכבודך נאמר:

שְׁמָךְ אִתִּי אֲנִי נוֹשְׂאוֹ שְׂאֵת תָּו / מְחָתָם בִּי בְּחוֹתָם אַרְגָּנִי

וְרוּחַ מִלְּפָנָיו יַעֲבָר בִּי / מְנַקֵּז כָּל יְקָר לְפָנַי וְלְפָנַי /

יְדִידִי שְׁכֶנְךָ סַף הַר יְהוּדָה / אֲנִי נֶעֱגָם – לְוַאי אַתָּה שָׁכֵנִי.

"לואי אתה שכני" לא לחינם נאמרו מלים אלו, כי הנה יוסף כהן פנחס נפטר ואני – כמחצית השנה עברה, עד שנודע לי מפי ידידי יוסף דחוח–הלוי, ולא זכיתי ללוותו בלכתו לחסות בצל כנפי אביו שבשמים, כל זאת מחמת עומסי החיים המכבידים עלינו והמטלות שהטלנו על עצמנו, שהן למעלה מכוחנו, עד שנבצר מאתנו להתבונן סביבנו.

ר' יוסף כהן פנחס איש קהילת מעזבה, עיירה במחוז דָּמָת, יהודיה רמי קומה ורמי נפש, ידעו להתמקם מיד בכל מקום שהגיעו אליו. בהגיעם לעדן – הובהר להם כי הם נקלעו מאקלים ימי הביניים, הישר אל המאה העשרים, והם צעירים איתנים ברוחם ובכוח רצונם, הבינו כי עליהם לקדם עצמם, אחרת יישארו בסתר המדרגה, וכך למדו והשכילו. וכבר שם בעדן החלו לעסוק בהוראה. בהגיעם ארצה התבלטו כאנשי חינוך מעולים, כפעילי ציבור מסורים ונאמנים. יוסף ואחיו עזרא ז"ל עסקו גם בספרות, שירה ופרוזה.

דבר מובן מאליו, שאי אפשר לדבר בה בקהילת מעזבה, בלי לאזכר את הצמרת שלה, המתגלמת בדמותו של נסים בנימין גמליאלי, אשר ספריו הנם הילת פאר בגנזי תרבותה של יהדות תימן.

רצון הלוי

זיכרון להולכים

כי לא יֵדע האדם את עתו

(קהלת ט, יב)

יום מר ונמהר היום ההוא. יום ט' באייר התש"ס. יום בו נלקחת לבית עולמך בננו החביב, **שריה שילה ז"ל**.

עלית בסערה השמימה כאליהו בשעתו, אך לא היה מי שיקרא אחריך: "אבי אבי רכב ישראל ופרשיו", כי לבדך היית.

התפילין הלוא מקופלים, שהיו מונחים על שולחנך, העידו שהתפללת בבוקר לפני עלותך לגנזי מרומים.

לב טוב נשאת בתוכך ונשמה גדולה שכנה בקרבך. יראת שמים האירה את דרכך, ואהבת ה' מילאה חלל לבך. אהבת תורה הייתה לך, וללמוד אותה תמיד השתדלת. חבריך שלמדו תורה עמך נהנו תמיד מסברותיך וידיעותיך. דאגת להנות את חבריך לומדי התורה במיני מזונות ומשקאות. השתדלת להתפלל מתוך סידור תפילה בכוונה ובדבקות. עשית חסד עם זולתך תמיד, והקרנת חיוך וטוב לב על הסובבים אותך. רצונך העז היה להקים בית נאמן בישראל, אך לא עלה הדבר בידך עם כל מאמציך.

באת לעולמנו הזה לשליחות של קבלת ייסורים בשלושים ושתיים שנות חייך. ייסורים רבים הקיפון בימי חייך הקצרים. יום יום נשאת אותם בדומייה, ותלונה לא עלתה על דל שפתיך.

התוחקות בני גילך מתורה ומצוות הדאיבה את לבך הטהור, ולמענם נצנץ בך הרעיון לכתוב את ספרך, "דרך האדם", שבו התווית דרכים בעבורם בכדי להעלותם חזרה לדרך תורה ומצוות. הכנת אותו לדפוס. עז היה רצונך להוציאו לאור, אך עיכובים שונים מנעו זאת ממך. קיבלנו עלינו בלא נדר, להוציאו לאור ולהפיצו בעזר ה' יתברך לזכרך, ויהא לך בזה נחת רוח בעולמך.

ביום הסתלקותך נערכה לך לוויה מכובדת. בימי השבעה באו מנחמים רבים חשובים ונכבדים מרחבי הארץ, וביום השלושים נתקיימה עצרת אזכרה – ובהם נאמרו הספדים, דברי תורה והתעוררות לזכרך.

יהא זכרך ברוך, ותהא נפשך צרורה בצרור החיים.

הוריך: יהודה ומלכה רענן

ר' שלום הלוי – לדמותו

המנוח היה בנו של הרב דוד הלוי, זכר צדיק לברכה, כמוהו כאביו היה מאותם דמויות אדם, אשר אם נותנים, הם נותנים בכל מאודם, מכל הנפש עד כדי הקרבה; הוא עסק בהשרשת תורה בבתי ספר שונים בחינוך הדתי של משרד החינוך והתרבות.

ר' שלום ראה בתפקידו זה יעוד, לא עניין של פרנסה, אלא את אור החיים שלו. הוא היה אדם מרשים בהדרת דמותו ונועם הליכותיו, הרצאותיו היו צחות וברורות, כשהבחין באיזה תלמיד שלא ירד לסוף דעתו, היה מסוגל ללכת אליו הביתה כדי לעזור לו בהבנת הדברים. לגביו החינוך היהודי הדתי הוא לא רק עניין של תעודות וציוני למידה בלבד, אלא תכלית החיים. הידע בכבשוני תורה היה לגבי מולדת רוחנית.

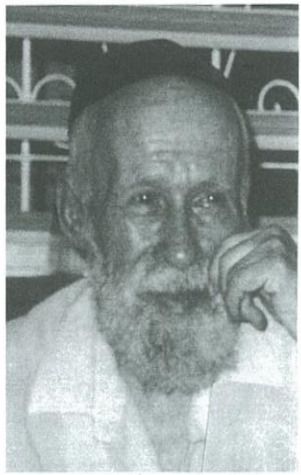

אישיותו השקטה והמרגעת נסכה בלב התלמידים שלוה נעימה, שהכינה את לבם לספוג את תורתו בכל ישותם ומעייניהם, שיטתו בחינוך הייתה במטה נועם ולא במקל חובלים. שיעוריו היו לימוד מתוך אהבה ולא מתוך יראה. כל התלמידים שלמדו אצלו וחבשו את ספסל הלימודים בבתי הספר השונים, יזכרו בודאי אותה דמות אצילה שהייתה קרובה יותר לדמות מלאך מאשר לדמות בשר ודם.

הוא היה מאותם מורים מחנכים, יחידי סגולה, שאישיותם קורנת אור ונועם, חכמה וטוהר מידות ואהבת חניכיו–תלמידיו.

השאיר אחריו אישה, שלש בנות ובן תלמיד חכמים הממשיך את דרכו בחינוך ילדי ישראל.

טוהר הליכותיו עם בני הנוער והבריות יעמדו לו ימים רבים להזכירו לטובה ולברכה. זכרו לְתַחֲיָה!

יוסף דחוח–הלוי

אבי, אב השלום!

אבי, הוי אבי, מחמד לִבי, מאור עיני.

איך כיבית את האור בשקט, מבלי להכין אותנו, ואנו מגששים דרכינו באֶפֶלה, נאחזים זה בזה, מנסים להתרגל לחושך, לראות דרכו, כי כבה האור הגדול,

ונותרנו נרות קטנים דולקים ובוכים.

אבי היקר, העדין, הנדיב.

אבי הטוב, ואף אחד לא יבין עד כמה טוב היית לנו, עד כמה הקרבת חייך למעננו.

ובטובך רצית רק באושרנו וברווחתנו.

אף פעם לא דרשת ממני להיות מה שאינני. אף פעם לא הלחצת אותי לעשות את אשר לא חפצתי. כפי שהיית נאמן לדרכך, רצית שאהיה נאמנה לדרכי, לרצונותיי, ועל זאת אהיה שפחתך לעולם.

אבי, רחב הלב, יפה התואר ועדין הנפש, בחיוך שובה לב שאלת אותי, אם רצוני ללכת לצבא, לנח"ל, ונתת לי מיד את ברכת הדרך, ועשית אותי שלמה ומאושרת.

אבי, אהובי, היקר, האציל, לא חשבת לרגע לרַצות את החברה, לעשות רושם עם בת

אבשלום מורי ז"ל

מלומדת עם מקצוע מרשים ומכובד. כל שרצית הוא באושרי. כל שאעשה ואהיה שלמה אתו – בירכת בעיניך הטובות בתמיכה ללא סייג.

"**ומה** חסר לכם ילדיי? רק אִמרו ובַקשו – ואעש!"

ואנו לא אמרנו. לא ביקשנו. כי לא היינו צריכים. הכול היה לנו. רק, אבא, אותך

רצינו שתהיה, שתישאר, שתחזור להיות לנו, אבל אתה כבר לא היית לנו.

התעטפת ביגונך, בעצבונך ועלינו פקדת: "שִׁמחו, עֶלזו, רִקדו! אני כבר אבכה בשביל כולכם".

ארגנת לנו טיולים מתוך מיטתך: "צאו וטיילו, ואני אטייל בשבילֵי העצבות...".

הוי אבי אבי, אין לי יום ולא לַיִל / אזכור אותך רק גיבור ובן חיל / ואתה מלמעלה תביט ותאמר / הורשתי לכם את דרך המחר / אז נמשיך את דרכך, אבי אהובי / ולעד אשא את שמך בלבבי.

בתך: אודיה

אי קטן וקסום - האי קפריסין

מאת אסתר ברי-יהרי

משלחת עיתונאים, חברי האיגוד הישראלי לעיתונות תקופתית, חזרה מסיור קצר בקפריסין מלאי רשמים וחוויות.

קפריסין הינו האי השלישי בגודלו בים-התיכון ואחד היפים בעולם. אווה למושב לו בצדו המזרחי של הים-התיכון, במרחק טיסה קצרה של כארבעים דקות מישראל.

לאי היסטוריה עשירה הנמשכת על פני כ-9,000 שנה ובזכות מיקומו הגיאוגרפי והאסטרטגי נמשכו אליו תרבויות רבות. גם היום מושפעת תרבותה של קפריסין מתרבויות רבות, אך היוונים הם אשר הטביעו את חותמם והעניקו לו את זהותו ושפתו.

משנת 1960, זו השנה שבה קיבלה קפריסין את עצמאותה מהשלטון הבריטי ועד שנת 1974, שָׁקַט האי ופרח ואליו הגיעו תיירים רבים שראו בו אי קטן חובק בקרבו עולם גדול.

בשנת 1974 פלש הצבא התורכי לאי, השתלט על חלקו הצפוני (37%), והוא מחזיק בחלק זה עד היום. כיום מחולק לשני חלקים, כשחלקו הדרומי מאוכלס על-ידי בני יוון.

הפלישה התורכית פגעה בליבו של האי וחצתה את ניקוסיה העיר לשני חלקים. התחושה הייתה קשה ועצובה בעומדי במעבר הגבול. תחושה זו החזירה אותי שנים לאחור כאשר ירושלים, בירתה של ישראל, חצויה הייתה עד ששוחררה במלחמת ששת הימים.

עזובה רבה קיימת בחלק התורכי של העיר ניקוסיה והדלות ניכרת מכל עבר ופינה.

העיר פמגוסטה הנטושה, מאז שנת 1974, מדממת בלבם של תושביה. הגענו לנקודת תצפית על עיר הרפאים, פמגוסטה, ולמפגש עם ראש העיר ללא עיר, אדון אנדרס פויואירוס וסגניתו של ראש העיר הגב' סופי פהיטידיס שנגלתה לנו כסיפור מעניין בפני עצמו.

בעזרת משקפות צפינו על העיר הנטושה על בנייניה ובתי המלון השוכנים לחופה היפיפה. הים שומר על צבעו הכחול והגלים ממשיכים לנוע אל החוף הדומם, שרגל אדם לא דורכת עליו מאז נאלצו תושבי העיר לנטוש את בתיהם המופצצים מדי-יום.

נקודת התצפית של פמגוסטה ממוקמת על בניין העירייה שהוקם בכפר דהרנייה הצופה לעיר הנטושה הממשיכה לחיות בלבות תושביה. העיר כאילו מתפקדת לכל דבר וראשיה נבחרים בבחירות לראשי ערים. אך מצב משונה ומוזר? אכן! ראש עיר - ללא עיר.

בעת ארוחת צהרים עם סגנית ראש העירייה, פוענח הקשר האמיץ בין ישראל לבינה. בדברי ברכתה למשלחת הבחנו בסיפורה המרגש על אותם ימים קשים שהיו מלאי חרדה, שנאלצו לנטוש את בתיהם, אך בכל זאת הבזק של אור האיר את חשכת הימים ההם.

בדבריה יכולנו לחוש את הרעד בקולה ובגופה. בעיניים דומעות קמעא סיפרה שמכל חבריה הפזורים בעולם הגיע טלפון אחד בלבד והוא מחברתה בישראל שלמדה עמה באנגליה. היא זאת שסייעה בידיה באותם ימים קשים, ופתחה את ביתה לה ולמשפחתה בימי משבר קפריסין. "לעולם לא אשכח זאת כל ימי", סיימה בנימה של תודה והוקרה.

עמדה לפנינו, הגברת סופי פהיטידיס, אשה חכמה ונבונה, אשת חן ונועם. מדבריה למדתי לדעת את קשריה האמיצים עם עַם ישראל. אביה היה אחד מן האנשים שעשו רבות למען המעפילים ניצולי השואה, אשר הוגלו לקפריסין על-ידי הבריטים. ■

נר לנשמת ימימה שובלי ז"ל

שקר החן - כשהוא כל העיקר / והבל היופי - כשהוא ריק ועקר / הלכה מאתנו לחסות בצל אביה שבשמים מרת ימימה שובלי ז"ל.

היא עלתה ארצה בגיל שש שנים. ועם היותה גידול הארץ הזאת, היא לא נחשפה לחינוך הקלוקל שהושרש בארץ הזאת. לגודל הצער אחת מסיסמאותיו האוויליות: "השמים הם הגבול". היהדות ראתה באשה מולדת ראשונית שהעם צומח ומשגשג בו לתפארת.

"אין נחשב ליהודי אלא מי שאמו יהודיה". המנוחה ימימה מצאה מקומה ומרחב חייה בתוך הקהילה ובקרב המשפחה שהקימה.

היא הייתה מהפעילות החרוצות בבתי אבלים ומהנחרצות במשמחי חתן וכלה, הייתה עֵרָה ורגישה לכל נזקק, ותמכה בכל הנזקק לתמיכה. היא הותירה אחריה בנים חכמים ומשכילים ומסורים למורשת העדה ולבעיותיה ובת אחת נשואה מבורכת ביוצאי חלציה.

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים.

י"ד הלוי

המורה נסים טיירי נפרד מאתנו בשיבה טובה

המנוח היה רב פעלים, מורה ומחנך, ורק שוכן ערבות יודע מה משמעות המושג חינוך והוראה. חלק גדול מחייו של ר' נסים היה נתון לחינוך ילדי ישראל בעדן ובמדינת ישראל.

וכיוון שלימד לילדי ישראל ולמד, בעת

ובעונה אחת – נמצאת תורה שהיקנה לתלמידיו מתקיימת בו כשהיא עשירה ומלוטשת בכור הלמידה. על דרך מה שאמר רבי חנינה: "הרבה למדתי מרבותי, ומתלמידי יותר מכולם" (תענית ז).

הוא קיים בידו תלמוד ומעשה, שכן תלמוד מביא לידי מעשה ותחילת מעשה סופו – במחשבה תחילה, וכל מעשה שאין עמו תלמוד ומחשבה, סופו שמשמעותו ותכליתו נבלעים בו וכאלו לא היו.

לצערנו, יש מקום לדאגה, שתרבות הרחוב הממוסדת נשאת בתקשורת האלקטרונית והכתובה ומביאה אל החניך ולעיניו את כל הקלוקל והמשחית. זהו עידן סוער ומסתער, שאינו מותיר הרבה למחנך כרבי נסים ממהותו הרוחנית של היוצר האנושי שנברא בצלם ובדמות. רבי נסים עמל קשה בחינוך ילדי ישראל, שזכות אבותיו סייעה בידיו וצדקתו עומדת לעד, יהי זכרו ברוך!

יוסף דחוח–הלוי

חמשה תקליטורים לשלמה צחיאני

מאת איתמר פנחס

בחוה"מ סוכות תשס"א יצאו לאור חמישה תקליטורים ובהם ששים ואחד שירים, שהוקלטו בשנות החמישים והששים של המאה העשרים, ע"י שלמה צחיאני.

שלמה נולד בערך בשנת 1918 ב"בני אלעוואם" שבמרכז תימן, נפטר לפני עשרים ושלוש שנים, בכ"ה בתמוז תשל"ז ונטמן בחולון. לא השאיר ילדים אחריו, אך הותיר לנו 61 שירים יפהפיים.

שלמה צחיאני התפרנס למחייתו מייצור קני שאיפה לנרגילות (קציב) וכן מהופעות בחתונות, כזמר מקצועי, הן של מוסלמים והן של יהודים. הוא נדד בתימן והכיר סגנונות שונים של שירה, מהצפון, מהמרכז ומהדרום של תימן הגדולה ונהג לחקות את המבטא של המקומיים אליהם הגיע.

שלמה התחתן עם בנת אלכהן מד'מאר, וכיוון שלא נולדו לו ילדים, נפרדו דרכיהם. הוא נסע לעדן, בה שהה שנים אחדות, וממנה הפליג בספינה והגיע לארץ ישראל, שנים אחדות לפני עליית "על כנפי נשרים".

שלמה צחיאני התגורר ברחוב אצ"ל ב"שכונת התקווה", הופיע בחתונות, הוציא לאור תקליטים רבים, במהירות 78 סיבובים לדקה, כשבכל תקליט כזה ישנם שני שירים בלבד. כיוון שאי אפשר היה להקליט שיר שאורכו עולה על שלוש וחצי דקות, נאלץ להאיץ את קצב שירתו, כדי להתגבר על הקשיים הטכניים. מאוחר יותר, בתחילת שנות השישים שונתה המהירות ל–33 סיבובים ואז הוקלטו שירים ארוכים, כמו "איומה בהר המור", שהוקלט יחד עם אחיו אהרן והשיר נמשך כ–12 דקות.

במשך שלוש שנים, אספתי תקליטים של שלמה צחיאני מבתים שונים ברחבי הארץ, העברתי אותם ל"פונותיקה" (ארכיון הצליל, שליד הספריה הלאומית, באוניברסיטה העברית), שם ניקו אותם מרעשים, באמצעות ציוד משוכלל והעבירו אותם למדיה דיגיטאלית.

כאמור, השבוע יצאו לאור ששים ואחד שירים, המהווים אבן יסוד לתרבות יהודי תימן, בעיקר בשל המקוריות, הנשמעת בקולו של שלמה צחיאני.

סדרת התקליטים של שלמה נמכרת בתמורה ל–150 ₪, והיא חובה בכל בית, המעוניין לשמר את תרבותה של יהדות תימן.

ניתן להשיג את הסדרה רק בטלפונים 03–9022075 03–9388377 והיא תגיע לביתכם.

לעילוי נשמת סבי משה לוי ז"ל

לפני זמן לא רב היה לי סבא טוב ואוהב. היום אין לי עוד סבא, הוא הלך לבית עולמו ולא ישוב אלי עוד. הייתי מוכנה לתת לו חמש שנים מחיי כדי לחבוק אותו ולאהוב אותו עוד ועוד. אחרי כן אפרד מעליו, אולם לצערי אֵי אפשר להחזיר את הגלגל אחורנית ומדרכו האחרונה לא ישוב עוד.

באחד הלילות שלאחר ימי השבעה התהפכתי במיטתי ולא הצלחתי להירדם. פתאום תקפה אותי שינה מוזרה: חלומות ביעותיי ולפתע מצאתי את עצמי בחוף גורדון בתל–אביב מתחת לסוכתו של דוד דוד. ראיתי את דוד עומד במגדל, המשקפת בידו ומשקיף על הים הכחול, החילותי לקרוא בשמו והוא אינו שומע, קראתי בחזקה ודמעות זולגות מעיניי והוא ממשיך להשקיף על מרחבי הים, לפתע נשמטה מידיו המשקפת. הוא בהה בגלי הים, כמו חזיון מיוחד הוא רואה. הפניתי את מבטי לצד ונאלמתי דום. ראיתי איש מבוגר בעל ארשת מיוחדת במינה יוצא מן המים. האיש היה מוקף בהילה זוהרת ונוצצת בטוהר קרני השמש. הוא שלח מבט אלי, עיניו מוצפות אור, על פניו חיוך רחב והוא כולו הארה שמימית, האיש צעד לכיווני, לחשתי: סבא. סבי אחז אותי בחזקה ואימֵץ אותי אל לבו, ליטף אותי ולחש באזני: "אל תאבדי את האמונה" ובקשה קטנה בפיו: "שמרי על הסבתא". סבי הרפה ממני ונעלם לשמי מרום.

התעוררתי ופקחתי את עיניי וראיתי את אבי על יד מיטתי. הוא התבונן בי במבט דואג, "סבא כאן", אמרתי בחיוך ונרדמתי.

יהי זכרו ברוך.

נוית לוי

מתוך תערוכת ציורים

"חוויות ילדות מצנעא"

של הצייר שלמה עוזרי

מעמד ספר התורה על התיבה

עמדו נביאים וזקנים שביניהם ותיקנו להם (לישראל)
שיהו קורין בשבת ומפסיקין באחד בשבת,
וקורין בשני ומפסיקין בשלישי וברביעי,
וקורין בחמישי ומפסיקין בערב שבת,
כדי שלא ילינו שלושה ימים בלא תורה.

(בבא קמא פב)

חדש מיכו

IGNIS

אי‌גניס, קומפקטית מתקדמת

כשאתם רוצים לנהוג באוטו זריז ודינמי המצוייד באביזרי בטיחות מתקדמים.
כשאתם רוצים מנוע חזק וחסכוני וליהנות מביצועים בעיר ובכביש הפתוח. כשאתם רוצים מכונית עם טכנולוגיה יפנית מתקדמת. תכירו את אי‌גניס.

מנוע 1300 סמ"ק עם 16 שסתומים. תיבת הילוכים אוטומטית מתקדמת. 2 כריות אויר ו- ABS כארבעת הגלגלים כסטנדרט. קורות פלדה בדלתות. מזגן מקורי. 2 חלונות חשמל. נעילה מרכזית. מראות צד חשמליות. אימוביליייזר מקורי. פגוש קידמי משופר.

מחיר כולל מע"מ ואינו כולל מס בולים, אביזרי רישוי ואגרת רישוי, ע"פ מחירון מס' 7 מיום 12.11.00
• **סניפי החברה: תל-אביב:** דרך פ"ת 74, טל. 03-6841300 • **חיפה:** דרך יפו 145, טל. 04-8524474 • **ירושלים:** דרך בית לחם 146, טל. 02-6717514 • **מח' ציי רכב:** 03-6841348 **סוכנים:** • **אשדוד:** טל. 08-8526252 • **אשקלון:** טל. 08-6753575
• **באר-שבע:** טל. 08-6232263 • **הרצליה:** טל. 09-9563636/7 • **חדרה:** טל. 04-6224414 • **ראשל"צ:** טל. 03-9414333
• **חיפה צ'ק פוסט:** טל. 04-8417707 • **טבריה עלית:** טל. 04-6732898 • **נצרת:** טל. 04-6571074 • **נתניה:** טל. 09-8846984
• **פתח תקוה:** טל. 03-9233411 • **רחובות:** טל. 08-9465152 • www.ael-group.co.il • התמונות להמחשה בלבד.

SUZUKI
בחירה חכמה
מכשירי תנועה מכונית טובה מבית טוב

מחיר:
79,990 ש"ח
לדגם אוטומטי GL